

КОСТА ЦЪРНУШАНОВ

СРЪБСКИ
И ХЪРВАТСКИ
СВИДЕТЕЛСТВА
ЗА
БЪЛГАРСКАТА
НАРОДНОСТ
В
МАКЕДОНИЯ

КОСТА ЦЪРНУШАНОВ

СРЪБСКИ
И ХЪРВАТСКИ
СВИДЕТЕЛСТВА
ЗА
БЪЛГАРСКАТА
НАРОДНОСТ
В
МАКЕДОНИЯ

УВОДНИ ДУМИ

В своята хилядолетна история българският народ е преживял много превратности на съдбата. Едно зло обаче не го бе постигало до началото на неговото освобождение от петвековното османско робство: да бъде отричана българската народностна принадлежност на която и да е негова част. Но в дните, когато започна неговото освобождение от духовното иго на гърците и политическото на турците, това се случи с оная част от българския народ, която населява Македония в днешните ѝ географски граници. Дотогава не се е намирал било отговорен държавник, било някой учен, който да оспори българската народностна принадлежност на нейното славянско население. Напротив, през цяло едно хилядолетие всички чуждестранни летописци или историци, които са писали за Македония, както и всички съответни исторически паметници или документи, житиеписци или друг род писатели, пътешественици или учени изследователи (историци, географи, езиковеди и др.), единодушно са потвърждавали една и съща истина, че това население в тая географска област е част от българския народ по произход, бит, език, култура и държавни стремежи. Нещо повече, тази истина не са оспорвали и съседните народи и тогава, когато са били политически владетели на Македония. В това отношение особено внимание заслужава времето на многовековното робство на балканските народи под османска власт. Заживели под един и същ поробител, под един и същ държавен покрив на поробителя и с едни и същи копнежи за свобода, тия народи са се опознали още по-добре и са си подавали ръка за братско сътрудничество в борбата с общия враг. Историята е отбелязала светли страници на това сътрудничество, особено между българи и сърби и българи и гърци както през XVIII, така и през седемте десетилетия на XIX век. Тогава тия народи съвсем безпогрешно са знаели докъде се простира тяхната земя и кой живее в съседство или съвместно с тях. Тази истина е отразена в опромен брой документи с изключителна стойност. Те ни говорят например, че сърбинът никога не е отъжде-

ствявал българина със себе си, макар и да е виждал в него свой близък, а още по-малко е могъл да сбърка в това отношение гъркът.

Но така е вървяло до оня исторически момент, когато на целокупния български народ бива официално призната от победителя неговата национална обособеност, потвърдена в Македония и чрез плебисцит. Това е моментът на създаването на Българската екзархия през 1870 г., постигнато чрез усилията на българите от всички краища на българската земя. Тогава започват първите признаци на тревога в известни среди на българските славянски съседи — сърбите, че „най-големият клон на славянския народ в Турция“ (според израза на големия сръбски държавник Илия Гарашанин) се обособява като независим и, както в миналото, започва да става политически фактор на Балканите. Това настроение намира реален израз при създаването на свободна българска държава през 1878 г. Именно във връзка с тия два исторически момента (през 1870 и 1878 г.) се заражда идеята за присвояване на балканския средиц — Македония, като възел на важни икономически пътища. В резултат на това се измислиха и превратни теории за народността на населението ѝ. В това отношение твърде активни се показаха управляващите буржоазии на двете балкански държави — Гърция и Сърбия, претендиращи да бъдат главни наследници на европейската част на Турската империя след освобождението на България. Но докато младата гръцка буржоазия можа да измисли само абсурда, че македонските славяни са в същност „българогласни елини“, сръбската млада буржоазия прибегна последователно до две съвсем произволни теории: едната — че македонските славяни са „стари сърби“ и затова земята им трябва да принадлежи на Сърбия, и другата, служеща за параван на първата — че те не са нито сърби, нито българи, а отделен народ — „само македонци“. Първата теория стана главно оръжие на сръбската буржоазия за оправдание на всички нейни деяния в Македония и на участието ѝ в четирите войни на Балканите през нашия век. Но тя претърпя пълен крах при създаването на днешна Югославия. Прогресивната сръбска интелигенция и трудовият сръбски народ признаха, че македонските славяни не са сърби.

Остана обаче да съществува вторият вариант на сръбската теория: че македонците не са сърби, но не са и българи, а отделна народност. За да бъде оправдана тази теория, се пристъпи към тенденциозно тълкуване на историческите фак-

ти, като се стигна до безогледно прекрояване на българската история дори в най-далечните ѝ векове.

А историческата истина е ярко застъпена в безброй исторически свидетелства на разни езици и от различни времена. Разгледаме ли ги по същество, веднага ще установим, че те могат да се разделят на две най-общи категории: домашни (от самата Македония) и чужди. В първите самите македонски българи са казали за себе си какви са по народност; във вторите — чужденци от най-различни народности и разни векове дават неопровержими данни в пълно съгласие с ония, които идват от чисто домашен източник. Цитирането на всички тия свидетелства би изпълнило цели томове. Ние обаче намираме, че днес специално значение имат свидетелствата от сръбски или хърватски източници, и то поради това, че свидетелствата срещу една невярна теза придобиват подчертана обективност и убедителност, когато идват от представителите на оная среда, в която е измислена тази теза. Сръбските свидетелства отпреди основаването на Екзархията притежават именно тази особеност. Те са получили първостепенна убедителност преди всичко сред македонската интелигенция, която израсна под пълното въздействие на сръбското училище от момента, когато бе унищожено българското учебно дело в заетата от сърби и гърци най-голяма част на Македония непосредствено след Балканската война.

За да бъде добре разбрано всичко това, необходимо е да кажем нещо за съдбата на тая интелигенция. Авторът на този труд принадлежи изцяло към нея и може да свидетелствува за всички нейни преживявания при диренето на народностния път под чужда власт.

Започнало своя живот в годините около Илинденското въстание, неговото поколение още от ранните си години преживя както ужасите в навечерието на Балканската война, така и копнежите за свобода, които горяха в душите на повъзрастните с отражение и у малките. Следователно то видя края на турското владичество в Македония, преживя щастливите мигновения при очакването на български освободителни войски и разочарованието, когато то не се осъществи. Нещо повече, наскоро стана свидетел на закриването на българските училища, в които се учеше, на изпъждането на българските учители и свещеници от народните училища и черкви. Когато международните събития стихнаха окончателно, това поколение се видя застанало с наведена глава

пред срутините на българското просветно дело. То бе създадено да постъпи в училищата на новия владетел на родния му кът. Там трябваше да слуша най-различни доводи, че то не принадлежи към българския народ, че българското народностно име, с което е известно на чужди и свои, е само натрапено от Българската екзархия, от българската пропаганда.

Но това поколение беше стигнало вече възраст, когато изживяното оставя дълбоки следи. То добре разбираше, че с него се прави всичко, за да ослепее народностното му съзнание. Упорито поддържаната забрана на българското име в същност му подсказваше, че новият властник знае истината какъв е славянският народ в Македония.

Това стана особено очевидно, когато мнозина млади интелегенти от това поколение се записаха да изучават история, етнография и славистика в сръбския философски факултет в Скопие. Тук те имаха възможността да изследват историческите документи по сръбските библиотеки и архиви... И се стигна до удивително откритие: неопровержимата истина за българската принадлежност на македонските славяни се намери тъкмо в сръбските документи и в писанията на по-старите сръбски учени, писатели и общественици от времето, когато не е имало вражда между сръбския и българския народ, а братска обич и сътрудничество между най-будните синове на двата народа в борбата им срещу османския поробител. Защото тъкмо под неговия ярем поробените са осъзнали истината, че разединението, враждата и алчността за чуждото са вечните пътища към пропастта.

Вероятно съзнанието за тази истина е станало основа на всички по-сетнешни писания на сръбските просветени хора през няколко столетия: да казват истината за своя поробен събрат.

Тъй постепенно бяха издирени редица сръбски и хърватски свидетелства за българите в Македония. Оказа се, че най-първите хора на сръбския народ в науката, литературата и политиката от XIV до седемдесетте години на XIX в. са били единомисленици в установяването на истината, че в Македония живее български народ.

Трябва обаче дебело да се подчертае, че интелигенцията в Македония от споменатото поколение беше напълно прогресивна и в контакт с прогресивните среди на сърби, хървати и черногорци. Тя разчиташе на старото братство между българи и сърби и хранеше голяма надежда, че чрез час-

тината и правдата, които те откриха в сръбските писания за българите, ще бъдат спечелени съвременните прогресивни среди в полза на Македония. Методът на убеждаване в това отношение почиваше върху следното ръководно начало: ако днес синовете, внуците и правнуците се намират в спор за миналото, висш нравствен дълг е да се обърнат към бащите, дедите и прадедите като към арбитри, свидетели и съдии. Ефектът от тази акция постепенно се очертаваше в благосклонните изказвания на сръбски, хърватски и черногорски дейци за повече справедливост в Македония. Накрая самата Югославска комунистическа партия на Третата си (Белградска) конференция от януари 1924 година отбеляза, че в Македония живеят българи.

В началната си фаза настоящият труд съдържаше откъси от единични сръбски и хърватски документи. Но постепенно техният брой нарастваше. По-сетне тази преписвана документация се обогати и от изобилни чуждестранни свидетелства, на които се натъкнаха младите изследователи от Македония, пръснати по университетите в Скопие, Белград, Загреб, Любляна и на Запад. Книгите на Вайганд, на Лавис и Рамбо, на Нидерле, Сис, Дезбон, Карл Щруп, Державин, Милуков, Григорович, Облак, Брайлсфорд, Макензи и Ирби, Леон Ламуш, Ягич и др. дават обилни данни за българите в Македония.

Така се роди този труд, обогатяван с течение на времето с новооткривани документи в разни източници от най-старо до най-ново време. Той обхваща свидетелства предимно от сръбски произход. Но значителен е броят и на хърватските източници. Те са особено ценни, тъй като в тях се чувства пълна отзивчивост за справедливост и славянско доброжелателство без всякаво пристрастие. Тяхното значение се увеличава и с това, че хърватите са непосредствени съседи на сръбите, съвсем близки на тях по език, а от края на Първата световна война са и техни съжители в една и съща държава — Югославия. Те никога не са били равнодушни към съдбата на населението в Македония и техният принос за изграждане на истински братски отношения с българския народ трябва да се цени високо.

По естество цитираните сръбски и хърватски свидетелства представляват най-различен род писания: летописи, приписки, вестници, списания, биографии, истории, земеописания, географски карти, пътеписи, държавни документи, научни трудове и статии и пр. В тях единодушно и изрично се

подчертава българският народностен характер на македонските славяни. Привлечени са цитати и от писанията на активни дейци на сръбската пропаганда. Независимо от целите, които са преследвали авторите им, в тях под дискретна форма се признава същата истина.

Всички цитирани пасажии са предадени точно и коректно, без допълнения и промени, със съответния научен апарат. Необходимо е да се посочи, че в някои от цитираните съчинения има остарели фактологически подробности, които не отговарят на съвременното ниво. Обаче за да не се наруши достоверността на свидетелствата, те са цитирани без обяснения, тъй като не са пряко свързани със задачите на книгата.

К. Църнушанов

СВИДЕТЕЛСТВА ЗА БЪЛГАРСКАТА ДРЕВНОСТ В МАКЕДОНИЯ

СЛАВЯНСКИТЕ ГРУПИ НА БАЛКАНСКИЯ ПОЛУОСТРОВ

Историческата наука отдавна е установила, че южните славяни още преди идването си на Балканския полуостров се разделяли на две групи. Едната група обитавала земите между Дунава, Карпатите и р. Прут, в някогашната римска провинция Дакия с непосредствено съседните ѝ покрайнини на изток, поради което някои историци я наричат „дакийска“ група (П. Мутафчиев) или група на свободните славяни (Ст. Станоевич). Другата група е населявала земите западно от първата, в някогашната римска провинция Панония, поради което същите историци я наричат „панонска“, респективно „аварска“.

Първата група най-рано е дошла в непосредствен досег с Източната Римска империя (Византия) и през втората четвърт на VII в. минала Долния Дунав и трайно се настанила в източната и югозападната част на полуострова, стигайки на юг до Пелопонес, а на запад до Сава и Морава.

Втората група започнала движението си на юг малко по-късно, след като се освободила от аварското господство. Тя преминала Средния Дунав и се настанила в земите на северозападната част на Балканския полуостров.

Създадената през 681 г. славянобългарска държава станала обединителен център на първата група. Славянските племена, които оставали извън нейните предели, през цялото ранно средновековие полагали усилия, много често успешни, да се присъединят към младото държавно обединение. А и основната насока във външната политика на българските владетели била да включват в пределите на България всички територии, населени със славяни в югозападните и южните части на полуострова. В резултат на сложните икономически, социални и демографски процеси през IX и началото на X в. славяни и прабългари са изградили в пределите на

своята единна държава основите и на единната българска народност.

Втората южнославянска група, която се настанила в северозападната част на Балканския полуостров, пак в резултат на общественоеикономическото си развитие през IX и X в. се обособила в три народностни общности: хърватска, словенска и сръбска.

Тези основни исторически истини, особено важни за нашето изложение, са залегнали и в писанията на някои сръбски летописци и видни историци, на които ще се спрем накратко.

Ще започнем с един цитат от един сръбски летопис от 1785 г., обнародван от Милош С. Милоевич през 1872 г. в сп. „Гласник“, кн. XXXV, под заглавие „Общи лист: из патријаршије Пећске“. В него четем: „Тако в Тракии и Македонии биша Болгаре они бо последние через Дунаи преидоша и болших землях и траческих поселишеся“ (стр. 13).

А белградският историк проф. **Станое Станоевич** пише за славянското заселване на Балканите следното:

„В средата на VII в. свободните славяни от Долния Дунав са населили гъсто цялата източна половина и целия юг на Балканския полуостров, а аварските славяни са населили западните и северозападните краища.“

„В тази маса племена вече твърде рано са се обособили особено две племена, които по всяка вероятност още в началото са се проявили със своите физически и интелектуални качества, а може би и със своята организация и географско положение, и са започнали да групират около себе си околните, разбира се, във всяко отношение твърде сродни племена. Едно от тия племена били хърватите, някъде в северозападните краища на Балканския полуостров, другото племе са били сърбите, населени някъде между Ибър и Лим. Трети център, около който са се групирали в държавна общност славянските племена, са основали българите.“

„Процесът на съсредоточаване на племената, които българите са покорили или се опитали да обхванат в своята държава, в държавноправно отношение е вървял по-бързо, отколкото у сърбите и хърватите.“¹

Друг виден сръбски учен, проф. **Владимир Чорович**, в статията си „Сърби“ (поместена в „Народна енциклопедија српско-хрватско словеначка“, 1925—1929 г., на **Станоје Станојевић**) представя териториалния обхват на сръбската държава при нейното създаване така:

„Сръбската държава е образувана в горните склонове на Югоизточна Босна и Северозападна Херцеговина. Днешна Сърбия е принадлежала на тази първа държава само със западната си част, приблизително до Западна Морава. . . Хърватската държава в северозападната част на Балкани-те се явява като съпротивителна общност срещу франкското завоюване, а сръбската — в Южна Босна и от Неретва до Лим, като съпротивително прупиране против българите.“

От това е ясно, че населението в Македония отначало било далече от сръбските граници и изцяло попаднало в българ-ската сфера на влияние.

По-нататък проф. Владимир Чорович пише: „Сръбското проникване в Моравската долина започнало едва в XII в. Иначе в първо време сърбите се стремели най-вече да се спуснат от своите динарски склонове в долината на Косово и по Метохия.“²

Към Македония сърбите са се насочили едва през 1282 г. по времето на крал Милутин. Във връзка с това сръбският историк д-р **Миодраг Пуркович** пише: „И преди Милутин сръбските владетели са излизали от рамките на своите гра-ници, обаче от Неманя до Милутина това са били войнишки излети, след които е наставало връщане, както реката, ко-гато стихне пороят, се връща в своето корито.“³

По-конкретно това становище е изложено от сръбския ис-торик **Димитрие Анастасиевич**, който в статията си „Македо-ния“, поместена в енциклопедията на Станоевич, т. II, стр. 641—642, пише: „От края на VIII в. върху византийска Ма-кедония започнали да налитат българите от Долна Мизия, която преди това (679 г.) са отнели от Византия, като сред долномизийските южнославянски племена основали своята държава. . . През IX в. българите завладели Северна Маке-дония, унищожавайки дотогавашната византийска власт над тамошните славяни. Под водачеството на своя най-голям завоевател хан Симеон, творец на българското царство и па-триаршия, те са проникнали дълбоко и в Южна Македония. . . Наскоро били покръстени в големи маси — също така в гръцко православие — и славяните в Северна Македония, която България завоювала от Византия. Покръстването там било извършено по настояване на България, която тогава и сама приела православието (865).“

Приведените цитати ясно показват, че най-изтъкнати пред-ставители на сръбската историческа мисъл в края на XIX и

началото на XX в. не познават македонска народност като обособен етнически елемент през ранното средновековие. При географското разпределение на балканските славяни те включват днешните македонски земи към българските територии.

КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ И ИЗГРАЖДАНЕТО НА ЕДИННАТА БЪЛГАРСКА НАРОДНОСТ

Налагането на християнската религия било акт от огромно значение за цялото население на българската държава, включително и за тази негова част, която живеела на югозапад. С него била направена важна крачка за пълното сливане на двата етнически елемента — славяни и прабългари, в единна славянска народност — българи. Но решително условие за изграждане на чувството за единна народност на принадлежност у всички поданици на българската държава било въвеждането и разпространението на славянската писменост и книжнина.

Когато огън и меч покосили делото на славянските първопросветители Кирил и Методий във Великоморавия, техните ученици не се поколебали къде да отидат. Климент, Наум, Ангеларий и техните сподвижници намерили гостолубив праг в България и тя станала истинската родина на славянската просвета и книжнина. Далновиден политик и мъдър държавник, княз Борис съзнавал, че изграждането на нова култура на роден славянски език ще бъде могъщо оръжие в ръцете на народа му, ще осигури и съхрани неговото съществуване в бъдните векове. В българските земи започнал огромен съзидателен процес. Той обхванал всички части на страната, но особено внимание било отделено на центъра на държавата и на югозападните райони, които били преден пост срещу политическото и духовното домогване на Византия. Две книжовни средища били изградени в България — в Плиска и Преслав и в Охрид. Колко важно било значението на второто, личи от факта, че тук били изпратени най-талантливите дейци на българското книжовно дело — Климент Охридски и Наум Преславски, по-сетне Охридски.

За тържеството на славянската просвета и култура огромен бил приносът на българския владетел. Княз Борис ръководел и вдъхновявал цялата организаторска и творческа дейност, която кипяла в българските земи. Неговите заслуги намират положителна оценка и в сръбската историография.

Ето какво пише историкът Анастасиевич: „Климент, Наум и Ангеларий са тръгнали тогава [след смъртта на Методий — 885 г., б. а.] за България, при хан Борис-Михаил... И тримата бежанци са се прехвърлили щастливо през Дунава в тогавашния град на българската държава Белград. Тук добре ги приел Борисовият наместник и ги препратил при Борис, в българската столица Великия Преслав. Борис ги посрещнал... с разтворени обятия. Той е възприел литургийния език на св. Кирил и Методий за език на българската църква и държава... Климент е призван да работи върху това в македонската част на българската държава, в Охридската област Кутмичевица. Тук Климент се отдал на своята велика задача.“⁴

И на друго място: „Борис е решил с тяхна помощ [на Климент, Наум и Ангеларий, б. а.] да пресади славянската народна Кирило-Методиева църква в своята държава на мястото на чуждоезичната гръцка църква... Той при това не е изоставил и Северна Македония. Там той изпратил най-добрия от тримата бежанци — св. Климент. Изпратил го в Охридската област Кутмичевица... После Борисовият син и наследник хан Симеон, по-сетне цар, направил от Климентовия Охрид една от епископиите на автокефалната българска великопреславска архиепископия, а от Климент — първ епископ на тази епископия (около 893).“⁵

Явно е, че езикът на македонските славяни бил еднакъв с езика на славяните от вътрешността на страната и следователно напълно разбираем за мнозинството от поданиците на държавата. И оттук логично следва изводът, че македонските славяни са били съставна част на българското славянство.

На този книжовен език започнала да се изгражда огромна старобългарска литература, от която впоследствие се ползвал целият православен славянски свят в продължение на столетия.

Анастасиевич обръща внимание на обстоятелството, че един от центровете на старобългарската книжнина и просвещение се обособил именно в Македония — в Охрид. „Семето на тази Кирило-Методиева църква е пресадено при славяните в България, а особено в Северна Македония. То се развило там по-добре, отколкото където и да е в българските завоювани земи.“⁶

Активното участие на македонските славяни в създаването на българската просвета и книжнина имало огромни исторически последици. Чрез това те били включени в бързо

развиващия се процес на изграждане на единната българска народност, който окончателно бил завършен в началото на X в. Наред с хората, които живеели в Тракия и Мизия, и тези от Македония станали българи.

Със смъртта на Борис обновителната дейност в България не секнала. Вторият син — Симеон, бил достоен наследник на великото дело и положил всички усилия, за да достигне до блестящи върхове. С внимание цар Симеон следял и просветното, и книжовното дело на Климент в Македония.

Според Анастасиевич Борисовият син Симеон Велики (893—927) „е бил възхитен от това дело на Климента. . . Наградил го е, поканил го при себе си във Великия Преслав и заповядал да го посветят там за епископ. След това Симеон го върнал в Македония, като го поставил начело на тамошната Величка епископия. . . на автокефалната българска Великопреславска архиепископия.“

„Когато остарял и изнемогнал [Климент], отишъл при Симеон с молба да му намери заместник. Но Симеон му отговорил, че той е незаменим и го изпратил да издържи до смъртта си на своето славно място и дейност. Климент се покорил и се върнал обратно в Охрид, в своя манастир. Тук работил до последния си дъх. . . “⁷

Владетелското признание и благодарност към дейността на Климент Охридски били не само основателни, но и необходими. Климент Охридски вложил много усилия, много мъдрост и любов, за да укрепи и процъфти славянската просвета и книжнина в югозападните български области. Цялата му многостранна и многозначима неуморна дейност показва, че той бил тясно свързан с местното население и по всяка вероятност произхождал от тези краища на българската държава.

Още по-категорично е схващането на големия хърватски народен деятел и държавник, **Стиепан Радич** (1871 — 1928). В книгата му „Обновлена Бугарска“, публикувана през 1913 и преиздадена през 1918 г. в Загреб, четем: „Достатъчно е да споменем имената на св. Кирил и Методий. . . , които ние с пълно право наричаме славянски апостоли, но чието главно и истинско дело се състои в това, че са били духовни освободители на България. . . Този народен дух на Кирил и Методий е довел до това, че св. Климент (умрял в Охрид на 17 юли 916) да може да основе полемия брой народни български училища, в които имало 3500 ученици, и сам да състави проповеди на народен език, тъй като бъл-

гарските свещеници знаели само малко или никак гръцки. Този самостоятелен дух е бил толкова развит, че и самият цар Симеон въпреки своето гръцко възпитание не само е събирал около себе си българските писатели, но и самият той пишел на български, както за това свидетелствуват между другото и неговият сборник български проповеди под заглавие „Златоструй“.⁸

ЦАР САМУИЛ И НЕГОВИТЕ НАСЛЕДНИЦИ

В средата на X в. процесът на изграждане на единната българска народност бил завършен. Славяни и прабългари от Мизия, Тракия и Македония се чувствували едно цяло — българи. И затова, когато през 972 г. византийците покорили източнобългарските земи, населението от западните и югозападните български области се обединило около синовете на комит Никола — Давид, Арон, Мойсей и Самуил, за да отбранява свободата и независимостта на родината си. Близо половин век с върховни усилия цар Самуил се борил за съществуването на българската държава и култура.

За българския характер на Самуиловата държава свидетелствуват огромен брой извори от гръцки, арабски, еврейски и друг произход. Недвусмислено е също и свидетелството на известните надписи на самия Самуил и на неговите наследници. Тук ще се позовем обаче само на научните изследвания и на литературните творби на сърби и хървати от поново време.

*

Дуклянският летопис, датиращ от средата на XII в., представлява важен документ за историята на южните славяни. За автора му се знае само това, че е бил свещеник в Бат (Далмация), в областта Зета или Дукля, откъдето идва и названието „Дуклянски летопис“, или „Летопис на Дуклянския свещеник“ (на сръбски „Хроника попа Дуклянина“). Първоначално бил писан на славянски език, но после е преведен на латински и в този си вид е стигнал до нас, тъй като славянският оригинал не е намерен.

За цар Самуил като български владетел Дуклянският летопис съобщава следните данни:

а) Под заглавие № 5, раздел XXXII, четем: „Българският цар Самуил (rex Bulgarorum Samuel) изгонва византийците от България.“

„По това време в българското племе (*in gente Bulgarinorum*) се издигнал някой си Самуил, който се провъзгласил за цар. Той водил дълги войни с гърците и ги изгонил от цяла България, така че през негово време гърците не смеели да се приближат там.“⁹

б) В раздел XXXVI летописецът разказва за отношенията на Самуил към зетския княз Владимир. Под заглавие № 6 — „За живота и гибелта на далматинския княз Йоан Владимир и за наследниците на българския цар Самуил (*de successoribus Samuelis regis Bulgariae*)“, в летописа се пише: „Младежът Владимир заел престола и растял, украсен от всестранна мъдрост и светост. А по същото време... гореспоменатият български цар Самуил (*supradictus Samuel Bulgarinorum imperator*) събрал голяма войска и пристигнал в пределите на Далмация, нападайки земята на княз Владимир...“ Следва разказът за пленяването на Владимир, затварянето му в тъмница в Охрид, освобождаването му по молба на Самуиловата дъщеря Косара и оженването му за нея.¹⁰

в) В заглавие 7, раздел XXXVII, се разказва за чичото на Владимир — княз Драгомир, който след смъртта на княза искал да заеме земята на дедите си. Обаче „жителите на Катаро (Котор)... започнали да си говорят един другиму: „Царят на българите [Самуил] е мъртъв, пък и князете на тая страна не са между живите; този единствен е останал от тяхното поколение... Хайде да го убием...“¹¹

г) В следващия раздел XXXVIII се говори за последния наследник на Самуил — Иван Владислав: „И тъй след смъртта на българския цар Владислав (*Vladislavi imperatoris Bulgariae*) император Василий, като събрал голяма войска и множество кораби, започнал да завоюва страната и завладял цяла България...“¹²

*

Мавро Орбини (втората половина на XVI и началото на XVII в.) е известният дубровнишки историк, от чието съчинение „Царството на славяните“ (*„Il regno degli slavi“*), Пезаро, 1601 г., се е ползувал нашият пръв историограф Отец Паисий, като го цитирал под името Маврубир.

На ръка имаме руския превод на книгата на Орбини от 1722 г., направен по заповед на Петър Велики и носещ заглавие: „Книга историография початия имене, славы и раз-

ширения народа славянского... Собрана из многих книг исторических чрез господина Мавроурбина, архимандрита рагужского... 1722."¹³

Във втората част на съчинението си Орбини прави преглед на историята на отделните славянски народи. На българите посвещава специална глава „Исторически данни за кралството на българския славянски народ“, заемаща страниците от 289 до 335. Тук даваме извадки от нея, отнасящи се до събитията около царуването на Самуил:

„Когато братята Давид, Мойсей, Арон и Самуил — синове на Комитопула, човек много уважаван у българите — подбуждали поданиците за съпротива..., унгарците (унгры) нахлули в България“ (стр. 308).

„Българското кралство било напълно победено и покорено под гръцко иго. Но през времето на Василий Порфирогенит се вдигнали българите и предали управлението на своето кралство на братята Давид, Мойсей, Арон и Самуил — деца на Комитопула, тъй като вече се бил прекратил кралският род в лицето на евнуха Роман, сина на цар Петър. Накрая Самуил останал сам господар на България...“ (стр. 310).

„Самуил — българският крал, нападнал Владимир, владетеля в Далмация..., и го държал в обсада... Накрая Владимир поради измяната на някакъв си негов жупан... паднал в плен на Самуил...“ (стр. 201).

„Самуил заповядал да укрепят проходите с гъсти препятствия... И когато му било съобщено за движението на императора с цел да нахлуе в България — неговото кралство, той застанал настрана пред ония препради...“ Обаче военачалникът Ксифий минал през гъстите гори в гръб с войските си и те „разбили войската на Самуил, като взели в плен 15 хиляди българи...“ (стр. 311).

„След смъртта на Самуил — краля български, наследник останал неговият син Радомир. Той покорил цялата област от България чак до Константинопол“ (стр. 202).

Василий насърчавал Ароновия син Владислав да убие Самуиловия син Радомир, „като му обещавал владееенето на България и българските провинции...“ Шом Владислав убил Радомир, „тогава според обещанието императорът изпратил на Владислав грамота, подпечатана със собствения печат с признание да владее българското кралство...“ (стр. 312).

Но виждайки, че никога не ще може в безопасност да

владее българското кралство, докато е жив Владимир, зетят Радомир. . .“, Владислав с измама го повикал при себе си. „Владимир. . . като свят човек по душа приел поканата на българина. . .“ и бил убит (стр. 205).

„Но понеже Владислав не спазвал договора, императорът сам нахлул в България и разорил Острово и околностите му и разбил пелагонийската войска, като заповядал да извадят очите на всички български войници, които му паднали в ръце. Завоювал и Охрид — столицата на българското кралство. . . Но българите изклали всички гърци, оставени на гарнизон в завоюваните градове“ (стр. 313).

Все пак накрая „императорът влязъл в Охрид, където заповядал да се отвори хазната на всички български царе“ (стр. 314).

*

Хърватският поет историк **Андрия Качич-Миошич** (1702 — 1760) е първият и то възторжен певец на българската историческа слава. Неговите епически песни са се пели по стъди и мегдани из цялата хърватска земя. В прочутото си съчинение „Разговор угодни народа славянского“¹⁴ („Приятен разговор за славянския народ“ — 1756 г.) шест години преди Отец Паисий той възкресил българското минало чрез исторически бележки за неговите царе и чрез епически песни в духа на народното творчество. Качич-Миошич е възпял и цар Самуил в две епически песни. Първата разказва за любовта на Самуиловата дъщеря Косара към пленения от баща ѝ зетски княз Иван Владимир. Втората е посветена на борбата на Самуил срещу византийския император Василий II. А в подзаглавието „Самуел, кралъ булгарски“ авторът дава следните исторически бележки: „Беше избран за български крал Самуил през времето на императора Василий. Той освободи България от гръцкото насилие. Беше щастлив във воюването, защото много пъти се би с войската на споменатия император Василий и остана победител. . . Император Василий събра войска и я изпрати срещу българите под командуването на един умен и твърде вещ във военното изкуство военачалник на име Никифор, който отиде с войската да намери краля Самуил. . .“

След като описва поражението на Самуил при р. Спер-

хей, Качич-Миошич разказва как са се спасили Самуил и син му Радомир, които „измъчени и окръбни са се прибрали в България“. Накрая се спира и на трагичния край на Самуил след битката при Беласица.

В песента „Писма от краля Владимира“ (Песен за крал Владимир) в 150 стиха е разкрита нежната любов на Самуиловата дъщеря Косара към пленения, окован и затворен зетски княз Владимир:

„Горко плаче Владимир, затворен
в тъмница от краля българския,
горко плаче и деня проклина,
в който се родил в тоз свят греховен.
Но го чула Косара девойка,
дивна щерка на краля български...“

Косара взела да го утешава:
„Не плачи, затворнико мой клети!
Аз на българския крал съм щерка —
господаря твой, на Самуила...“
Но Владимир ѝ отвърща:
„Остави ме, българко девойко...,
тъй като ще си загина бързо
в тоз заңдан на краля българския
Самуила, бог да го убие...
Аз съм, сестро, от род господарски,
но на българския крал днес роб съм...“

Косара отива при баща си и с горещи сълзи и милувки успява да го склони да ѝ даде Владимир за съпруг. Щастлива, тя отива при Владимир:

„Хайде ставай, кралю Владимире,
виж, зове те твоята невяста
и на краля български дъщерка!...“

Тогава Самуил „повиква български терзии... Цял го в пурпур и злато облече, блесна робът като слънце жарко...“

Започва сватбата:

„Ех, да беше някой да погледне
Самуила, краля българския,
как той топло зетя си целува...“

В епическата песен „Писма от Базилия цесара“ („Песен за император Василий“) в 68 стиха Качич-Миошич е описал последния поход на Василий II срещу Самуил и смъртта на българския владетел.

След като събрал войската си, Василий се обърнал към своя пълководец Никифор (Никифор Ксифий):

„Никифоре, мой верен служителю,
отиди с войската в България...
улови ми жив Самуила
и неговия син Радомира
или го улови, или донеси главата му:
ще я поставя на градските крепостни стени,
та всеки, който мине край нея, да каже:
„Това ли е българинът силен,
който подложи гърците на сеч с меч си
и гореше градовете техни...
Цялата гръцка земя е поробена
от българите, бог да ги убие!
Никифор... отиде срещу българите...,
всекиго за българите пита...“

Никифор среща българския пленник Теодор и срещу трис-та жълтици узнава от него:

„Аз ще ти кажа къде са българите...
Българите са при реката Челинка,
вино пият, като вълци вият...“
...Никифор влезе в земята българска...
и намери българските делии
как спят като заклани...
и с меч се нахвърли срещу българите...“

Всичко завършва с катастрофа за българите. Самуил умира, след като вижда ослепените си войници.

С подзаглавие номер XVI — „Радомир крал български“ — в изложението за българите Качич-Миошич отбелязва, че Самуиловият син „Радомир, или Роман, притежаваше българската корона, беше силен на оръжие; пороби гръцката земя, която беше близо до България.“

За братовчедата на Радомир, Ароновия син Иван Владислав, убиец на Радомир, Миошич съобщава в подзаглавие номер XVII: „Владислав, кралъ български“.

Франьо Рачки. Докато Андрия Качич-Миошич си е служел предимно с поетически средства, големият хърватски учен и държавник д-р Франьо Рачки (1828—1894) е възстановил историята на южнославянските народи по пътя на задълбочени научни изследвания. Той написал книгата „Борбата на южните славяни за държавна независимост. Богомили и патарени“ (издание на Хърватската академия на науките като „Рад Югословенске Академийе“ в Загреб и препечатана в ново издание на „Сръбската кралска академия“, Белград, 1931 г.).

Рачки е най-големият авторитет в хърватската историография. Неговите изследвания представят епоха в областта на изучаването историята на южните славяни. Като председател на Хърватската академия на науките в продължение на 20 години той е развил огромна изследователска дейност. За него хърватският историк Виктор Новак казва: „До крайност добросъвестен и акуратен, съвършено образован в мощните исторически науки... Рачки се прояви със своя отличен исторически метод не само като особено критичен автор на многобройни изследвания и научни обементи трудове, но и добросъвестен издател на исторически извори.“ Той се утвърдил като „хърватски историк от най-висш ранг“, а в областта на политиката и народополезната дейност като „главен съветник и другар на Щроомайер“.¹⁵

За книгата на Рачки „Борбата на южните славяни за държавна независимост“ сръбският историк д-р Йован Радониц пише: „По широта на замисъла, изпълнението и изложението не само на миналото на Балканите през X и XI в., но и на византийската и средновековната история на това време съчинението на Рачки принадлежи към неговите най-хубави трудове.“¹⁶

Разглеждайки въстанието на четиримата синове на комит Никола — комитопулите Давид, Арон, Мойсей и Самуил — срещу Византия за възстановяване на българската държавна независимост, Рачки пише: „Като се вземе пред вид, че Византия хвърлила всичките си сили в Азия, можем да си обясним защо българското въстание, намирайки отдушник, отбелязало такъв бърз успех. Въстанието започна веднага „щом склопи очи Йоан Цимисхи“ (Кедрин) и до 980 г. се разшири подобно на пожар по всички ония покрайнини, които са представляли съставна част на новата българска

държава, и дори надхвърли нейните межди...“ И по-нататък обяснява: „С това толкоз полесно стана делото на българския народ. Когато въстанието избухна, в страната не бе налице нито един член на предишното царско семейство. Борис и Роман живееха в Цариград... Поради това българският народ е поверил съдбата си на един от своите по-забележителни родове, който най-вече е издигнал знамето на народната самостоятелност.“¹⁷ „Българският народ го призна [Самуил] за свой господар, без да обръща внимание на издънките от първата династия...“¹⁸

„Този юначен владетел [Самуил] възвърна на България славните времена на Крум и Симеон. Той разшири, както никога по-рано, нейните граници, съпътствуван от победи и слава. Българското царство се простирало от Дунава през Преслав до Тракия, през Охрид до Адриатика, през Мелник, Серес и Бер (Верея) до Архипелага, през Лариса до Термопилите... Така разширена на юг, държавата не е могла да остане със столица отвъд Балкана и Самуил я пренесъл в стария Охрид. Той възстанови и българската патриаршия. Така българската църква винаги е споделяла съдбата на българската държава, защото противникът на самостоятелността на двете е бил един и същ — на Босфора... На българския народ не се даде възможност да си отпочине и да се погрижи за вътрешната си уредба. След една славна битка той се готвел за друга...“

„Никой не ще престане да се удивява на онази упоритост на българския цар в извоюването на свободата и независимостта на българския народ, на онази трайна привързаност към светата земя на своите деди, каквато Самуил е засвидетелствувал на дело в продължение на 38 години...“¹⁹

*

Петър Прерадович (1818—1872) е прочут певец на Хърватското народноистно възраждане от времето на така наречения „Илиризъм“. Изпълнен с голямо родолюбие, той бил голям славянофил и хранел еднакво добри чувства към сръбския и българския народ. Вълнувала го е и българската история. Единствената му драма е посветена на нежната любов между Самуиловата дъщеря Косара и зетския княз Владимир. Драмата е озаглавена: „Владимир и Косара“. В нея

навсякъде се говори за „Самуила, кралъ бугарски“.

Иован Ст. Попович (1806—1856) е бележит сръбски писател-драматург. Написал е историческа драма на същата тема, както Прерадович, и я озаглавил още по-категорично: „Владислав, кралъ бугарски“. В нея се представя борбата за Самуиловия престол, която завършва с братоубийствата, извършени от Ароновия син Иван Владислав — последния владетел от Самуиловия род. Действащи лица са Владислав, братовчедка му Косара и съпругът ѝ Владимир, коварно убит от Владислав. Иован Ст. Попович е направил строга разлика между „българския крал Владислав и сръбския крал Владимир“, с което ясно сочи историческата истина.

Стоян Новакович (1842—1915), виден сръбски историк, литератор, държавник — в своята студия „Први основи словенске књижевности међу балканским славенима“ (Београд, 1893) подчертава категорично: „Установяването на българската столица в Охрид и новото засилване на българското царство чрез сияйните Самуилови подвизи са увеличавали българската държава към Адриатическия бряг по-силно от всеки друг път.“

*

Фердо (Фердинанд) Шишич (1869—1940) е най-големият хърватски историк след Франьо Рачки и Тадия Смичиклас, единият от които принадлежал изцяло, а другият предимно на XIX в. До днес той е най-видният представител на хърватската историография, която чрез него е достигнала „най-високия връх на своето развитие“. Според преценката на видни историци той притежава най-добрите качества на един историк: строго научно разглеждане на всички проблеми, обективен метод на изследване и живо изложение на постигнатите резултати. „Неговите творби са проникнати от духа на истината без оглед на отделни любими романтични традиции — пише хърватският историк Виктор Новак. — Поради това политиците не са го разбирали и са го нападали.“ В своята „История на хърватския народ“, написана на немски (Geschichte der Kroaten) и издадена в Загреб през 1917 г., той отделя особено място за събитията, развили се в пределите на българската държава. Специално внимание обръща на Самуиловата държава и въстанията в Македония срещу Византия, към които хърватите имали отношение. Ето малки откъси от изложението му.

В главата „Българската държава на цар Самуил. Войни с цар Василий II“, след като разказва за края на източната част на България под коварните удари на Йоан Цимисхи, Шишич пише:

„Следователно не е никак чудно, че византийските войски са насочили своя удар срещу независимостта на Западна България, намираща се под управлението на ония четирима братя [Давид, Мойсей, Арон и Самуил, б. а.], поради което те, принудени от техния натиск, изпратили около Великден (23 март 973 г.) една делегация при римско-германския император Отон I с цел да искат помощ. Българите очевидно са имали пред вид германско-византийския конфликт в Южна Италия (968—970), обаче техните пратеници скоро са се върнали у дома си, без да свършат работа, защото междувременно спорните въпроси между Отон и Цимисхи били уредени по мирен начин (972), а наскоро след това починал и самият Отон (7 май 973) ... Когато най-последен император Йоан Цимисхи починал на 11 януари 976, ония четиримата братя Давид, Мойсей, Арон и Самуил повторно вдигнали въстание, като се възползвали от борбите за византийския трон между младия император Василий II (976—1025) и неговия противник, претендент за царския трон Варда Склиз в Изтока (976—980).“ След смъртта на Давид, Мойсей и Арон „Самуил останал единствен владетел на българите с резиденция Преспа, която по-късно заменил с Охрид... Василий едва през 986 г. имал възможност да настъпи с войски срещу българите, когато те били нахлули в Пелопонес. Мислейки, че решителен успех ще постигне на север, понеже там нямало български войски, Василий потеглил към София. Обаче Самуил с бърз марш тръгнал подире му и го победил при прочутия планински проход Траянови врата на 17 август 986. След това Самуил прострял своето владичество над цялата страна между Дунав и Стара планина, отнел от унгарците Срем и се провъзгласил за цар на българите (василеос тон Вулгарон), а в своята столица Охрид възобновил българската автокефална патриаршия, която император Йоан Цимисхи премахнал през 971 г. ... По тоя начин цар Самуил около 990 възобновил българската държава, която надхвърлила по широта по-раншната Симеонова държава; само областта на юг от Стара планина с градовете Одрин и Пловдив била въвн от неговата власт.“

След битката при река Сперхей (996), където Самуил

бил тежко ранен заедно със сина си Радомир, започва обрат във войната. „Оттогава — пише Шишич по-нататък — българите след един 20-годишен възход били вече принудени да минат в постоянна отбрана, докато след нови 20 години борби изгубили най-после независимостта си...“²⁰

„Войната срещу България пламнала с нова ярост през 1014 г. Българите претърпели най-напред пред Солун, след това на 29 юли същата година при Беласица толкова решително поражение, от което вече никога не са могли да се оправят...“ Самуил наскоро умрял. Неговият син Гавраил Радомир (1014—1015) ... „новият цар на българите... предложил мир на Василий“. След неговото убийство от братовчед му Йоан Владислав за „цар на българите се провъзгласил Йоан Владислав... Византийските войски се насочили срещу българите... Сега вече нещастieto връхлетяло върху България, чиято съдба след ненадейната смърт на царя Йоан Владислав пред Драчката крепост била окончателно решена.“²¹

„При тази вест император Василий повел лично войските си срещу България... С това бил сложен край на независимата българска държава.“²²

Същите истини Шишич е повторил и във второто издание на книгата си, сега вече на хърватски, направено през 1925 г. пак в Загреб, но по време на новосъздаденото Кралство на сърбите, хърватите и словенците. Шишич имал доблестта да държи за историческата истина при всички случаи.*

* За смелостта на проф. Шишич да говори винаги истината може да свидетелствува и пишещият тия редове. Като студент в Скопския университет той участвуваше в екскурзията на историците в Охрид, организирана с научна цел. Това бе през лятото на 1924 г. Гост бе и Фердо Шишич, който държа лекция върху „Хроника попа Дуклянина“. При разглеждането на древния храм „Св. София“ в Охрид македонските студенти споменаха цар Самуила като български владетел. Проф. Радослав Груич от Скопския университет, историк, заяви, че българите са ги лъгали и че той не е никакъв български цар. Но Шишич с усмивка се обърна към Груич и му каза: „Оставете, господин Груич! Науката отдавна е установила истината, няма защо да се заблуждаваме.“ Груич млъкна крайно недоволен.

При третото издание от 1962 г. книгата на Шишич под заглавие „Преглед повијести хрватскога народа“ пак повтаря същата истина за Самуил при по-друга редакция. На стр. 125 той пише: „Идущата 972 г. Йоан Цимисхи покори наистина подунавска България, но малко подир това биде основана в Македония, със средище Охрид, нова българска държава, в която Самуил владееше от 976 до 1014 г.“. А на стр. 153 казва: „Нито Симеонова, нито Самуилова България не са ковали свои монети, особено златни и сребърни.“

Хърватският историк Степан Съркул (Stjepan Srkulj) съвременник на Шишич, повтаря по-сбито казаното от Шишич. В своята „Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca“, Загреб, 1921 г. говорейки за Самуиловите завоевания в сръбските земи, подчертава: Българският цар Самуил... е заел Драч... В Зета тогава владееше Иван Владимир. Леко е било на Самуил да завладее Дукля... Но... Самуил е имал нужда от спокоен тил, тъй като на живот и смърт се бе започнала борбата между него и императора Василий II... В три години Василий II е покорил цялата Самуилова държава, а с нея и всички сръбски земи, които са били под България.“

Димитрие Анастасиевич също счита Самуил за български цар. В статиите си „Самуило“ и „Македония“, поместени в Станоевичевата „Народна енциклопедия“, том IV и II, пише: „След смъртта на цар Петър Самуил със своите по-възрастни братя вдигнал въстание в българското царство, за да отнеме българския престол. Обаче законният цар Борис II, който дотогава бил заложник в Цариград, се върнал в България и заел престола. Когато източната половина на България била завладяна от Цимисхи и Борис II бил детрониран, българите са подирили нова династия... Славяните от бившата Симеонова империя и патриаршия, станала славянска още през времето на Симеона... вдигнали въстание... Целта на въстанието била отхвърлянето на чуждия, византийския ярем и възобновяване на славянското царство и патриаршия на Симеон. При вестта за освободителното движение Борис II и Роман [брат на Борис] са избя-

гали от Цариград, бързайки към лагера на въстаниците [при Самуил и неговите братя, б. а.], където Борис II трябвало отново да сложи на главата си българската царска корона. Но той случайно загинал по пътя, а Роман... не е могъл да стане цар, бидейки скопец. Въобще в лозата на цар Петър не е имало кой да поеме царския скиптер. Въстаниците са били принудени да изберат нова династия. Изборът се спрял на синовете на силния княз Никола, княжеските синове (комитопули): Давид, Мойсей, Арон и Самуил. Всичките четирима братя са били взети за български царе, а заедно с това и за въстанически водачи.²³

„Симеоновата империя е почти съвсем възстановена, а на места и увеличена. Възстановена е и Симеоновата патриаршия... Самуил е възобновил Симеоновото царство и патриаршия... В славянския Охрид на св. Климент Самуил е преместил от Великия Преслав и царската, и патриаршеската столица на цялата тая огромна, по традиция българска... империя и патриаршия. Българската охридска патриаршия е наброявала тогава няколко десетки епископии.“²⁴

След смъртта и на последния наследник на Самуил — Иван Владислав, „въстанието на българските славяни е клюмнало съвсем“.²⁵

„Победителят Василий II със заслужена гордост се отправил към Атина, та в древния акропол Партеон, превърнат в Богородична черква, да благодари на св. Богородица за победата на Византия над българите... Признателната Византия наградила Василий по повод на това негово дело с прозвището Българоубиец... Колкото Василий II е бил жесток по отношение на българските славяни през време на воюването си с тях, толкова пък по-благо е постъпвал с тях, когато ги надделял... Василий II създад от завоюваната Северна Македония византийски дукат (войводство) под името „България“ под върховен военен наместник (дук) в Скопие... Над някогашните български славяни след падането на Самуиловото царство Цариград е владеел около 168 години (до 1186 г.).“²⁶

Цитираните мисли на Анастасиевич са в пълно съответствие с историческите извори. Ала на някои места и Анастасиевич плаща данък на известни тенденциозни настроения. Опитва се например да поставя в кавички думата „бълга-

рин“ и „български“, когато говори за Самуил и македонските славяни, старе се да внуши, че названието „български“ било само „по традиция“ и би трябвало да се замени с „балканско-славянски“ (!) и пр. Но историческата истина е толкова несъмнена, че и Анастасиевич не е посмял съвсем да я заобиколи.

Същите колебания проявява и историкът **Лука Зърнич**. Но в своята „Општа историја за више разреде средњих школа. Средњи век“ (У Београду, 1907 г.) на стр. 65 той пише следното: „Наистина поради по-раншното българско владичество и това царство византийците са нарекли България, а поради по-дългото съжителство под българите и главните носители на това царство са се чувствували българин“ („и главни се носиоци његови осећали Бугарима“).

От подобни твърдения не е могъл да се абстрахира и един от най-отявлените отрицатели на историческата правда — професор **Тихомир Джорджевич**. В своята ненаучна и тенденциозна книга „Македонија“ (Београд, 1929), като признава историческите факти, той се мъчи да ги обясни най-превратно, но и по най-неубедителен начин: „Македонската държава — пише Джорджевич — се наричала България. Това парадоксално име трябва да се обясни... То е остатък от българското държавно име в Македония, остатък от една бивша администрация и една историческа традиция. Византийският цар Йоан Цимисхи покорил през 971 г. цялата българска държава, под която е била и Македония. Когато наскоро след това от Византия се е освободила само Македония без България, тя нарекла себе си България, защото е искала да пренесе върху себе си правата на пропадналата България... Македония... е приела българското име и българските права и с тях си служела и преди да подчини България, и по-късно, след като я изгубила...“

ВЪСТАНИЯ НА БЪЛГАРИТЕ В ДОЛИНАТА НА РЕКА ВАРДАР

Българският дух и българската държавна традиция и култура в Македония са били толкова големи, че не другаде, а тъкмо в долината на Вардар е започнало бурно движение за възстановяване на Симеоновата и Самуиловата държава. Особено мощни са двете въстания: едното през 1040 — 1041 г. под водачеството на предполагаемия внук на цар Самуил — Петър Делян, а второто — през 1072 г. под водачеството на болярина Георги Войтех, подпомогнато с малка

войска и от зетския княз Михаил, потомък по женска линия на Самуил (от негова внучка — според Дуклянския летопис).²⁷ Михаиловият син Константин Бодин бил избран от въстаниците за български цар под името Петър. Ето свидетелствата:

В споменатия по-горе **Дуклянски летопис** намираме също данни и за второто въстание. Под заглавие № 7 — „За въстанието в България през 1072 г. под водачеството на княз Бодин“ между другото се казва: „Бодин, царят на българите (bulgarinorum imperator) бил разбит и пленен от гърците.“²⁸

Мавро Орбини. В по-рано цитираната глава на своето съчинение, отнасяща се до историята на българския народ, Орбини пише и за въстанията на българите в долината на Вардар под водачеството на Петър Делян и Константин Бодин. За Делян разказва повече. Ето откъси:

„Българското кралство стояло под властта на империята 35 години. В началото на тия години, през времето на императора Михаил Пафлагон, българите отхвърлили гръцкото иго под ръководството на един българин, наричан Делян... Той бил пленник в Константинопол и оттам избягал в България... и станал главен вожд на цялата българска войска...“²⁹

Андрия Качич-Миошич в споменатата своя поетическа и историческа творба съобщава в гл. XVIII за Петър Делян следното:

„Реченият Долянин, когато дойде в България, започна да се представя като брат на краля Владислав [в същност братовчед, б. а.]. Българите, приемайки това твърдение за истина и желаейки да се освободят от гръцкото иго, вдигнаха оръжие срещу гърците и споменатия Долянин направиха крал.“

Иован Раич (1726—1801), наречен „баща на сръбската история“, понеже пръв е написал цялостна история на сръбския народ, е ценен източник на исторически данни за българския народ. В своята четиритомна „История разних словенских народов най-паче Болгар, Хорватов и Сербов“ (1874) той дава широко описание на българската история. За Самуил, Делян и Бодин пише:

„От ден на ден животът на българите все повече се влошавал. Император Василий ежегодно нападал България и в едно сражение през лято господне 1014 избил голям брой българи и 15 хиляди пленил и ужасно обезобразил, като

им избол очите. Поради това Самуил се разболял и умрял...“ (параграф 11 на глава VIII).

„През времето на управляващия гръцката империя Михаил Пафлагон българите отхвърлиха римското владичество в лето господне 1039... Някой си Петър, по прозвище Делян..., избягал от Цариград в България и разказал за себе си, че е син на Роман и внук на Самуил. Лесно убедил българите, които били озлобени срещу гърците, и от тях бил провъзгласен за крал... Императорските военачалници са искали да потушат въстанието на борещите се българи, обаче напразен е бил техният труд. Дермокарт бил победен от българите и изгонен от България...“ (пар. 18).

„След потушаването на Деляновото въстание българите, ненавикнали да търпят чужд ярем, пак се опитали да се освободят и затова си избрали нов крал, наречен Бодин“ (пар. 21).

Франьо Рачки в споменатото си съчинение „Борбата на южните славяни за независимост“ за Петър Делян пише следното: „Българският народ, при все че бил потискан от чужденеца, не е престанал — както признава и самият противник — да обича много свободата... Необходимо бил само удобен случай и добър водач, който да събере тоя народ под знамето на свободата. Този водач през споменатата година (1040) бе намерен в лицето на Петър, наричан Делян... Тъй българското въстание бе вдигнато и предвождано от Петър Делян... Навсякъде, където минавал Петър Делян, българският народ се присъединявал към него с въодушевление, славейки го като свой цар с радостни възкличания. Този победоносен поход премина в Поморавия, по-точно от Ниш, в горното Повардарие, в Скопие, столицата на България...“³⁰ „Българският народ призна потомъка на Самуил за единствен негов законен наследник...“³¹

След потушаването на въстанието на Делян българите не са се помирили със съдбата си. Предвождани от Георги Войтех, през 1073 г. те се вдигнали на въстание и избрали за български цар зетския престолонаследник Константин Бодин.

За тези събития **Ф. Рачки** пише: „При такива обстоятелства през 1073 г. съзря заговорът, начело на който заставаха българските велможи, между тях на първо място Гюро [Георги, б. а.] Войтех. Гюро беше потомък на стар

благороднически род (кавхански)... Михаил [зетският княз, б. а.] прие предложението на българските велможи... Изпрати Константин в България... Българските велможи, особено ония от Скопската област, се събраха в Прищина... Там дойде Константин Бодин... и съборът на самото място го провъзгласи за български цар, като замени името му Константин с Петър, което име носеше българският цар и син на великия Симеон, а след това Делян... Като български цар Константин Бодин стана Петър II...³²

Фердо Шишич, вече споменат по-рано именит хърватски историк, в цитираната книга „Geschichte der Kroaten“ говори също за двете въстания в Македония — на Петър Делян и на Георги Войтех, за когото казва: „Войтех је био **българског племишког рода**“, т. е. от стар болярски български род.³³ За Делян пише: „Още в началото на управлението на император Михаил IV Пафлагонит Стефан Воислав [зетски княз, б. а.] повдигна въстание на сръбския народ (1035)... Наскоро след това се вдигнаха и българите под водачеството на Петър Делян, внук на Самуил. Народът с ентузиазъм го провъзгласи за цар... Българското въстание бързо се разшири...“

За второто въстание под заглавие „Българското въстание под водачеството на Константин Бодин“ Шишич разказва: „Сега вече избухнало въстанието на българите, съзряло поради непоносимите насилия от страна на византийските данъчни власти. Начело на недоволните застанали скопските боляри с водач Георги Войтех, който обаче не пожелал да стане цар; нещо повече, в съгласие с останалите представители на въстаниците се обърнал към сръбския княз Михаил... да им изпрати помощна войска с одного от синовете си за владетел. Михаил удовлетворил молбата им и изпратил на българите 300 войници под командата на някой си Петрило. Заедно с него им изпратил и своя син Константин Бодин, когото българите провъзгласили в Призрен за свой цар под името Петър (василеос Вулгарон) — 1073 г. При този случай българите са се обърнали за помощ и към хърватите, които също така отговорили благоприятно на зова им... Наскоро обаче се оказало, че българите и техните съюзници са си направили крива сметка...“³⁴

Степан Съркул, по-рано споменатият хърватски историк, перифразира историческите данни за това въстание: „Щастие-то се усмихна на Михаила [зетския княз, б. а.] — завладя

Хум и Раша. Задържа Хум, но Раша върна на Византия, когато тя потуши българското въстание (1073). Това стана, когато. . . българите въстанаха и поискаха от Михаила да им даде своя най-малък син Константин Бодин за владетел. Михаил се отзова. Синът му имаше слабо шастие. Империята надви българите и ги принуди наново на покорност, а Бодин биде пленен.⁴³⁵

Според историците Бодин е провъзгласен за български цар, понеже е бил потомък по женска линия на Самуиловата дъщеря Косара. Това твърди и Дуклянският свещеник (поп Дуклянин), като го титулува „bulgarinorum imperator“, т. е. „цар на българите“. А Константин Иречек предполага, че той е бил потомък на дъщеря на Гавраил Радомир, баба на Бодин.³⁶

Димитрие Анастасиевич обяснява по следния начин целите и характера на въстанията на Делян и Войтех: „Напразни са били двете въстания на тамошните славяни за възстановяването на загиналата българска империя и патриаршия, едното под водителството на Петър Делян, а второто на Георги Войтех. . . Въставали са. . . за да се спасят от византийския ярем и да възстановят послavianчената българска империя и патриаршия на Симеон и Самуил.“³⁷

Цитираните твърдения на изтъкнати сръбски и хърватски историци ясно доказват, че те смятат Самуиловата държава за българска държава.

СЕВАСТОКРАТОР СТРЕЗ — ВЛАДЕТЕЛ НА ДОЛИНАТА НА Р. ВАРДАР

Някои историци злоупотребяват и с името на българския феодален владетел севастократор Стрез (около 1207 — 1215).³⁸ Затова ще си послужим поне с един средновековен сръбски източник, от който проличава народностната принадлежност на тоя упорит българин, владетел в Македония, и борец срещу чужди попъзлзовения.

Сръбският средновековен биограф Теодосий (втората половина на XIII в.) в творбата си „Живот светого Саве“ разказва за борбата, която севастократор Стрез е водил със сръбския крал Стефан Първовенчани, и за намесата на Сава Неманич (Растко, 1174—1235), негов брат, срещу Стрез: „Имаше един човек на име Стрез, който, макар и злоумен, но бе от висок род, от българска страна, царски род, сродник на Калоян, загорски цар, когото, както разказват, уби

свети Димитрий [България у старите наши писатели се нарича и Загоре — бел. на редактора на биографията Миливое Башич]. . . Тоя по-горе споменат Стрез беше преследван от царя Борил, който след убийството на Калоян, беше завладял царската корона и искаше да избие целия царски род. Защото и този гот, споменатият Стрез, беше много прочут със своята храброст [българите у нас се назовавали и с името готи — бел. на редактора Башич]. . . Стрез стана роб на завистта и злобата. . . Като се помири с гърците и се сближи със своите готи, събра от тях многобройно множество всякакви народи. . . , тръгна срещу отечеството [на Стефан Първовенчани, б. а.].“³⁹

СВИДЕТЕЛСТВА ОТ СРЪБСКИ ВЛАДЕТЕЛИ

Държавообразователният процес, който се заражда сред сърбохърватските племена през IX в., достига своя завършен вид едва след едно столетие. През XI — XII в., когато България вече е подвластна на Византия и е престанала да съществува като самостоятелна държава, младата сръбска държава укрепва и все по-категорично засилва своите позиции на полуострова.

По това време започва и една открита изява на стремежа ѝ за разширяване на юг. По този повод проф. Вл. Чорович пише:

„Главното съсредоточаване на сръбските сили за образуване на една по-силна държавна общност извършил Стефан Неманя (1114—1195) през втората половина на XII век.“⁴⁰ Обаче до 1282 г., т. е. до заемането на сръбския престол от крал Милутин, сърбите рядко са прониквали в Македония, и то във вид на краткотрайни „войнишки излети“ — както се изразява М. Пуркович. Крал Милутин е започнал постепенно да се насочва все по-дълбоко в долината на Вардар и едва при внука му Стефан Душан се е довършило пълното завладяване на Македония. Сръбското владичество в отделните части на Македония според данни от самите сръбски историци (Чорович, Пуркович) е траело, както следва: в град Сяр то се е задържало само 10 години, във Воден, Струмица, Мелник — 13, в Прилеп — 21, във Велес и Щип с околността — 25, в Скопие, Дебър, Тетово с околностите — 73 години. Следователно цяла Македония е била сръбско владение твърде кратко време — при крал Душан — от 1345 до

1355 г. След смъртта на Душан през 1355 г. цялата му държава бързо се разпаднала.

Проф. Вл. Чорович пише: „Премного разширена, и то поради бързи завоевания, още недостатъчно организирана, пълна с чужд елемент, особено гръцки елемент. . . , Сърбия не е могла да се запази в Душановите граници.“⁴¹

Станое Станоевич добавя: „Отделните покрайнини на тази държава не са могли за толкова късо време да се стопят в една цялост с еднакви интереси, стремежи и идеали.“⁴²

Пуркович потвърждава същото: „Душан е държал само късо време земята [която завладял, б. а]. С изчезването на неговата личност се събудил и старият дух на завоюваните народи.“⁴³

Още по-категоричен е Чорович: „В завоюваните области са останали свежи и осъзнати спомените и чувствата за старата принадлежност и те са били покорни само дотогава, докато са вярвали, че всякакъв опит за съпротива би бил удавен в кръви. . .“⁴⁴

„Страната се изтощавала от многото войни и се пълнела с чужди елементи, неприятелски на сърбите и от тях отчасти културно по-силни“ — завършва Чорович.⁴⁵

А какви са били тия „спомени и чувства за старата принадлежност“ и кои са били тия „чужди елементи, културно по-силни и неприязнено настроени“? На този въпрос отговарят самите сръбски крале в грамотите си, в които заявяват, че владеят и български земи.

Крал Милутин през 1300 г. завладял Северна Македония и възобновил стария манастир „Св. Георги“ на Виргинското бърдо, северно от Скопие, като потвърдил старите му права и прибавил нови имоти. В грамотата си писал: „И постави кралството ми забрана за имота на „Светия Георги“ от Жабляни до Колушин и до водненските и нерезските лозя [т. е. лозята около скопските села Горно и Долно Водно и Нерези, б. а.]. И който влезне в тази забрана — или сърбин, или влах, или българи, да плати 100 перпера.“⁴⁶

В надписа на църквата в Бар (Черна гора) от 1319 г., на която крал Милутин направил дар, се казва: „Урош, крал на Рашка и Дукля, на Албания, на България и пр.“, а той е владеел само част от Северна Македония.⁴⁷

Крал Душан в увода на своя „Законник“ заявява, че е „цар на всички сърби и гърци и на български области“ (царь въсемь Сръблемь и Грькомь и странамь Българскимь. . .).⁴⁸

По същия начин той се титулува и в едно писмо до венецианския дож Андрея Дандуло, писано в Сер в 1345 г., „обладетел на немалка част от българската земя. . .“ (пес поп *Bulgariae imperii partis non modice particeps . . .*)⁴⁹

В този дух са и свидетелствата на Печската патриаршия за Душановото титулуване: „ . . . Стефан Неманя, наричан Душан. . . , неговата силна област толкова голяма мощ беше получила, че към сръбското кралство присъедини българска и босненска земя и себе си нарече цар на сръбската, гръцката и българската област. . .“⁵⁰

Забележителното във всички тези свидетелства е подчертаното от самия Душан владееие на части от българската земя. А тези части са били именно в Македония.

ФЕОДАЛНИТЕ ВЛАДЕТЕЛИ В МАКЕДОНИЯ ВЪЛКАШИН, УГЛЕША И КРАЛИ МАРКО

След смъртта на Душан сръбската държава се разпаднала на отделни феодални владения. Новите господари в Македония Вълкашин (до р. Вардар) и Углеша (от р. Вардар до р. Струма с център Серес) са се провъзгласили за самостоятелни владетели: Вълкашин — за крал, Углеша — за деспот. Силата на българската държавна и културна традиция в Македония е била толкова голяма, „спомените и чувствата за старата принадлежност“ (както се изразява Чорович) толкова „свежи и осъзнати“, че веднага са заличили следите на сръбското владичество и са наложили старото народно име — българското. Затова чуждестранните и сръбските летописци и хронисти от онова време наричат Вълкашин, Углеша и Крали Марко „български князе“:

Михаил Константинович, роден през 1430 г. в сръбското селище Островица и починал в Полша към края на XV в., бил пленен от турците през 1455 г. при завладяването на град Ново Бърдо от султан Мохамед II. Заточен в Мала Азия, той се потурчил и станал еничарин. Участвувал в походите на Мохамед II срещу Белград и в Морея (1460), в Трапезунд и Влашко (1461), след което бил назначен комендант на град Звечан при завладяването на Босна. Пленен от унгарския крал Матей, той минал последователно в Унгария, в Чехия и Полша, където е и умрял.

През 1490 г. въз основа на лични наблюдения и разкази на турци — съвременници на по-старите събития, Михаил Константинович е описал драматичните събития на Балка-

ните през XV в. Той е и първият сръбски историк, който е разказал за кралете от династията на Неманичите и за техните наследници. Историата му е обнародвана в „Гласник сръпског ученог друштва“, кн. XVIII, 1865 г., под заглавие: „Мијаила Константиновића, србина из Островице, Историја или летописи турски, списани око године 1490. Превео и објасњавајућим уредом издао д-р Јанко Шафарик.“

От съчинението на Михаил Константинович ще дадем няколко цитата, които се отнасят до Македония и нейните владетели:

„Урош [наследникът на Душан, б. а.] управлявал царството си недобре, защото бог поради греха на неговия баща [Душан удушил баща си Стефан Дечански, б. а.] му е отнел ума. . . И затова са го назвали „лудия Урош“. Той даде на двамата братя [Вълкашин и Углеша, б. а.] да управляват българското царство, а в тези земи обичаят бил такъв: никой човек освен царя, краля или княза да не носи на краката си червени обувки. А на ония братя дал свобода да носят червени обувки. Когато те видяха това, взеха българската земя за себе си, а на него се възпротивиха. Царят им поръчал и заповядал да отидат при него, но те му отговорили така: „Царю, ти ни даде червени обувки, но вече не ще можеш така лесно пак да ни ги отнемеш.“ Пък и българската земя била благосклонна към тях поради онова дело на неговия баща.“

Урош тръгнал срещу Мурада в помощ на Одрин: „Когато е бил само на четири мили далеч от Одрин, ония двамата братя, които били завладели българската земя, встали против своя господър и преминали към турския цар и му се покорили.“

След отмятането на Вълкашин и Углеша от Мурад е дошла и катастрофата им при с. Черномен на р. Марица: „След това турският цар превзе Одрин и си присъедини без всякаква съпротива цялата българска земя, обаче все пак остави в нея един княз“ (стр. 74—76).

След смъртта на Вълкашин в Македония владетел е станал син му Крали Марко. За него летописецът разказва: „Тогава цар Баязид събра войска против Марко, българския княз. . . Тук Баязид разби българския княз с цялата българска и сръбска войска и го уби“ (стр. 80).

За отбелязване е, че Крали Марко е наричан буквално по същия начин „български княз“ от редица съвременници на

Михаил Константинович — албанец Иван Музаки (1510), византиец Францис (XV в.), от гърка Теодор Спандуди Кантакузин (XV—XVI в.), еврейна Йосиф Бен Йошуа (XV в.), от венецианец Филип Лоренц (XVI в.) и други.⁵¹

Андрия Качич-Миошич в цитираната творба „Разговор угодни“ за Крали Марко пише:

„Босна слави Релњу Бошњанина,
Сењ бијели Иву Сењанина,
Унгарија — Сибињанин Јанка,
Булгарија — Краљевића Марка. . .“

В сръбските народни песни се срещат стихове като следните:

„Ево теби Краљевићу Марко
от лијепе земље Бугарије . . .“
или „Свака земља хвали господара,
Бугарија — Краљевића Марка . . .“

Адам Балтазар Кърчевич (1715—1778) е известен хърватски историк. В своята „История на загребската катедрала“ (1770), написана на латински език, той твърди, че Крали Марко е българин: „Той беше българин, източноправославен, непостоянен, променчив по характер“. (Erat Bulgarus graeca fide plenus, inconstans, varius).⁵²

Василе Петрович, черногорски владика през XVIII в. (1709—1766), в труда си „История о Черной Гори“, 1754, Москва, за Крали Марко пише: „Марко. . . бил от нации болгарские. . .“

Иларион Руvaraц, архимандрит и именит сръбски историк (1832—1905), е известен като пръв сръбски учен, който е поставил на преден план обективната историческа истина и е направил критичен анализ на много догми и измислици в сръбската история. Сам наричал себе си рушител на традициите, които не почиват на историческата истина. В книгата си „О Кнезу Лазару“, Нови Сад, 1887 г., той разглежда съдбата на Крали Марко и доказва българската му народностна принадлежност: „Кралевич Марко е родом българин и от едната, и от другата страна, т. е. българин и по баща си крал „Влъкашина“, който според данните на Василе Петрович, митрополит черногорски, скендерийски и приморски, „бил от нации Болгарские“, и по май-

ка си Евросина (Елена), сестра на деспот Момчил, който също е бил родом българин. . .“ (стр. 186—187).

С цитирането на всички тия свидетелства за Вълкашин, Углеша и Крали Марко ние не целим да доказваме тяхната народностна принадлежност. За нея дори съвременните сръбски историци нямат категорично становище. Така напр. проф. Владимир Чорович в т. I на Станоевичевата „Енциклопедия“ (с. 435) пише: „Вълкашиновото потекло не е установено, обаче по всичко изглежда той да е от низшите боляри. Баща му се казвал Мърнява, или Мърнян, и се говори, че е по потекло някъде стъм Хумската област.“ Обаче в посочените свидетелства същественото е, че и Вълкашин, и Углеша, и Крали Марко са били князе на български земи. Специално за Крали Марко пък трябва да се каже, че ако произходът му по бащина линия не е установен, по майчина линия той е несъмнено с българска кръв, тъй като е сестрин син на българския легендарен войвода Момчил, владетел на Родопите. Но независимо от народностния произход на Крали Марко неговото име и неговите подвизи са легендарни и за българите, и за сърбите, и за хърватите, та дори и за цялото християнско население на Балканите. С това Крали Марко е общ на всички и представлява трайна историческа и културна връзка между балканските народи, богата с безброй обединителни нишки. Обаче специалното в историческите свидетелства както от сръбски и хърватски, така и от други чуждестранни източници е, че означаването на българския му народностен произход говори за народностната принадлежност на владяната от него земя. Това значи изразът „Краљевић Марко од лијепе земље Бугарије“, „Од нације Болгарскије“, „Булгарија [слави] Краљевића Марка“ или „Марко български княз“.

СВИДЕТЕЛСТВА ОТ XVIII ВЕК

БЕЖАНЦИ ОТ МАКЕДОНИЯ В СРЪБСКИ СРЕДИ

Бурните събития, които се развили на Балканите през последните десетилетия на XVII в., засегнали твърде чувствително и западните български земи. Войната между Австрия и Турция вдъхнала надежди в поробените народи. В Западна България пламнало Чипровското въстание (1688), а в Северна Македония през 1689 г. избухнало въстанието на Карпош. То обхванало голяма област и имало успех. След оттеглянето на австрийските войски османците най-жестоко се разправили с непокорните българи и сърби, които били принудени масово да емигрират. Огромни бежански маси са се настанили в унгарските области на Австрийската империя, предвождани от сръбския печски патриарх Арсение III Чарноевич. В Унгария сърби и българи се смесили, като някъде са образували и смесени общини. В сръбските манастири са се приютили и македонски българи. Тогавашните просветени сърби в своите записки без колебание отбелязали българската народност на мнозина от емигрантите.

Ето някои данни:

Велко Попович. Той е бил интелигентен македонски българин от Кратово. Като бежанец се е занимавал с преписване на книги и летописи в Будапеща. Работил е в сръбска среда. През 1706 г. е съпровождал останките на сръбския патриарх Арсений III Чарноевич от Буда до манастира Крушодол в Срем. Върху две книги, които е преписвал за нуждите на сръбските манастири — едната в Раваница, другата в Гъргетек, Попович е оставил и следните приписки: 1. „Книгу сию чрѣтах у Будимской вароши дяк Велко Попович, отъчѣством же от Българские земли, от места Кратова... в лето 1704“. 2. „Сия книга избрана различными слови чрѣтах ю у Будимской вароши дяк Велко Попович, отъчѣством же от Българские земли, от места Кратова... в лето 1704.“⁵³

Иерей Янко. За него Белградската митрополия през 1734 г. е отбелязала, че живее в с. Търг (Неготинско) като ду-

ховио лице: „Иерей Янко, родил се у Охриду ва Българскај земли, син Стојана Болгарина, капитана у Краини у месту Ясикови. . .“

През следващата година за същия човек е отбелязано: „Иерей Янко, Болгарин родом, родил се у Охриду. . .“⁵⁴

Петър Кленски. Бил е свешеник в с. Кленье (Сърбия) през 1734 г.: „Иерей Петър Кленски, син земледелца Михаила, рождением и воспитанием из села Банянского [с. Баняни, б. а.], близ Скопља. Учил се книги ва патриархии Ипекској у Георгий йеромонаха Пеѣанина. . . искушен бив како читати знаеъ святое писание, пробациом из царствующих книгъ читаетъ среднимъ разумомъ, заноситъ языкомъ болгарскимъ. . .“⁵⁵, т. е. завалял на български, понеже не е могъл да отвикне от матерния си език.

Ана Монахиня. Тя е била в сръбския манастир за монахини Язак във Фрушка гора (Срем). За нея в манастирските архиви е записано: „Ана монахиня родила се у Кратову во Болгарии, љет имат от рождения 81. . . Пришла здѣе в манастир 1747. . .“

Във фрушкогорските манастири Върдник и Ремета през 1753 г. са се намирали следните монаси от с. Катраницѣ (Кайлярско):

„**Филип Йеромонах**, проигумен Димич. Родился в Катраници у Бугарской, љет имат 47.“

„**Монах Иоаникий Манойлович**, родом от Болгарии, рожден и воспитан у Катраници, љет 42, книги училися по мало гречески у граду Серфиже [Селфидже, б. а.] . . . Пришел здѣе прешедшия турецкия рати бившия 1739 с своим игуменом Михаилом — йеромонахом. . . От фамилии имат 2 брата, трговца у Шиклеушу.“⁵⁶

„**Стоян Вучков**, родом от Болгарии, из села Смоляна [Прилепско], жена его Смиляна, пришел 1745.“⁵⁷

Доситей Новакович е роден в с. Дабница, в полите на Златоврѣх край Прилеп. Станал е монах в българския светогорски манастир Зограф. Сетне е забягнал поради турския терор и се е настанил в град Зайчар. Доситей е бил поставен за тимошки владика и се е поминал в Неготин през 1854 г.

За народностната принадлежност на Новакович ни дава данни неговият дякон Стефан Ковачевич, родом от Призрен. Известно време български възрожденски деятел. В едно писмо той пише: „Я 1831 година. . . будем от нашего болгарина Зографскаго во Атоне манастиря господина Епископа Доситея во дякона рукоположен и при немъ у Зайчару. . . служил.“⁵⁸

От приведените примери следва, че в средата на XVIII в. сърбите в Унгария и Сърбия знаят, че в Кратово, Прилеп, Скопие, Охрид, Кайлярско живеят българи.

В ново време сръбски историци са проучили много други документи, от които се установява, че бежанците от Македония, заселили се в сръбските земи отвъд Дунава (Срем и др.), са се декларирали като българи и като такива са регистрирани в официалните книги. А също така и самото население ги е назовавало с народностното им име. Един от тия сръбски историци е войводинският сърбин от Срем **Душан Г. Попович**, професор в Белградския университет, известен изследовател на историята на войводинските сърби. В книгата си „Срби у Срему до 1736 — 1737. Историја насеља и становништва“, Београд, 1950, той изрично подчертава: „В Крушедол е служил Янко Захарич, родом от Белград „в арнаутската земя“, т. е. прад Берат [Албания, б. а.], а в Шишатовац — Цветко Българин, родом от Литрос край Цариград. Между пърняворците [наемници при манастирите за охрана или работа през турското робство, б. а.], както и между слугите се намирали доста лица с презиме „Бугарин“, което понякога значи, че те са се преселили от Македония. . .“⁵⁹

Това авторът е установил въз основа на черковните книги за кръщаванията.

СВИДЕТЕЛСТВА НА СРЪБСКИ ПЪТЕПИСЦИ

Иеротей Рачанин е живял през последните десетилетия на XVII и първите десетилетия на XVIII в. Той е един от сръбските духовници, които са избягали в Унгария заедно с патриарх Арсение III Чарноевич. Развивал е просветителска дейност във Фрушка гора. В сръбската литература е известен като пръв пътеписец. Описал е пътуването си в Ерусалим през юли 1704 г., минал през Македония и се е върнал през Северна България. В книгата си „Путешествие к граду Иерусалиму Иеротея Иеромонаха рачанского в лето от . . . рожд. Христова 1704. . .“, съобщава за престояването си във Велес: „И паки дойдосмо на 14 конак у Велес град Бугарски, а турци зову Тюприлия и ту падосмо от полудне, и ту тече река, зову е Вардар, врло голема, и ту бияху турци много. . .“⁶⁰

Герасим Зелич (1752—1828) е вторият известен сръбски пътешественик, който е минавал през Македония на път за Света гора. Той е развил твърде интересна и бурна дейност

в сръбската църква и просвета. Много е пътувал по Европа. Заемал е висок пост в сръбската църква — първо като архимандрит, после като викарий. В своята автобиография „Житие Герасима Зелича, архимандрита Свето-Успенские обители Крупе у Далмации. Будим. 1823 г.“ той разказва за посещенията си в Солун и за срещата си с българските калугери в Атон. През няколкомесечното си престояване там е упражнил голямо влияние върху българските поклонници и калугери да поведат борба срещу фанариотската напаст, за която е бил добре осведомен. За Солун, където се озовал през 1784 г., той пише следното: „В Солун има най-много турци, но има и евреи, гърци и българи. Гърците тъй са се смесили с българите, че не може да се разбере кой е грък и кой българин. Тук се говори и гръцки, и български, но най-много турски. . .“

СВИДЕТЕЛСТВА НА СРЪБСКИ ПАТРИАРСИ ОТ ПЕЧ

Както е известно, сръбските патриарси от възобновената през 1557 г. Печска патриаршия са се титулували и като патриарси на българите. Правото им за това идвало от обстоятелството, че в територията на Печската патриаршия влизали и три български епархии — Самоковска, Кюстендилска и Скопска. Поради това още първият патриарх Макарий е титулуван: „Кир Макариу подръжешоу сръбскоюе началство и Блѣгарем и поморским странам“ (1564). По същия начин гласят и титлите на другите сръбски патриарси след Макария: Герасим, Йеротей, Паисий, Мойсей, Арсение III, Арсение IV и прочие: „патриарх въсем Сръблем и Българом“, „отца и оучителя Сръблем и Българом“ и подобни редакции.

Патриарх Мойсей (1712—1725) при една своя обиколка по българските епархии се е озовал в Скопие, откъдето е написал писмо до своя митрополит Викентий с дата 4 октомври 1719 г. В него той припомня, че още от своя престолен град Печ (Ипек) му е обадил, че ще обикаля българските земи и на своята духовна област и че вече се намира за тази цел в Скопие като най-голям град на тези области.

Съответният текст гласи: „Намираме се тук в мястото Скопие. Когато тръгнахме от своето престолно място преди Воздвижението на честния животворящ кръст [т. е. преди Кръстовден — 14—27 септември, б. а.] писаме и на вашето братство за нашата обиколка по българските

земи („о нашем шествию пут Българские земли“).⁶¹

Патриарх **Василе Бъркич** (1763—1765) е последният печски патриарх от сръбска народност, свален като руски агент две години преди унищожението на Печската патриаршия. Бил е един от най-образованите сърби на своето време. Руският адмирал Орлов през 1771 г. го е помолил да му представи едно описание на турската държава и нейното население на Балканите, необходимо за нуждите на руското военно разузнаване. Бъркич е изпълнил молбата му, като за българите в Македония е дал компетентни данни: „Провинция Македонска... Серес, в него има повече от 20 хиляди турски домове; при това има и християни гърци и българи около хиляда къщи. Това място е прекрасно и турците са много богати. Впрочем селата са български и турски, но тъй като българите са много повече от турците, то в цяла Македония всички турци могат да говорят на български език... („но как болгаров много больше турков, так во всей Македонии вси турки болгарски язык умеют“...)... „Четвъртото княжество е Охридско... Албани има малко. В него се намират и гърци, но по-голямата част са българи и власи. Турци в това княжество се намират малко, там са все хора от наше вероизповедание...“

„Третото княжество на Дардания се нарича Скопие... По селата има твърде малко турци, а другите са българини...“⁶²

Оригиналното заглавие на доклада на Бъркич гласи: „Описание провинции турецкия держави... патриарха сербскаго Василия Бркича, 1771“, обнародвано от И. Руvaraц през 1891 г.

Карловачкият митрополит и архиепископ **Павел Ненадович** (1699—1768) е един от най-просветните и най-деятелните митрополити в Сремски Карловци, които са и праели ролята на патриарси. В историята на войводинските сърби той е известен като голям организатор и просветител. Имал е за сътрудници и доста бележити българи. Един от тях е бил Партений Павлович от Силистра, а друг — македонският българин Христофор Жефарович, прочутият автор на „Стематографията“ от 1741 г. Павел Ненадович добре е знаел, че Жефарович е българин. В своето похвално стихотворение (ода), посветено на Жефарович в знак на благодарност за делата му в полза на българския и сръбския народ, той казва: „Благочестенно-му Господину Христофору Жефаровичу... ревнителю

отечества Болгарскаго ... Павел Ненадович... от усердия сие восписует.“ Жефарович е наречен „ревнител на българското си отечество“, т. е. че е българин. Този факт е напълно доказан и от руски изследователи, които установяват, че Жефарович е от Дойран.⁶³

Сръбският литературен историк **А. Гаврилович** в историята си на сръбската и хърватската книжовност (1925 г.) твърди, че: „Жефарович е... пореклом можда бугарин.“ А сръбският литератор **Йован Гърчич** в своята „Историја српске книжевности“ (Нови Сад, 1903 г.) пише: „Ту је пре свега Стеманографија Бугарина Христофора Жефаровича“ (стр. 83).

Споменатият историк **Иларион Руварац** в цитираната книга „О кнезу Лазару“ (стр. 155—157) за Жефарович подчертава: „Ако си имал на ръка тази книга (Стеманотографията). . . , ще знаеш, че знаците и образите е нарисувал Христофор Жефарович. . . . Обаче мъчно ще си запомнил още и това, че този „ревнител отечества Болгарскаго“ и само „любитель царства Иллирискаго“. . . , с една дума, че Жефарович е родом българин. . . .“

Сръбският историк **Йован Раич**, за когото вече стана дума, в съчинението си „История разних словенских народов“ пише за унгарския крал Янош Хуняди: „Преминува (с войските си) в Мизия, оттам минава в българската земя към Видин. След като прекарва там немного дни, бърза към Косово поле, което граничи с България. . . .“⁶⁴ А това означава, че Македония, която непосредствено граничи с Косово поле, влиза в България!

СВИДЕТЕЛСТВА ПРЕЗ ПЕРИОДА ОТ ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА СЪРБИЯ ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ПЕТЪР ИЧКО

В сръбската история Петър Ичко е известен като дипломат на Карагеорги в преговорите му с турците. Бил е човек с висока култура — владее много европейски езици и отлично турски език. Служил е в турски консулства, познавал е международното положение и е могъл да играе важна роля в политиката на Балканите. С подвижен ум, тактичен и с широки връзки в дипломатическите среди, той е създател на известния в сръбската история „Ичков мир“ (1806). Петър Ичко е бил българин от Македония, от с. Катраница (Кайляresco), за което се узнава от няколко сръбски източника.

Големият сръбски фолклорист и езиковед Вук Караджич (1787—1864), който пръв е издал български народни песни, е познавал много българи и живо се е интересувал от живота на българския народ и неговия език. Особено го е занимавала личността на Петър Ичко, за когото получавал ценни данни от приятели. Един от тях е Василие Василиевич, който през 1820 г. му съобщава от Земун следното: „Що се отнася до Петър Ичко, можах със сигурност да узная, че е роден в с. Катраница (следователно е българин), не е бил женен, в немските държави научил немски език; неговият брат Наум е женен и има две деца; единият му син следва тук в Земун.“⁶⁵

В книгата на Св. Николајевић: „Једна грчка песмарица о српском устанку“, 1804 г., четем: „Он (Ичко) је био родом из Бугарске, из Катранице“ (стр. 286).

СРЪБСКИ И ХЪРВАТСКИ УЧЕНИ И ОБШЕСТВЕНИЦИ ЗА МАКЕДОНИЈА И ЗА НЕИНИТЕ ЖИТЕЛИ

Дотук споменатите свидетелства са от времето, когато турското иго е тежало и над сърби, и над българи. С Вук

Караджич започва поредицата от сръбски автори — историци, географи, езиковеди, фолклористи, общественици, публицисти, работили в свободната сръбска държава като носители и защитници на сръбската народностна мисъл и интереси. Ето защо сръбските свидетелства от това време имат още по-голямо значение.

Вук Караджич е между първите славянски научни дейци, които са се занимавали с българските културни ценности. Същевременно той е и първият човек на науката, който е направил опит да изследва граматическия строеж на българския език и да проучва българското народно творчество. И което е особено интересно, в това отношение са му съдействували тъкмо българите от Македония, предимно от Разлог: от тях той е почерпил конкретен езиков материал, въз основа на който е съставил първия очерк върху новобългарската граматика. Той е събрал и публикувал 28 български народни песни. От тях една е обнародвал през 1815 г. в своята „Народна сръбска песнарица“ (Виена) с означение, че песента е българска — от Разлог. По-късно 27 други песни от Разлог, опечатан като втора част от материалите в „Додатак к Санктпетербургским сравнительным рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледима бугарског језика“, Виена, 1822 г. Разложките песни Караджич е озаглавил „Народне бугарские пјесме“, където е дал и очерка върху новобългарската граматика.

Трябва да се обърне внимание на обстоятелството, че Караджич е представил българския език пред света чрез материали от македонските говори: 1) Песни на разложки говор; 2) книгата „Митарства“ от Йоаким Кърчовски (1817); 3) речника на четири езика върху основата на битолско-охридския говор, съставен от поп Данаил от Москополе (1764), за който Караджич пише: „... учителя и свештеника Москопольскога, Данила „Лексикон тетраглосон“, штампан први пут у Москопољу прије 60 година, а 1802 године прештампан у Млецима... И може бити да је овђе Бугарски език чистији него и у какој дојакошњој книзи... (т. е. в тази книга българският език е може би по-чист от който и да е друга досега излязла книга)... Ове је бугарске говоре — продължава той — Енглез Лик преписао латинским словима“ (стр. 231).

Вук Караджич аргументирано е доказал, че македонските говори са чисти български говори, чрез които най-добре се

вижда отликата на българския език от всички останали славянски езици. Или, както буквално се изразява Караджич: „Из ови мали огледа сваки ће филолог одмах познати највећу разлику Бугарског језика од остали славенски нарјечја. . .“ (стр. 230).

А на колко чист български език са записани материалите, се вижда дори само от една от 28-те събрани от Караджич песни:

„Сестра брата пратила
в друго село за мома
и му се милна молба молеше:
„Мили брајно! Кога си влезем
в момино село,
проиграј си врана коња ранена,
та си извади стрела белонерка,
та си прострели гиздава девојка!“

(Песен № 21)

Караджич е бил изключително предпазлив в изследванията си и се е въздържал да обнародва събраните песни, докато не провери „дали Бугари њих овако изговарају, као што их ја написане имам“. Той проучва и други български говори и заключава: „Наистина и тукашните българи [в Земун, б. а.] признават — както и самият аз казах, — че в истинска България (далеч около Дунава) малко по-другояче се говори или, по-право, както те казват, „заваля се в езика“, отколкото в Македония; обаче все пак казват, че езикът е един и същ, както например говорят херцеговците и сремците сръбски език. . .“⁶⁶, т. е. македонските говори се различават от северните български говори, както сръбският говор в Херцеговина от този в Срем.

За източниците си на данни за българския език Караджич свидетелствува: „Аз казвам, че тези български думи ми написа истински българин, родом от Разлог. . . За това евангелие длъжен съм да благодаря на същия българин, който ми даде и думите, а за песните — на друг българин, също така от Разлог. . .“⁶⁷

Станко Враз (1810—1851) е продължител на делото на Вук Караджич в областта на българската народна песен, на която е бил почитател и събирач, и то главно от средата на българите в Македония.

По народност словенец и имениг словенски поет, Станко Враз отрано се е отдал на южнославянското движение, известно под името „илиризъм“. Той е работил и сред хърватите и се е утвърдил като родоначалник на хърватската литературна и музикална критика. Бил е един от основателите на първото литературно хърватско списание „Коло“, в което е обнародвал 33 български народни песни, предимно от Македония. Получил ги е от видния руски славист Виктор Григорович, който пръв е влязъл в контакт с Димитър Миладинов. Песните са обнародвани в сп. „Коло“, IV, 1847 г., под заглавие „Българские народне пјесме“. От тях 24 са от Македония — от Галичник (15), от Струга, Битоля, Ново село (Солунско), Мелник и др.

Стефан Веркович (1821—1893) е босненски сърбин. С дейността си той блестящо продължава подетото от Караджич дело по посока на българското народно творчество. Изпратен от сръбското правителство с двойна цел: тайна — разузнавателна мисия в полза на Сърбия, и явна — събиране на старини за сръбския музей, Веркович е прекарал в Македония почти три десетилетия. Там е развил многостранна дейност като етнограф и обществен деец в най-бурните години на Българското възраждане. Вдъхновяван от Вук Караджич по събирането на народни умотворения, Веркович още по-обстойно е обосновал правотата на Караджичевата характеристика на българската народна песен в Македония. През 1859 г. е изпратил на големия сръбски фолклорист и езиковед 12 народни песни от Македония.

Макар че е пристигнал в Македония с пропагандна цел в полза на сръбската кауза, благородният сърбин скоро е видял пълната истина за народностната принадлежност на македонските славяни. Къщата му е станала център за общуване с най-видните български възрожденци, които намерили в негово лице помощник, защитник и вдъхновител в народоосвободителната им борба. Становището му за Македония е отразено в редица негови трудове, най-забележителен от които е сборникът му от народни песни от Македония, обнародван в Белград през 1860 г. на държавни средства под заглавие „Народне песне македонски Бугара“.

Невъзможно е да се цитира всичко, което Веркович е писал за българите в Македония. Ще посочим сбито само онова, което най-красноречиво изразява истината за тях.

За сборника си, посветен на сръбската княгиня Юлия Михаил Обренович, Веркович е награден от сръбското „Уче-

но друштво“ и е получил благодарността на сръбската общественост.

Из посвещението на княгиня Юлия: „Ваша Светлост! Когато реших да обнародвам тези женски песни на македонските българи... бях уверен, че това мое съчинение ще бъде достойно представено пред славянския свят, ако е украсено със славното име на Ваша Светлост...“

Из предговора: „Пътувайки в разстояние на повече от девет години из Македония... имах възможност да изготвя една сборка български народни песни... Тези песни принадлежат на оная част от славянството, която е най-малко известна от всички славяни...“

„Тук накратко ще посоча границите на онази част от Македония, която обитават тези български славяни... Границите на тази област в Южна Македония, заета и заселена от български славяни, по мои проверени сведения се простират, както следва: на север от Солун през градчетата Калкаш (български Кукуш), Дойран и Петрич до гр. Мелник... Границата върви в източна посока през равнината покрай Родопите до Демирхисар (български Ватовище) и Серес...; по-нататък минава през Субашкьой, Везник, Довища, Просечен, Драма и Кузлукьой до р. Места, която разделя Тракия от Македония...“

„На запад от Солун линията... минава покрай Солунския залив до предпланините на Олимп, където р. Бистрица се влива в морето. Оттам нагоре по течението на р. Бистрица продължава през Кожани, Сатиса и Костур до границата на Епир... До тази река [Бистрица, б. а.] навсякъде в селата преобладават българските славяни... Много български села между Битоля и Кожани и днес носят същото название... Почти всеки цинцарин освен своя майчин език говори и български и, напротив, рядко ще се срещне българин, който да говори цинцарски. Българите живеят предимно в селата, но и в големите градове има цели махали с чисто българско население...“

„Също така и в областта на запад от Солун, в Ениджевардарско, Воденско, Негушко, Кожанско и Костурско, повечето от селата са български... Българските селани и в Македония се отличават като примерни и опитни земеделци, градинари и пастири...“

„Фактът, че този славянски народ и до днес не е изчезнал и не се е претопил в друга народност, може да се обясни единствено с това, че българинът е дълбоко предан

на своя език и своите народни обичаи...“

„Аз нарекох тези песни български, а не славянски, защото, ако днес попитате някой македонски славянин какъв е, веднага ще ви отговори: аз съм българин (болгарин), и езика си наричат български (болгарски); въпреки че всички що-годе грамотни хора наричат себе си славянобългари (славяноболгари)...“

„Засега толкоз за тези български славяни от крайния юг на Европа... Сега да кажа накратко няколко думи за тези мои български песни... Всички тези песни са интересни и важни както за езикознанието заради чистия си български език на македонско наречие, така и за археологията, историята и народописа...“

„Тези български славяни въпреки своята нещастна съдба и пораженията от чуждото влияние и господство не са загубили поетическите си чувства... Песните на певицата Дафина, струва ми се, представят венец на българската народна поезия...“⁶⁸

Вестник „Српске Новине“, официоз, дава следното съобщение по повод на изданието на сборника: „От г. Ст. Веркович бяха приети с благодарност „Народните песни на македонските българи.“⁶⁹

Веркович е бил свидетел и на възхода на борбата в Македония за независима българска църква; дори и съдействувал за успеха ѝ с каквото могъл. Ценни са неговите доклади до сръбското правителство в това отношение. Но в тях се отразяват и чувствата на македонските българи по отношение на сръбската пропаганда в Македония, макар и тя да е била съвсем в началото си. В писмо от Серес с дата 21 март 1872 г. той пише: „Ето какво негодувание и протест чувам срещу Сърбия от българската младеж във Велес и други места: че тя [Сърбия, б. а.] възнамерява на всяка цена да натрапи на Македония сръбския език и литература. Така например тя казва, че във Велес били дошли двама сръбски учители с няколко сандъка сръбски книги, но общината ги прогонила и сега се скитат по близките села; че Тетовската община е искала да направи махзар за съединение с Българската екзархия, но от тази стъпка я отклонил тамошният учител, родом от Сърбия, който им доказвал, че те не са българи, а сърби. Същото станало и в Кратово, където отскоро се е настанил един сръбски учител, който домъкнал със себе си няколко сандъка книги... Един търговец, мой отколешен познат от Охрид, който живее в Цари-

град, ме уверяваше, че у цариградските българи съществува също такова негодувание... че Сърбия сърбизира Македония... Споменатият търговец ми каза още и това, че разколебаното доверие на българите към Сърбия не може по друг начин да се възвърне освен ако сръбското правителство би наредило на сръбските учители от Кратово и Тетово и други места час по-скоро да се върнат обратно със сръбските книги в Сърбия, а сетне вместо със сръбски да наводни тези места с български книги...⁷⁰

Върху хода на църковната борба в Серския окръг Веркович докладва на 12 септември 1872 г. следното:

„Тукашният паша [серският — б. а.] преди 20 дни отпътува за Цариград и още не се е върнал. Той е фанатичен привърженик на гъркоманските интереси, защото зверски мрази българите... Той прави всичко възможно, за да попречи на българите от този санджак да съставят махзар, с който да засвидетелствуват своето желание за съединение с Българската екзархия. Неврокопската каза е успяла за трети път да го състави и изпрати в Цариград, също така и Мелнишката каза. Но към тази епархия принадлежат и Демирхисарска и Петричка каза, следователно, за да се успее, трябва да изпратят в Цариград махзари още и от посочените две кази. Цялата Петричка каза е осигурила печати и така лицето, на което е бил предаден махзарът да го донесе тук и изпрати в Цариград по пощата, тръгнало за с. Черешница, Демирхисарска каза, където чуло, че се намира махзарът на Демирхисар...“ — Турският каймакамин арестувал лицето, за да му отнеме махзара, но той бил вече в ръцете на „селския свещеник, който същата нощ избягал по околни пътища в Неврокоп и тайно дал на общината махзарите...“⁷¹

В книгата си „Топографическо-етнографически очерк Македонии“, С. Петербург, 1889, Веркович пише: „Всички македонски славяни, които съставляват огромното мнозинство от населението, без изключение наричат себе си „българи“... (стр. 1—2).

„Граници между българското и сръбското племе представят високите планински вериги Шар (на български и сръбски „Шар планина“), които се простират до Кочанишкия проход и там се съединяват с така наречената „Скопска Черна гора“. Всички села от двете страни на планината Шар са населени изключително от българи... От Качаник до р. Морава границата е споменатата по-горе Черна

гора. Границата между българите и сърбите, които населяват Косовската равнина, е река Морава...“ (стр. 43—44).

Дълбоко убеден в правотата на българската кауза, Веркович е излязъл в защита на Санстефанска България. В писмото си до руския славянски деец и професор в Петербург Владимир Иванович Ламански пише: „Не внимать внушениям эгоистичных Сербов, но определить границы по истине, где слышен Сербский язык, пусть будут Сербския, а где Болгарский — Болгарския...“⁷²

Георги Захариадис е известен сръбски автор на популярен учебник по славянска граматика, използван и в българските земи. Учебникът е озаглавен: „Георгия Захариадиса славенска граматика“, Будим, 1832.

В списъка на абонатите за тази книга намираме и името на видния велешки възрожденски деятел Ангелко Палашов — голям търговец със западните страни, в следната бележка: „Велес, у Макадонскои. Господар Ангелко Палашов, Болгарин, Велики Търговац, любитель књижевства и основатель Библиотеке Велеске.“

Тази бележка на Захариадис напълно се съгласува със саморъчната автохарактеристика на Палашов в неговите търговски книги: „Аз, грешний и раб Божий Ангелко Палашов, зрител и настоятел Словено-Болгарской училище пръпоречког светого Георгия Самописца начна водити рачун сос страх Божий... месец Април 23 — лето 1847 — Велес город.“⁷³

*

Запазени до наши дни са учебници за подрастващото поколение — земеописания, помагала по история на сръбския народ, сборници от документи, монографии върху живота на българите, отзиви, информативни статии и други, публикувани през миналия век. Голям брой от тях са преглеждани и одобрявани от специални държавни комисии, така че те са напълно обмислени печатни издания. В тях също се изнася истината за българския характер на славянското население в Македония.

Димитрие П. Тирол в своето „Политическо землеописание за употребление сръбске младежи“, у Београду, 1832, стр. 64, твърди: „Македониа... Жители су по найвише Грци, Македоновласи и Бугари, кои се са земледелием и трговином занимаю.“

Димитрие П. Тиrol е виден сръбски културен деец първо в средата на сърбите във Войводина, а след това и в Сърбия. В Темишвар той е основал литературно дружество под името „Друштво любителя книжества сръбског“ с цел „да се развива говоримият сръбски език, да се съчиняват полезни книги и да се даде възможност на сръбския народ да се просвещава“ (1828). След преминаването си в Сърбия Тиrol е станал инициатор за основаването на „Учено дружество“ (1833). Издавал е алманаси с литературно съдържание. Като привърженик на Караджич е развил просветна дейност, в резултат на която е и споменатата му книга за младежта.⁷⁴

Исидор Николич е също научен деец от средата на войводинските сърби. В книгата си „Спомени народа сербског у бизантиским списателима“, у Будиму, 1843 г., в специалния отдел „География Кънге“ пише: „Акснус, или Аксия, най-голямата река в Македония, тече през България и в себе си приема много реки. Днес се нарича Бардар или Вардар.“

Теодор Павлович (1804—1854) е известен в сръбската литература и в живота на войводинските сърби като „будител на народния дух“, с големи заслуги „за развитието на сръбската литература и сръбската народна мисъл до 1848 г.“⁷⁵ Най-важното му дело е списването в Будапеща на вестник „Сербске Народне Новине“, чийто основател и редактор е бил в продължение на 10 години (1838—1848). Основал е също така твърде влиятелния вестник „Сербски народни лист“ (1835).

Високообразован юрист, Павлович е познавал добре положението на южните славяни и го е отразил във вестника си. Пример за това са следните откъси от статии: „Смъртта на Султан Махмуд и пророчествата, които през 1840 г. се ширеха по Турция, предизвикваха голямо движение в България, Румелия [Северна Тракия, б. а.] и Македония, на кратко — навред, където живеят българи...“ (Пешта, 6 априла 1844 г., стр. 108).

В същия вестник, бр. 39 от 18 май 1844 г., се говори за „Обща география европейске турске. Македония“. И тук се повтаря истината, казана от Исидор Николич: „Като център [на страната, б. а.] се взима високата област между Охридското и Костурското езеро... Към север се протяга до Шар планина близо до Призрен...“

„Течението на р. Зая [р. Черпа или неин начален приток,

б. а.), която се влива във Вардар, е твърде чудно... Първата долина, в която навлиза, е Кичево (Крчово), където се влива в р. Черна и губи своето име, защото българите, които живеят наоколо, предпочитат славянското име пред другото. След долината на Кичево планините отново се стесняват и Черна навлиза в друга долина, в която се намира Монастир (Битоля, б. а.). Тази река два пъти мени съвършено своето течение... По-просто е течението на Вардар... Нейното течение от Скопие... до Солунския залив... означава най-забележителната долина на Горна Македония. Този предел толкова повече внимание заслужава, защото бреговете (възвишенията), които Вардар пресича, делят и народите: на северната страна са значи само българи, а към югоизточната повече са гърци, при все че по градовете, напр. Солун, са здраво смесени с българите“ (стр. 155).

В брой 41 от 25 май 1844 г. се изтъква: „Сърбия никога не се е простирала за дълго време на юг, а българите на цели маси прониквали в Македония. Сърбите само един път превзели планинските предели на юг, докато българите там са се населили и завинаги задържали тази земя...“ (стр. 163—164).

Д-р Йован Суботич (1817—1886) е един от активните обществени дейци сред сърбите от Войводина. Той е и плодовит поет, драматург, разказвач, романист, учебникар и публицист. Участвувал е активно и в политическия живот и дълго време е работил в Загреб като касационен съдия и народен представител в хърватския събор.⁷⁶

В редактираното от него влиятелно списание „Сербский летопис“, издание на Матица Србска, в част IV за 1845 г. е поместил едно „Описание Бугарске“, в което интересни са следните откъси: „... Тракия, Македония..., в които днес обитават огромен брой българи („сила божия бугара обитава“); нещо повече, в Македония това коляно [племе, б. а.] съставя ядрото на населението (стр. 58).

„България има четири митрополии или архиепископии: Търново, София, Силистра и Варна, и 16 епископии, от които по-забележителни са: Пловдив, Кюстендил, Серес, Верея [Бер, б. а.], Ловеч, Самоков, Костур, Велес и Скопие; Охридската и Видинската са унищожени от Портата“ (стр. 75).

„В Солун има толкова българи, че този град

може да се нарече толкова български, колкото и гръцки“ (стр. 59).

Официозът „Српске Новине“ е държавният вестник, който е изразявал мнението на управляващите среди. Излизал е от 1834 до 1919 г. отначало в Крагуевац, после в Белград. В брой 2 от 8 януари 1846 г., на стр. 7, той потвърждава казаното от Суботичевия вестник: „Турция. Българите... се простират по Тракия, Румелия, Македония до Морея, така че в тия земи в по-голямата част от селата обитават българи, а в градовете — гърци, обаче тези повече обичат търговията, докато онези [българите, б. а.] — повече земеделието. Но не по-малко в Солун, главния град македонски, толкова се говори български, колкото и гръцки.“

Милан Миятович е бил гимназиален учител. Автор е на „Общий землеопис за учењу се младежу гимназии и полу-гимназияма княжества Србие по найновими земльописателяма... Прегледано и одобрено школском комисиом. У Београду, 1852 г. Той пише: „Провинцията между Архипелага, Тесалия, Албания, Сърбия и Румелия има около 1200 квадратни мили повърхнина и до 1 000 000 жители, в по-голямата си част гърци, македоно-власи (цинцари) и българи“ (стр. 57).

А така очертаната област е Македония.

Георги Хаджиги в статията си „Реч у свое време или Саединство Србско-Бугарског народа на књижевном полю югословенства“, отпечатана в календара „Зимзелен“, в броя за 1858 г. прави следното очертание на границите на българския народ: „От Видин границата върви по отношение на Сърбия — както означихме преди — до град Призрен, оттам южно покрай градовете Тетово, Охрид, Дреново, Билъето [Билища, б. а.], долу до Св. Марина; оттам върви южната граница с един малък завои около Солунския залив... По тоя начин българската област обхваща най-голямата част на старата Мизия, Тракия и Македония или провинцията Румелия. Върху цялото това пространство главното население е българи.“

Календарът „Зимзелен“ е приложение към сръбския забавно-научен вестник „Световид“, излизал отначало в Темишвар (днес Тимишоара), а след това във Виена (1852—1870), с редактори и издател войводинския сръбин Ал. Андрич.

Франьо Рачки, за когото се каза в началните страници, в католическия вестник „Католички лист“ (Загреб, 1861) е обнародвал статията „Гръчка црква и народ бугарски“ по по-

вод църковната борба на българския народ. В нея той защитава идеята за една възможна българска уния с папата, за която, както е известно, кукушани първи заприказваха и направиха дори постъпки (1859).

Рачки пише: „От колко голямо значение и за народното, и за църковното и политическото бъдеще на цялото югославянство би била унията на българския народ, народ, броящ повече от пет милиона, който се шири от Долния Дунав до близо Егейско море, от Черно море до Долна Морава и Черни Дрим, не е нужно тук да се излага обширно. Ако се съди по географското положение на българския народ, тази уния би пресекла корена на разкола на Балканския полуостров.“

Тези мисли на Рачки са цитирани от сръбския вестник „Видов Дан“, бр. 38 от 29 март 1862 г. без всякакви възражения срещу така очертаната народна снага на българския народ.

Иован Гаврилович е автор на „Малий земльопис Србие и Турске. Прегледала и одобрила школска комисия. У Београду, 1863 г.“. Говорейки за Македония, той е посочил нейните главни градове Солун, Битоля, Серес, Велес, Скопие. Прилеп и Костур и завършва: „Област Македония са 930 кв. миля и 1 000 000 жителя най-више Бугара“ (стр. 60).

Е. Миятович през 1865 г. обнародва статията си „Писма о старој српској трговини“ в белградското сп. „Вила“ (год I, бр. 10, стр. 121), издател и уредник на което от 1865 до 1868 г. е бил видният сръбски учен и политик Стоян Новакович, той пише: „... У Охриду „богати“ град бугарски...“

Стоян Новакович (1842—1915) е една от най-големите политически личности на сръбската буржоазия. Деен по много посоки, той оставил трайни следи в политическия и културния живот на своя народ. Историк, писател, езиковед, дипломат и държавник, многократно министър и пълномощен министър, Новакович е отразил в себе си цялата еволюция на възгледите на сръбската интелигенция по отношение на народността на българите в Македония. Не е трудно с цитати от неговите писания да се илюстрира убеждението му, че македонските славяни са българи.

Като издател и редактор на споменатото сп. „Вила“ Новакович не само е обнародвал цитираната статия на Е. Миятович, но и сам е писал ценни изложения и рецензии върху чужди трудове.

Към статията „Јужне словенские земље у Аустрији и европској Турској од господѣица g. M. Makenzie. & A. P. Jrby, штампано у Единбургу и Лондону 1865 г. (превод с енглеског од Ф. Х.)“ Новакович е направил бележка № 2 със следния текст: „Линията от римския път Via Egnatia, и то там, гдето минава между Солун и Охрид, може да се вземе като някаква етнографска граница, макар да оставя известна част от българската земя на юг и няколко гръцки села на север. . .“⁷⁷

В статията „Јужни словенски језици и дијалекти. Из дјела Будиманова Grammatica della lingua Serbo-Croata, Vinpа 1867 г., обнародвана в списанието „Вила“, бр. 34, год. III, 1867, се казва: „В България и в голямата част от Македония се говори български език, език измежду всички славянски най-вече развален, защото той единствен измежду тях е изгубил цялото изменение на имената по падежни форми (склонения) и е получил задпоставен член“ (стр. 538).

„Сегашният български език и новият словенски език са потомци на стария славянски език, който се нарича и черковен“ (стр. 539).

В своята „Прва српска читанка за ниже гимназије и реалке“, одобрена от специална училишна комисија и издадена от сръбската државна печатница през 1870 г. в Белград, на стр. 138 Новакович пише следното: „Освен в Сърбия, из която преди малко години съвсем бяха изчистени турците, още трае тяхното лошо произволно управление в Босна, Стара Сърбия и Херцеговина, земи, в които живеят сърби, и в България и Македония — земи, в които живеят наши едноверци и роднини по език и кръв — българите“ („... у Бугарској у Македонији — земљама у којима живе наши једноверци и рођаци по језику и крви, Бугари“).

За жалост десетина години по-късно, главно след освобождението на България от османско иго, Новакович коренно променя възгледите си за България и българщината в Македония. След Сръбско-българската война от 1885 г. като сръбски пълномощен министър в Цариград от 1886 до 1892 г. той започнал люта борба срещу българския народ. Изработил е широк план за сърбизирането на българите от Македония, хвърлил е огромни усилия да открие сръбски консулства в Македония като органи на пропагандата, изобретил е и идеята за отделна македонска народност, като станал и неин главен теоретик. Тактическият му замисъл е бил следният: успее ли да внуши на македонците, че са нещо отделно от

българите, тогава лесно ще може да ги посърби. Това той е отразил в тайните си доклади до правителството, в които обаче явно проличава убеждението му, че македонците са българи. Ето и някои извадки от тези доклади като ярки признания за българския дух на Македония:

В писмо до министъра на просветата д-р Владан Джорджевич, № 221 от 4 декември 1888 г., заведено в Сръбския държавен архив със знака Ф. I. — 251/1888. Новакович пише: „Понеже българската идея, както е известно на всички, е хванала дълбоки корени в Македония, аз мисля, че е почти невъзможно съвсем да се разколебае тя, като срещу нея се изнася само сръбската идея. Та я идея, страхувам се, не би била в състояние като чиста и гола противоположност да измести българската идея и поради това на сръбската идея ще бъде необходим в помощ някакъв съюзник, който би бил рязко против българизма и би съдържал и елементи, които биха могли да повлекат след себе си народа и народните чувства, отцепвайки ги от българизма. Този съюзник виждам в македонизма или в известни мъдро очертани граници на култивиране на македонския диалект и македонската обособеност. . .“⁷⁸

И Новакович активизирал дейността си — отпечатал буквар, в който две трети от думите били на македонско наречие и една трета — на сръбски език; издавал е календар „Голуб“ на смесен сръбско-македонски говор; опитвал се е да основе чрез агентите си вестник в Цариград „Македонски глас“ и т. н. Ала като срещнал активната съпротива на българското население, Новакович е минал отново към открита пропаганда на старото противобългарско схващане.

Като пълномощен министър в Петербург (1900—1902) Новакович се е опитвал чрез четирима агенти да разколебае българското съзнание у македонските студенти, които следвали в Петербург, Москва, Казан и другаде. Опитът му пропаднал и той е бил принуден да признае поражението си със следните думи: „Македонската младеж. . . в огромното си мнозинство държи за българите. . .“⁷⁹

Подобно признание са направили и агентите му в Македония Деспот Баджович и Тодор Станкович, които по негова директива са представили на 25 април 1885 г. предложение до министър-председателя Милутин Гарашанин. В точка трета те са изтъкнали следната знаменателна обособеност: „Понеже българизмът в Македония е завладял почти навсякъде, необходимо е във всеки град и

в по-значителните села да имаме по пет-шест лица. . . да работят за ширенето на сръбската идея. . . Такива лица да се помагат материално. . .⁸⁰

Иован Похар е сръбски журналист. В статията си „Южно словенство“, обнародвана в сп. „Световид“, бр. 76 от 3 юли 1866 г., той изнася истината за българския народ по следния начин: „Българите заемат най-големите области в турското царство — цялата източна част от Егейско до Черно море и по протежение на Дунава до Сърбия, като имат свои селища и в самата нея.“

Това не е само лично мнение на автора, но и на самия вестник. При арестуването на Димитър Миладинов и на Джинот (1862), в брой 10 от 4 април вестникът открито е защитил българската кауза в Македония, като е издигнал протест срещу гонението на двамата български народни просветители.

Д. Т. Тумински в обстойна статия „Нашето о Бугарско и Бугарима“, предадена във в. „Видовдан“, брой 33—34 от 13 и 14. II. 1868 г., също потвърждава истините за българския народ, изнесени от други автори много години преди него.

„България — пише Тумински, като повтаря и част от по-рано цитираното изказване на Новакович, — заема най-голямата част на старата Мизия, Тракия и Македония. Българското наречие се говори от устието на Дунав до Солун и Костурското езеро, от Желеград до Охрид. Линията от римския път *Via Egnatia*, и то там, гдето се простира между Солун и Охрид, може да се приема като етнографска граница, при все че остава известна част българска земя на юг и няколко гръцки селища на север. . .“

„ . . Истинска България обхваща 1600 квадратни мили с 3 500 000 жители. . . , а Македония и части от Тесалия, Епир и Албания обхващат 1200 кв. мили с 1 600 000 жители. . . Българите, които живеят по градовете в Македония, Тракия и Епир, поради натиска на фанариотите доста са се погърчили. . . Но и тук в най-ново време започна голям обрат към подобрене. . .“

Трябва да се изтъкне, че в. „Видовдан“ неведнъж — както ще се види по-нататък — е публикувал подобни становища, което значи, че изнесеното за българите е и негово схващане. А този вестник е бил полуофициоз от 1861 до 1876 година.⁸¹

Антоние Хаджич (1833—1917) също е забележителна

личност из средата на войводинските сърби. Играл е важна роля в живота на сръбската Омладина с център Нови Сад. Притежавал е високо образование и се е ползувал с името на голям публицист и литератор. Бил е секретар на „Матица српска“ и уредник на „Летопис Матице српске“, след това последователно е редактирал сп. „Позорище“ и органа на сръбската Омладина — „Млада Србадија“.

Този високо културен сръбски патриот в редактираното от него списание „Млада Србадија, лист уједињене омладине српске за књижевност и науку“, в брой 6 за 1870 г. е поместил статията „Славени у Турској“, в която казва: „Най-новите изследвания. . . потвърждават, че в България, Тракия и Македония живеят 5 875 000 българи. . .

От всичко това излиза, че най-близко до истината ще бъде оня, който приеме числеността на българите на 6 милиона и нещо повече. И като се има пред вид, че Турция наброява около 16 милиона души, следва, че само българите представляват една третина и повече от целокупното население. . .

Въобще като граница на българското племе ще можем да приемем на запад р. Тимок, която е межда и за княжество Сърбия, след това Бугар-Морава, Шар планина, горния Вардар и Охридското езеро. . .“ (стр. 256 и 257).

Лука Попович (1854—1909) и д-р **Илия Огнянович** (1845—1900) са войводински сърби, национални дейци и писатели.

Лука Попович е бил религиозен писател, автор е и на детски стихове и приказки, но е съчинявал и родолюбива поезия.

Д-р Илия Огнянович е известен в сръбската литература като писател-хуморист и сатирик — най-голям на своето време в този жанр. Но литературната и научната му дейност е всестранна. Той е бил и поет, и драматург, и белетрист, и публицист, и популяризатор на научни познания из областта на медицината, и историк. Има заслуги като редактор на списания, най-забележителното от които е „Јвор — лист за забаву, поуку и књижевност“, излизал през периода 1874—1893 г. Според преценката на сръбските литератори това списание е било едно от най-забележителните във Войводина, на което сътрудничели голям брой писатели от всички краища на сръбската земя.

В бр. 23 от 1876 г. на това списание Лука Попович е обнародвал статия под заглавие „Бугари“, в която в единомислие с всички по-раншни писатели, историци и изследо-

ватели твърди: „От всички южни славяни българите са най-много разпространени. Те наброяват пет милиона и обитават цяла Македония, в по-голямата част на Тракия и старата дунавска провинция Мизия, която сега се нарича изключително България“ (стр. 721).

Няма съмнение, че подобно е било убеждението и на редактора Огнянович.

Васа Пелагич (1833—1899) е също един от най-прогресивните сърби през втората половина на XIX в. Отначало е бил голям национален деец и борец за освобождението на родината си, за което е бил жестоко преследван от турците и изпращан на заточение. През 1875 г. участвувал в Босненско-херцеговското въстание и е описал неговата история. По-късно се е отдал изцяло на социалистическите идеи, поради което е бил изгонен от Сърбия. Намерил приют в България, Васа Пелагич се е включил в зараждащото се социалистическо движение тук и е написал редица статии и брошури в българския работнически печат.

В Сърбия Пелагич е вложил огромни усилия за организиране на работническата партия, основавал е работнически вестници, пишел, агитирал и е завършил живота си като мъченик в затвора в Пожаревац. В историята на социализма в Сърбия той се оценява като най-голям трибун на социалистическите идеи с перо и дело през време на най-черната реакция.

Васа Пелагич е изказал ценни мисли и за българската историческа правда в книгата си „Борба за ослобођење. Историја Босненско-Ерцеговачке буне у свези са Србско-Влашко-Бугарско и Руско-Турским ратом у години 1875, 1876, 1877, 1878, Београд, 1879“. На стр. 166 на III издание от 1882 г. Пелагич поставя въпроса: „Какво спечелиха българите на Берлинския конгрес след толкова кръв?“ — И отговаря: „България от Дунава до Балкана стана васално турско княжество. . . Цялата задбалканска южна половина на България е разделена на две: едната половина остава, както и досега, съставна част на турската държава, а другата половина — до Балкана представлява една автономна държавица, провинция под името „Източна Румелия“, която ще бъде под управлението на един генерален управител и под покровителството на Портата и нейните чиновници. Според Санстефанския мир България беше цялата обединена в една държава и обхващаше земята от Дунава до Солун и от Черно море до

Охрид с 4 милиона жители. Толкова голяма българска държава не одобриха господа дипломатите — първо, защото искаха да се запази съществуването на Турция в Европа, и второ — защото толкова голяма България става значителен фактор и като приятелка на Русия може да ѝ направи при удобен случай хубави услуги, а това не е по сметките на Великите сили“.

СВИДЕТЕЛСТВА НА СРЪБСКИЯ И ХЪРВАТСКИЯ ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ

Сръбският и хърватският периодичен печат също обективно и с братско чувство е отразил всички събития, свързани с църковните борби на българите срещу фенерското иго, за духовна свобода и народността независимост. Особено внимание е отделено на тия борби в Македония; статиите във връзка с тях заемат важно място на страниците на всички сръбски и хърватски вестници — правителствени или на отделни обществени организации и културни среди. Може спокойно да се каже, че сръбският и хърватският печат дават точна представа за българското възраждане в Македония преди създаването на Българската екзархия.

Вестници като: „Сербске народне новине“, „Србски Дневник“, „Србске Новине“, „Видовдан“, „Напредак“, „Јединство“, „Световид“, „Јавор“, „Млада Србадија“, „Восток“, загребският „Obzor“ и др. неведнъж признават, че македонските славяни са част от българския народ. За потвърждение на казаното ще приведем малки извадки от по-важните и по-интересни статии и дописки в посочените вестници.

„Србски Дневник“ (1852—1864) е излизал в Нови Сад и най-широко е отразил истината за Македония, като в подробности е описал по-важните събития на възрожденското движение на българите. Негов основател и редактор от 1852 до 1859 г. е бил д-р Данило Медакович (1819—1881), сърбин от Лика.

Личността на Медакович е свързана и с българската история. Той е работил с Георги Раковски, когато българският революционер е бил емигрант в Нови Сад (Австро-Унгария). Под негово влияние Раковски е започнал да издава своя пръв вестник „Българска дневница“ (1857).

Понеже големият българин е бил чужд поданик, формален отговорен редактор е станал Медакович, който помогнал да бъде напечатана и поемата на Раковски „Горски пътник“ (1858). Между Раковски и Медакович се е завързала искрена дружба, в която се е изразила голямата обич на име-

нития сърбин към българския народ. Медакович се е запознал основно с българския национален въпрос, а като историк се е задълбочил и в българското минало. Широко информиран за българската националноосвободителна борба по цялата българска земя, той я е отразил по страниците на своя вестник. Медакович е бил високообразован патриот, борец за възхода на сръбския народ. В Сърбия отначало е бил възпитател на княжеските деца, а след това е станал секретар на княз Михайло (1839—1845). Сред сърбите от Войводина е развил всестранна родолюбива дейност чрез основаните от него вестници „Сръбски Дневник“, „Седмица“, „Напредак“ и др. За него големият сръбски литературен историк и критик Йован Скерлич казва: „Той е бил един от главните будители на народното съзнание през тежките времена и организатор на сръбската литературна дейност през 50-те години. . . Вестникар, който е бил душата на сръбското не само политическо, но и литературно движение. . . , неоспоримо най-активният и най-полезният обществен сръбски работник по онова време.“⁸²

Медакович в своя в. „Сръбски Дневник“ е представил истината за българския народ и в частност за българите от Македония по следния начин:

В броя от 16 юли 1852 г. пише: „Има в Самоков. . . един търговец българин, който постоянно престойва в Белград, български книги печата и ги носи в Самоков, а след това ги изпраща и продава по цяла България, Македония и другите области на турското царство, в които живеят българи.“

В броя от 23 юни 1855 г. (дописка от Ниш) се казва:

„По някой път идва „Сръбски Дневник“ и в ръцете на тукашните хора. Онова малкото, което четем, най-много вярваме на Вашия вестник. . . Ако да смееха, мнозина от нашите хора биха получавали Вашия вестник. . . Не само те, но и истинските българи в София, Пловдив, Сегрес и т. н. четат „Дневник“ — и то толкова с радост. . .“

В брой 26 от март 1858 г. е публикувана следната дописка: „От Македония — началото на март. Особено ми е мило, че мога да ви съобщя, че любещите просветата велешани основаха в своя град миналата година търговско и девическо училище. . . Търговското училище ще им бъде от полза, защото велешани са разширили своята търговия чак до Виена. . . Що се отнася до велешкия архиепископ г. Антим, той доста добре се държи в политическо отношение и за училищата живо се интересува, но не за българските, а за

гръцките. Миналата година по негово настояване бе изградено едно главно взаимно училище, за което е похарчено 60 000 гроша. . . За тая огромна сума пари добрият пастир издигна само четири голи стени. . . Това училище ще получи име: „Елинско гръцко училище“. Господин Антим казва: „Щом и без това са се просветили толкова народи от гърците, то смятам за свой дълг да посветя всички училища в моята епархия на гърците. . .“ Но да се надяваме, че велешани няма да позволят българското училище да се нарече гръцко. . .“

В дописка в броя от 8 юни 1858 г. четем: „Велес (Македония), май. Тук имам намерение да ви кажа нещо за днешния напредък на българската просвета в това място. . . Няколко родолюбиви благородни мъже посяха между своите съграждани онова божествено чувство за просвета и наука, каквито нямаше в цяла България от толкова векове, понеже гръцкото духовенство му беше застанало на пътя, желейки да държи и занаяпред българския народ в оковите на безпросветността. Обаче някои родолюбци започнаха да прашат своите деца в главните европейски места за наука, а други пък помагаха на бедните деца в това отношение, така че с просветата се събуди и чувството за своя народност. Това въодушевление за народна просвета растеше с исполински крачки. . . Господин архиепископът велешки Антим се опитваше да попречи пътя на това. . ., казвайки. . ., че е много необходимо във Велес да се учи в училищата гръцки, а не български, и то толкоз повече, че българските деца знаят още от дома своя език. Разбира се, г. Антим би могъл и сам да знае защо в гръцките училища не се изучават науките на чужди езици, а на матерен гръцки език, въпреки че децата знаят гръцки още от люлката си. Всякой народ трябва да се учи на наука на своя матерен език. . . Нека г. Антим не мисли, че велешаните са съвсем прости. . . Вместо да ни помага, той на всяка цена се старае да ни унищожи народността. . .“

В броя от 20 април 1859 г. се съобщава: „Мелентий, архиепископ в Драма, добре кара с местните бейове, за да може по-добре да угнетява християните българи. . . Тъкмо поради гръцката пропаганда и злоупотребления на гръцките владици се будят западните българи. Гърците искаха да погърчат българите в Македония, и то със средствата на училищата. Това донякъде им се удаде, защото спечелиха мнозина българи на своя страна. Но сега

българите имат защита против погърчването в своите училища, та вече започват и да горят гръцките книги, както някога гърците горяха българските. Притискайки народа, фанариотските владци го накараха да си отвори очите. . . Мнозина българи от Кукушко тръгнаха за Цариград, за да се оплачат за злоупотребленията на тамошния гръцки владика. . .“

В броя си от 4 декември 1859 г. същият вестник дава нов дописка: „От Кукуш (Хаврет — Хисар) идват съобщения за станалото до 16 ноември. Кукушани остават при своето решение за откъсване от Цариградската патриаршия. На 14 ноември там пристигна от Цариград новият епископ Партений [Партений Зографски от Галичник, български възрожденец, б. а.], изпратен от Патриарха в Кукуш. Народът го прие добре, но му каза, че иска български владика, който да бъде независим от гръцкия патриарх“.

Дописка в броя от 13 март 1860 г. известява: „От град Охрид ни пишат с дата 4 февруари, че там българите са се отвратили от фанариотското управление в църквата. Охридските българи се събраха и се договориха да искат епископ българин. Ако цариградската патриархия изпрати фанариотски грък, да не го пуснат в Охрид, ами да го пребият с камъни. . .“

В броя от 14 април 1860 година е публикувано съобщение: „От Солун съобщават с дата 10 март, че там са пристигнали няколко български депутации, които искат съединение с Римската църква и да признаят папата за черковен глава. Тези българи са от серската, дойранската, нигритската, касандрийската епархия и други места. . .“

В броя от 22 май 1860 г. има следното известие: „България. . . И от друга страна се потвърждава, че охридчаните са заявили на Цариградската патриаршия, че ще признаят папа Пий IX за свой черковен глава, ако не им се даде българин владика. Те искат Иларион Макариополски. . .“

В броя от 12 юни 1860 г. се съобщава: „От България. 1 юни. . . За чествуването на празника св. Кирил и Методий по България се съобщава от всички страни. В Габрово, Ямбол, Панагюрище, Сопот, Велес и в много други по-големи градове станаха тържества в чест и памет на тези български просветители и учители. Тези тържества показват дълбокото чувство на българите към своята народност и стремеж за просвета. Тези тържества ще отворят път

към народното щастие и тазгодишният ден на св. Кирил и Методий, 11 май, ще остане навеки записан в историята на българския народ със златни букви, защото повечето български градове на този ден се сепнаха и се отърсиха от господството на фанариотите. . .“

„Иначе бих могъл пак да ви съобщя за злоупотребленията на фанариотските владци, които грабят, докато още могат. Така се оплакват от Битоля, Самоков, Охрид и други места срещу своите гръцки владци. Особено в Охрид владиката е истински светотат. Но, ако даде бог, и това ще мине. . .“

„От България. 10 юни. . . От Битоля (Толи Монастир) съобщено ми е, че тамошните българи имат намерение да основат читалище. В това предназначение най-много се труди П. Димков Радевич, който се е учил в Атина и Виена. Наистина е чудно и за него похвално, че не е престанал да живее за своята народност, понеже се е учил в града, в който толкова наши българи се погърчиха. . .“

В броя от 3 юли 1860 г. се казва: „От България. 17 юни. . . Що се отнася до движението срещу фанариотските владци, то непрекъснато продължава. . . Българите от Щип са изпратили до Портата оплакване с много подписи против своя фанариотски владика, който върши големи беззакония.“

В броя си от 28 юли 1860 г. вестникът съобщава за великото събитие в историята на възраждаща се България, когато на първия ден на Великден, 3 (15) април 1860 г., в Цариград по тържествен начин са били скъсани връзките с Гръцката патриаршия. Името на гръцкия патриарх е било изхвърлено от молитвите в българските църкви и борбата е взела характер на непримиримо движение за самостоятелна българска църква.

Този исторически акт, одобрен от всички български краища, е отразен в сръбския печат напълно правдиво. Вестник „Сръбски Дневник“ пише: „От България, 9 юли. Великденските събития в българската черква в Цариград навред предизвикаха по-голямо или по-малко впечатление. Няма български родолюбец, чието сърце да не е затреперило от радост, когато е видял, че българите са се събудили от тежкия и дълбок сън и че искат своя епархия. В Охрид, старата столица на българските патриарси, българите бяха възхитени, когато чуха за постъпката на цариградските българи.“

В броя от 20 февруари 1862 г. на същия вестник е отпечатана следната информация: „В Белград пристигна вест от Цариград, че известният български писател Димитрие Миладинович е арестуван в Струга и оттам отведен в Цариград, където е хвърлен в затвора. . . Същото се случило и с българския учител във Велес Йордан Хаджиконстантинович [Джинот, б. а.] Димитрие Миладинович има още един по-млад брат, Константин, който следваше в Русия и с помощта на бискупа Щросмайер издаде в Загреб български народни песни, що ги беше събрал неговият брат. Когато той разбра за съдбата на своя брат, отиде в Цариград, но там поради влиянието на гръцката фанариотска партия също бе хвърлен в затвора.“

Официозът „Сръпске Новине“ също е отразявал на страниците си българската църковна борба и е доказвал нейната правда.

В брой 1—4 от 1860 г. под заглавие „Положението на българската църква“ се подчертават следните исторически факти: „Ние виждаме през XVII в. в Европейска Турция православната църква разделена на три самостоятелни епархии: Константинополска, или гръцка, Охридска, или българска, и Ипекска, или сръбска“ (бр. 1).

„В България, Тракия и Македония, които области са населени предимно с българи („које су области насељене већином Бугарима“), народът избягва всякакво стълкновение с турците и насочва всичките си сили против фанариотите, смело вдигайки глас за църковна свобода“ (бр. 1).

„Този опит на българите да освободят църквата от игото на фанариотите като електрически ток подеиствува на всички българи и обхвана целия Балкански полуостров: борбата кипи, страстите се разпалиха“ (бр. 4).

В броя си от 26 януари 1862 г. вестникът публикува официалното разпореждане на сръбското правителство за 10-дневна карантина срещу зараза по говедата от животинска чума и сочи следните български селища: „По причина, че чумата по говедата е преминала от Румъния в България, в Куманово, Шип, Велес, където е извършила големи опустошения, а и сега в областта около Битоля непрекъснато беснее, Попечителството на вътрешните работи заповядва: живите говеда, които идват от България, да се пропускат след карантина в продължение на 10 дена.“

Полуофициозният политически в. „Видовдан“ нашироко и със симпатия е описвал усилията на българите за духов-

на и политическа свобода, като на борбата на македонските българи също е посветил много страници.

В броя си от 16 януари 1862 г. вестникът съобщава: „България. . . Във Видин народът е толкова озлобен срещу владиката, че поради това вече се е стигнало и до кървави стълкновения с властта. При този случай са паднали много мъртви и ранени. Кукушаните пък, които преди няколко години станаха унииати [1859 г., б. а.], по настояване на благородния български архиепископ Иларион [Макариополски, б. а.] отново се върнаха към православната църква и от цариградския патриарх получиха за архипастир българин — владика Партения [Зографски, от Галичник — Западна Македония, б. а.]. Обаче той не беше щастлив да бъде дълго такъв, защото бе отзован в Солун от тамошния митрополит фанариот. . . и сто четири месеца все още не може да се върне при своето стадо. . .“

Вестник „Напредак“, основан от Данило Медакович в Нови Сад (1863—1869), в броя си от 21 февруари 1865 г. пише: „Београд, 9 февруари. . . Неотдавна се разнесе тука слух, който до този момент не е отбелязан в нито един вестник, че турците в България, както се говори — в Битоля, са убили руския консул. . .“

Белградският вестник „Единство“ също е следял със симпатия българските църковни борби. В една дописка от Цариград, поместена в бр. 102 от 1871 г., с радост съобщава за основаването на Българската екзархия и за църковния събор на българските делегати от всички краища на българската земя със задача да изработят нейните статuti: „Цариград, 7 май. Мисля, че ще бъде интересно за вашите читатели да съобща имената на ония български представители, които след 450 години се събраха на 15 март 1871 година в столицата на някогашното величие и слава на Византия, за да се посъветват братски как ще поставят в ред своята църква, която беше допреди десетина години изложена на грабеж от покварените фанариоти и която още и днеска страда по тъжна Македония от тях.

Представителите, които по-долу ще дам по име, може би ще се видят на вашите читатели твърде малко на брой в сравнение с числеността на българския народ. Това е истина, но не трябва да се чудим, защото нашите братя българи се съгласиха и измежду многото, които бяха дошли, избраха 32 най-добри и за да не би общините да бъдат изложени на големи разходи, определиха по един представи-

тел да представя 3—5 общини. Всички тия лица са отлични в работата си, някои от тях са се отличили в областта на литературата, някои в областта на учебното дело, а има лица, които най-много са работили, за да бъдат изгонени фанариотите. Аз ще ви ги представя, с изключение на царските комисари и владици:

Представител на Охридската епархия: Манойло Кюрджи, на Битолската епархия Тодор Кусевич, на Велешката епархия — Константин Шулев, на Скопската епархия — иконом поп Георги и Стоян Костов, на Костурската епархия — поп Тодор и Константин поп Гутев, на Воденската епархия — Георги Гогов, на Кюстендилската епархия — Димитър Ангелов и иконом поп Апостол, на Самоковската епархия — Христо, на Неврокопската епархия — Коста Сарафов. . .“

Следват имената и на представителите от Софийска, Нишка (Пиротско-нишавска), Видинска, Врачанска, Ловешка, Търновска, Русенска, Силистренска, Варненска, Преславска, Сливенска, Одринска и Пловдивска епархия.

Същият вестник в брой 41 от 22 февруари 1872 г. обнародва статия върху българския църковен въпрос. В нея се съобщава и за един адрес, изпратен от битолските българи, с който те се солидаризират с всичко направено от цариградските българи. Съответният пасаж гласи: „Гърците, за да се убедят какво е мнението на българите от вътрешността на България, нека прочетат адреса до цариградските българи и владици, изпратен от Пловдив, Казанлък, Сливен, Битоля и т. н.“

Вестник „Восток“ в изложение за тежката историческа съдба на българския народ в броя си от 28 февруари 1874 г. пише: „България. . . България стана сега турска провинция. Всички тези кървави борби разгромяваха българите все повече и повече. И все пак техният брой възлиза и днес приблизително на 4 и 1/5 милиона, ако в сметката се включат и сънародниците вън от България — Румелия, Македония и Южна Сърбия, по Тесалия и Албания до гръцката граница. . .“

ОФИЦИАЛНИ ИЗКАЗВАНИЯ НА ИЛИЯ ГАРАШАНИН

Големият сръбски държавник Илия Гарашанин (1812—1874) е оставил за Македония като българска земя изказвания, които имат особено значение, тъй като той с малки

прекъсвания е бил ръководител на сръбската държавна политика цели десетилетия — от 1843 до 1868 г.

Известно е, че той е родоначалник и постоянен поддръжник на идеята Сърбия да бъде Пиемонт на Балканите. Още през 1844 г. в плана си за държавната политика на Сърбия, известен под името „Начертание“, Гарашанин е поставил задачата да бъде спечелен българският народ за съюзник, тъй като — както се изразява той — българите са „най-големият клон на славянския народ в Турция“. Гарашанин препоръчва: „Нека за Сърбия бъде знак и предупреждение и нека никога не забрави това, че политическо приятелство може да очаква само ако самите ние [сърбите, б. а.] предварително сме засвидетелствували и доказали нашата любов към приятеля. Сърбия трябва да направи нещо за България, защото и любовта, и помощта трябва да бъдат взаимни.“

Тези разбирания създали възможност за преговори за братско сътрудничество между „Българската добродетелна дружина“ в Букурещ — от името на българския народ, и сръбския княз Михайло, при министър-председател Илия Гарашанин — от името на сръбския народ. За постигане на тая цел обаче едно от условията е било: да се зачита националната неприкосновеност на българските земи. И Гарашанин зачел това условие: „в понятието България включвал и Македония“⁸³. Това той е потвърдил и с безрезервното приемане на решението-протокол на общобългарския събор в Букурещ през март 1867 г., в което между другото се казвало: „Понеже днешните обстоятелства викат всичките унетени народи в Турско, за да вземат освободителни мерки, и ми българите, които живеем в България, Тракия и Македония, събрахме съ да размислим и изнамерим средства за освобождение на милото наше отечество. . .“

На това решение Гарашанин е отговорил с писмо на 22 май: „... Поради туй, като се съгласяваме напълно с основата на предложените точки, ние ще пристъпим към делото. . .“⁸⁴

Съобразно с политиката на „Начертанието“ сърбите улеснявали печатането на български книги в Сърбия, приемали българи в сръбските училища, включително и във военното, изпращали агенти в българските земи да агитират в полза на Сърбия като братска страна. Най-големият от тези агенти е бил Стефан Веркович, за когото вече се говори в предишните страници. Ще цитираме само факта, че отпечатването на

сборника на Веркович „Народне песме македонски бугара“ при благоволенieto и съдействието на Гарашанин е било недвусмислено признание на българщината в Македония. Но този факт не е единствен. В стремежа си да използва българите за обща акция срещу турците Гарашанин е помогнал на Георги Раковски да издава в „Дунавски лебед“ като трибуна на българите от всички краища на българската земя. В тоя вестник активно са писали братя Миладинови, Кузман Шапкарев, Райко Жинзифов, Кирияк и Гьорги Държиловци и други дейци от Македония; укрепвал е съюзът на Сърбия с българските бойци от Първата българска легия на Раковски и т. н.

СВИДЕТЕЛСТВА СЛЕД ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ

ИЗКАЗВАНИЯ НА ХЪРВАТСКИ УЧЕНИ

Иосип Юрай Щросмайер (1815—1905). Името на този голям хърватски патриот и човеколюбец е известно на всеки българин и на всички южни славяни. Широката му популярност се дължи главно на неговото дело, свързано с Македония и жителите ѝ българи — конкретно с братя Миладинови. Както е известно, благодарение на неговата помощ е бил отпечатан сборникът на двамата стружки братя „Български народни песни“.

Заедно с Франьо Рачки Щросмайер е следял борбите в Македония за българско име и език и в душата му дълбоко е отекнала акцията на кукушките българи за уния с католическата църква в името на запазването на българската народност. Честният му контакт с българите и особено непосредствената му близост с Константин Миладинов му са дали възможност нашироко да се запознае със страданията, възжеленията и борбите на българския народ и горещо да го обикне. Тези му чувства са намерили израз в негови писма, които са скъпоценни документи. Ето и някои извадки от тях:

Из писмото на Щросмайер до граф Рехберг Ротенльовен, министър на императорския дом и на външните работи на Австро-Унгария, писано по повод на арестуването на Константин Миладинов и с молба да се направят постъпки за неговото освобождение: „Ваше Превъзходителство! Преди няколко месеца един млад български писател на име Константин Миладинов отпечата в Загреб български народни песни, които той и неговият брат Димитър бяха събрали. . . Отпечатването е извършено в Загреб на мои разноски. След отпечатването на тия песни гореспоменатият млад човек се завърна в родината си, за да предаде на сънародниците си плода на многогодишното си неуморно прилежание. . . Понеже познавам основно тоя млад

човек, който беше за известно време тук, в Дяково, и съм убеден, че той не е способен за никакво нарушение на закона. . . , позволявам си свободата да се обърна към Вас с молба. . . за освобождението на този невинно страдащ. . . ” — Дяково, 29 октомври, 1861 г.⁸⁵

Из писмото на Щросмайер до д-во „Славянска беседа“ в София от 15 юни 1885 г. по случай избирането му за почетен член на дружеството: „Винаги съм обичал и почитал способния, здравия по ум и сърце и особено пък чистия и честния и трудолюбивия български народ и мога да кажа, че споменът за покойния Миладинов винаги вълнува сърцето ми. Той беше младеж честен, мил, трудолюбив, чист, открай-докрай патриотичен, истински и жива картина на благородния свой български народ. . . Горкият! И той, и брат му станаха жертва за своя народ. . .

Постоянно си спомням една особена подробност от неговия живот. Когато блаженият покойник за пръв път ми представи във Виена своите български народни песни, които имат също така омировска стойност, както и нашите хърватски и сръбски песни, тогава песните бяха написани с гръцки букви. Поради това аз му отговорих: „Знай, Миладинов, ако искаш да ти помогна да се издадат твоите песни, трябва да се откажеш завинаги от чуждите гръцки букви. Гърците са нанесли на нас българите доста ядове и нещастия, следователно откажи се от техните букви и приеми славянските.“ Едва ли можете да си представите колко много радост засия в очите и по цялото лице на благородния младеж при тези мои думи. „Блажени да са устата — отвърна той, — които изустиха това желание, защото никога не може да бъде по-готов от мене да го изпълни. . . “

Когато чу, че брат му чезне в тъмницата в Цариград, побърза да помогне на клетия си брат и да го утеши или ако това не му бъде възможно, да стане спътник, мъченик и жертва заедно с него за светото народно дело. Вярвайте ми, драги мои приятели, тази и подобни жертви станаха цената на вашето изкупление, те ускориха часа и минутата на вашето освобождение. . . “⁸⁶

Из телеграмите на Щросмайер до разни общественици в България от 26 януари 1887. По случай 25-годишнината от смъртта на братя Миладинови Щросмайер е получил много поздравителни писма от разни градове на България: София, Габрово, В. Търново, Дупница и пр. Бележитият хърватин

е отговорил на тях с телеграми, от които даваме следните характерни откъси:

„Твърде ме радва, че братята българи са отпразнували 25-годишнината на славните братя Миладинови. Те бяха две прекрасни души, призвани да възкръсат сред братския български народ златните книжовни дни на преславния цар Симеон.“

„Братя Миладинови днес се молят пред светлия престол на бога за всяко щастие и всякакъв напредък на своя прекрасен български народ, а аз тоя народ от все сърце благославям.“

„Братя Миладинови не са умрели. Те живеят и ще живеят, докато свят светува в сърцето на българския и братския му хърватски народ.“

„Радва ме, че хубавият български народ не е забравил първите си борци и мъченици братя Миладинови. Те запознаха останалия славянски свят с прекрасните български народни песни. . . Да даде бог на братския ни български народ всяко щастие и да види възобновени дните на славния Симеон и цар Самуил.“⁸⁷

Ватрослав Ягич (1838—1923). За него може спокойно да се каже, че е един от най-толемите слависти в света, с огромни заслуги в областта на славистиката и специално в българистиката. Издигнал се в средата на своя народ като един от най-заслужилите дейци в областта на културата, той е застанал на едно от първите места в националния живот на Хърватско. Като младеж е бил между сътрудниците на Франьо Рачки, с когото редактирал сп. „Књижевност“, участвувал в създаването на Хърватската академия на науките, известна под името „Югословенска академия наука“, и е станал неин втори секретар. По-сетне е бил професор по славистика последователно в университетите в Одеса, Берлин, Петербург и най-сетне във Виена, където е останал до края на живота си. Цели 45 години Ягич е бил първостепенна фигура в славянската филология. Притежавал е рядък талант, поддържал е широки връзки с всички слависти в света и е възпитал поколения млади учени. В списанието му с огромна известност „Archiv für slavische Philologie“ (1875—1920), излязло в 37 големи тома с безброй негови статии, най-големите слависти са намерили поле за проява и среща със световната мисъл в тая област.

Една от големите заслуги на Ватрослав Ягич е доказаният от него старобългарски произход на Кирило-Методие-

вия черковен език с първично огнище българските славяни в Македония. Ето защо Македония е била винаги предмет на неговото внимание, а изказванията му за народностната принадлежност на нейното население към българския народ и на македонските говори към българските говори са безспорно най-авторитетни. Тук ще приведем само няколко цитата от негови писма до видния български славист проф. д-р Любомир Милетич, дългогодишен председател на Българската академия на науките.

В писмо от 31 декември 1903 г.: „Преглед на българските наречия. Това аз разделям на три групи: източнобългарски наречия или говори, западнобългарски наречия или говори и македонски наречия или говори.“

В писмо от 16 януари 1904 г.: „Аз вече с това достатъчно съм определил положението на македонските говори, като съм ги сместил под заглавието „български език“.“

В писмо от 2 януари 1906 г., като прави критика срещу лъженаучната теория на проф. Цвиич, виден сръбски географ, който твърди, че македонските славяни нямат народно съзнание и могат да стават и сърби, и българи, Ягич заявява: „Професор Цвиич пише и печата голямо антропо-географско съчинение за балканските земи. Към края той е засегнал и етнографския въпрос за Македония. Изпрати ми набрани печатни коли да ги прочета и да му кажа мнението си. Аз се придържам о правилото: кажи на боба боб, а на попа поп. Казах му, че всичко туй не е достойно за научната висота на Цвиича, че той, като е пренебрегнал главно-то нещо, т. е. езика, взел да се залавя за неважни неща, като напр., че македонските славяни нямали народно съзнание, че те лесно могли да се спечелят и за панбългарската, и за пансръбската идея и пр.... Не бива политиката да смесваме с науката, сир. с диалектологията, не бива да доказваме нещо, което с почтени доказателства не може да се докаже... За мене това е печално доказателство как и един голям учен, какъвто е Цвиич, не умее да бъде обективен или според израза на покойния Момзен — *Voraussetzung*los (необоснован, б. а. л.).“

В писмо от 24 август 1903 г., точно в дните, когато Илинденското въстание е стигнало кулминацията си и бива вече потушавано в кърви и пожарища, Ягич изказва топли чувства към българите в Македония, като същевременно се възмущава от лошото отношение на сръбските официални

среди към Илинденското въстание, както и на австрийските немци: „Особено трогват сърцето ми страшните страдания на македонците. Никой не се застъпва за тяхната съдба!... Дай боже, щото Вашето настояване да има успех!... Как биха могли австрийските немци да имат симпатии за българите в Македония, когато, ако можеха, биха най-охотно унищожили своите австрийски славяни...“

В писмо от 27 юни 1912 г. Ягич честити 25-годишния юбилей на проф. Милетич и му пожелава: „Да Ви поживи господ и още много години за полза на българската и на славянската наука и за утеха на онези части от българския народ, които още чакат освобождението си.“

В писмо от 19 май 1913 г. Ягич се възмущава от агитацията на сръбския професор А. Белич в Петербург против България. Порицава и фалшификациите му на историческата истина за Македония, като завършва писмото си: „Всичко туй, което тук ви пиша, не е само мое лично мнение, а така мислят и мнозина руси (Шахматов, Фортунатов и други видни учени), които не одобряват постъпката на Белич, който изнасилва науката, като приказва за три наречия — сръбско, македонско и българско, от които чрез смесване уж се образували сръбско-македонско наречие и македонско-българско. Това са филологически трици (то су филолошке трице).“⁸⁸

Светозар Прибичевич (1875—1936). Той е виден държавник на кралска Югославия, водач на хърватските сърби както през времето на Хабсбургската монархия, така и след създаването на Кралството на сърби, хървати и словенци, за което той има голяма заслуга. Отначало голям унитарист и централист, привърженик на кралската политика, насочена главно срещу хърватите, по-сетне той вижда грешката си и застава на страната на Хърватската селска партия на Степан Радич и в съюз с него се изяснява за федеративно устройство на Югославия. След убийството на Радич и двама негови другари в Скупщината той се обявя открито срещу кралската диктатура и биде хвърлен в тъмница по заповед на краля. Там бе подложен на тежък режим, падна тежко болен. Животът му бе спасен само благодарение на намесата на чуждото обществено мнение. Напуснал Югославия и приютил се главно в Чехословашко, той написа забележителната книга „Диктатурата на крал Александър“, която направи голямо впечатление в света с разкритията за насилническият режим на сръбската буржоазия начело с държавния глава. Същевременно започна издаването на печатен ор-

ган на своята партия, наричана от него „демократическа“, под името „Будучност“. В него през 1931 г. помести статия, изразяваща правилно научно разбиране на въпроса за македонските славяни. Тук ще цитираме откъси от нея, както ги намираме обнародвани във в. „Ла Маседоан“ от 17 май 1931 г., излизащ в Женева на френски език:

„Знае се, че големите апостоли и учители Кирил и Методий произхождат от славяни македонци от околностите на Солун. Те преведоха на езика на тези славяни Евангелието и създадоха така първата славянска азбука. Този превод е един документ за стария български език, който стана тогава основа на цялата славянска литература в средните векове, минавайки от Македония, чрез посредничеството на българските учители, във всички славянски страни, специално между огромния руски народ... Много видни българи, интелектуалци от Македония и България, отиваха в Хърватско, където те получиха насърчения за тяхната борба от хърватските борци, дирижирани от Щросмайер и Франьо Рачки. Такъв е случаят с българо-македонския владика Натанаил от с. Кучевица (Скопска околия), който прекосвайки в качеството си на филолог и политик всички славянски страни, се спря също и в Загреб, където влиянието на хърватските първенци го окуражи още повече в неговата борба. Но най-важният момент в тези отношения бе дошъл в Загреб от първите македоно-българи фолклористи братя Миладинови (Константин и Димитър), които бяха събрали голям брой български песни главно от Македония... Ватрослав Ягич показва един път завинаги в своите произведения, че македонският език на Кирил и Методий е български и че македонският сегашен диалект е един български диалект...“

ПРЕКИ И КОСВЕНИ СВИДЕТЕЛСТВА НА СРЪБСКИ НАЦИОНАЛИСТИ

След обединението на българския народ под крилото на Българската екзархия някои сръбски среди изведнъж са се почувствували наследници на Охридската българска архиепископия, понеже известно време тя е била частично подчинена на Печската патриаршия.

В едно напътствие на сръбското правителство до представителя му в Цариград с дата 11 март 1869 г. се казва: „Навярно Ви е известно, че някога на Балканския полуост-

ров са съществували четири патриаршии: Цариградската — за гръцкия народ, Печската — за сръбския, Търновската — за българския, Охридската, според правото на завоевателя, попадала понякога под българска, а понякога под сръбска власт... Тя е паднала под османска власт като сръбско владение („како српска имовина“) ... Понеже сега се работи една от тия патриаршии под името българска да се отдели от общността [т. е. от Гръцката патриаршия, към която са били присъединени останалите, б. а.], то тук трябва да става дума само за ония, чието ведомство не подлежи на никакво съмнение, а това е Търновската. С отстъпването в полза на тая българска църква каквито и да са други (частни) би се повдигнал въпросът, дали старата сръбска придобивка [т. е. Охридската архиепископия, б. а.], не се предава в наследство на ония, на които не принадлежи нито според църковната история, нито според правата на сръбския народ върху Източния полуостров (!)...“

В напътствието е отбелязано следното: „Но докато не се осъществи това неостаряващо право на сръбския народ [т. е. да приобщи към себе си Охридската архиепископия, б. а.], дотогава желателно е някогашните негови епархии [в Македония, б. а.] и напред да останат в общност с Цариградската патриаршия. В този случай Негово Светейшество би действувал в интерес на църквата и народа само ако отсега нататък изпраща [в Македония, б. а.] духовни пастири, които биха били изключително сърби, за да се съобразяват с духа и ползата на сръбската народна църква...“⁸⁹

Какво се бе случило?

В навечерието на този прелом се бе явил „учен“, който постави началото на теорията, че македонците са сърби. Това е прословутият Милош С. Милоевич (1840—1897) — „филологическият осел“, както го е нарекъл Христо Ботев.

Завършил право в Белград, Милоевич е продължил да следва в Русия славянска филология от 1861 до 1865 г. Тук се е запознал с проявите на руското общество в полза на духовното освобождение на българския народ и в това е видял голяма заплаха за сърбите: събуждал се е един славянски съсед на Сърбия, който ставал господар на земята си и е общувал свободно с другите върху основата на правдата.

След като се завърнал в Сърбия, Милоевич е започнал пламенна агитация сред сръбската управляваща буржоазна интелигенция за борба срещу българския възход. Между

видните интелигенти, които застанали на негова позиция, са били белградският митрополит Михайло, известният посетишен министър Матич, Панта Сречкович и др. В центъра на акцията била поставена Македония, чието население трябвало да бъде посърбено. Обаче княз Михайло е смятал идеите на Милоевич за налудничави, тъй като бил убеден, че в Македония живее българско славянско население. По този повод единомишленикът на Милоевич д-р Йован Хадживасилевич е направил следните важни изказвания в книгата си „Просветне и политичке прилике...“: „Не само че Сърбия през време на княз Михайло не е пречела на българите в провеждане на каузата им в нашите южни области, но дори им помагала косвено с широката програма на княз Михайло“ (с. 315).

„Княз Михайло не е реагирал против провеждането на българската църковно-училищна програма в нашите южни области...“ (с. 317).

„Освен че официална Сърбия през 60-те години на XIX в. не се е противопоставяла на тежненията на българската организация в нашите южни области, но и сръбската църква... помагала на българите в борбата им за своя народна църковна организация“ (пак там).

Милоевич и групата му е трябвало да вложат много усилия, за да разбият правилната позиция на цялото сръбско общество, добре осведомено дотогава от най-първите си хора — учени, литератори и обществени органи.

В краен резултат се е явила сериозна реакция срещу попълзновенията на Милоевичевата група, реакция, която е намерила отражение и в печата. Както съобщава д-р Йован Хадживасилевич, „преобразяването на понятията и цялото откровение на Милоевич — с жива реч и писания — са предизвикали журналистическа и литературна полемика: създали са се две тези — „за“ и „против“ съществуването на чисти сърби на юг... Тази полемика се е разразила особено през периода 1870—1872 г.“

„Може би да е прекалено — продължава Хадживасилевич, — но според разказите на още живите дейци от онова време, реакцията срещу Милоевичевата теза е обхванала и самия регент Ристич...“, та станало нужда да го уверяват с подставени лица, че е в заблуда (стр. 320—321).

От самия Милоевич пък узнаваме, че и тогавашният министър на просветата е стоял на становището, че славянско-

то население на Македония е българско. Във в. „Српство“, бр. 10 от 1888 г., той прави буквално следното признание за онова време: „Всичко това е българско — казва на селяните от едно село на истинска Стара Сърбия тогавашният министър на народната просвета, — Милоевич ви е напълнил главата с такива глупости. Ние не искаме да се караме с братята-българи.“

Владан Джорджевич — министър на просветата, дипломат и министър-председател, е наричал Милоевич и сподвижника му Панта Сречкович „луди хора“, а народният представител А. Богосавльевич през 1873 г. в сръбската Скупщина е осъдил сръбската пропаганда в българските земи като пагубна за сърби и българи.⁹⁰

За това, че сръбското общество е имало пълно право да ги нарича „луди хора“, може да се разбере от в. „Српство“, брой 7, 1886 г. Там Милоевич пише: „В споменатите 32 села в Ямболска околия, както и в самия Ямбол живеят чисти сърби... Сливен е с 6000 къщи, от които 2500 сърби... Котел с 4000 къщи само чисти сърби. Карнобат с 600 къщи, от които 100 сръбски...“ и други места в Черноморска България!

През 1873 г. Милоевич е искал да обнародва сборник от 740 народни песни, събирани от Стара Сърбия и Македония, като ги е представил до една за сръбски, а в предговора е писал, че сръбският народ се простира дълбоко в българските предели, включително и в Македония. Рецензентите — известните учени Стоян Новакович и Милан Куюнджич, действителни членове на сръбското „Учено дружество“ — отхвърлили сборника като обиден за българския народ и дали следната обосновка: „В предговора на тези песни се намира на лист девети, че сърби има 11 650 000! О, прекрасна цифра, само да беше вярна!... От етнографията на тези песни... се вижда, че българи едва ли има някъде на Балканския полуостров... Това е съвсем небратско и неполитично към най-близкото нам племе на нашия изток. Малко беше, че такива работи и завоевателна политика в средните векове ни хвърлиха в турско робство, ами е трябвало с такова поведение към българите, с каквото се отличава Милоевич, в днешно време да повтаряме старите злини. На нас лежи задачата да отхвърлим от нашата литература такива неблагоприятни постъпки... Впрочем начинът на доказване у г. Милоевич в полза на сърбите, а против българите е така плитък и

превъртлив, щото с него могат също така добре да си послужат и българите против сърбите...“⁹¹

Не по-малко категорична оценка на Милоевичевите писания е дал и историкът Н. Радойчич в Станоевичевата енциклопедия, т. II, с. 776: „Трудовете на Милоевич нямат научна стойност. Той ги е нагласявал според пропагандаторските цели и в тях е украсявал народното минало и народните обичаи. Много неща дори е и измислял, защото е смятал, че по този начин пропагандаторската му дейност ще бъде по-успешна. Не е искал да знае, че с това може да компрометира цялото народно минало и всички описания на народните обичаи и традиции.“

Тази оценка има силата на присъда не само срещу Милоевич, но и срещу онези, които тръгнаха след неговите стъпки. Ала и Милоевичевите последователи, и техните възпитаници не са могли да скрият истината за българщината в Македония. Често те са се чувствували безсилни пред нея и са били принудени да я признаят.

Ето и някои примери за такива признания:

Спиридон Гопчевич, сподвижник на Милоевич, в книгата си на немски език „Bulgarien und Ostrumelien“, Лайпциг, 1886 г., съобщава, че в навечерието на Сръбско-българската война (1885) в качеството си на пълномощник на своето правителство е бил предложил на българските министри Каравелов и Странски един проект за споразумение между Сърбия и България. Проектът е съдържал четири точки. Българските министри са приели предложението с изключение на първата точка, в която от България се искало да отстъпи на Сърбия три чисто български околии: Трънска, Чипровска и Кулска, като в замяна ще получи най-голямата част на Македония. Текстът в книгата на Гопчевич гласи: „На двамата министри се хареса този проектодоговор с изключение на точка 1. Аз им предложих, че във всеки случай по-добре ще е да се съгласят с едно откъсване на една малка част, в замяна на която ще получат по-голяма. От две злини трябва да се избере по-малката. Ако на Сърбия не се даде нищо, Съединението не ще може да се осъществи и тогава за Македония дълго време не ще може да става дума. Обратно, ако се отстъпи онази малка част, тогава България ще може да получи Източна Румелия и най-голямата част на Македония, тъй като Сърбия би могла да предявява претенции само за Стара Сърбия“ (стр. 368).

Буквално същото потвърждава и д-р Владан Джордже-

вич в статията си „Концентрација српске активне војске“, поместена в редактираното от него сп. „Отаджбина“ (бр. 15, 1887 г., с. 556—557).

Ще се позовем отново на Голчевич, който още в първите страници на цитираната книга, гл. I, чертае по следния начин границите на българските земи: „Понятието „България“ е твърде разтегливо в зависимост от това, дали под „България“ ще се разбира провинцията, носеща това име, или цялата област, обитавана от българския народ. Във втория случай в понятието „България“ трябва да включим и Западна България, т. е. Македония, тъй като етнографската граница между България и Албания минава от Крива Паланка над Скопие към Шар планина, после се обръща на юг, минава над Охрид към Костур, оттам извива източно над Солун към Серес и достига при Кавала Егейско море, което изоставя чак към устието на Марица, за да завърши при Мидия на Черно море.“

Иован Цвиич (1865—1928) е географ със световна известност. В областта на политиката обаче той е шовинист и се е принизил до нивото на последовател на Милоевич, като се е опитал да придаде известна научна форма на теорините си. Той е виждал, че не може да бъде скрита истината за народностната принадлежност на македонските славяни. Но по-неже смятал, че за Сърбия е била необходима долината на Вардар по посока на Бяло море, измайсторил следните обосновки, в които е направил и неволни признания:

„1. Долината на Вардар е естествено продължение на Моравската долина, владяна от Сърбия, и би било насилие срещу природата да се пречи на владетеля на долината на Морава да слезне в долината на Вардар и по нея — в Солунския залив.

2. За това благоприятствува и фактът, че масата от македонските славяни няма нито българско, нито сръбско народностно съзнание и чувство.

3. Българското име, с което сами себе си наричат македонските славяни въобще, не означава българска народност.

4. Чуждестранните етнографски карти на Македония не са нито етнографски, нито лингвистични, ами са съставени според българското име, с което често се именуват македонските славяни.

5. Към която държава бъдат присъединени — към сръбската или българската, македонците ще се асимилират с нея.“⁹²

От тези пет точки специално внимание заслужават трета и четвърта, в които Цвинч признава, че македонците сами наричат себе си българи, а и други ги наричат българи.

Интересно е да се отбележи, че изобличението на тези маневри е направил един от най-големите авторитети за днешните учени и държавници на Ср. Македония — Кръсте Мисирков. В своя статия, поместена във в. „Пирин“ от 21 октомври 1923 г., той пише: „Едно време сърбите говореха за македонците като за отделно южнославянско племе, отлично от сърбите и българите и еднакво близко и до едните, и до другите, което няма национално съзнание, а най-малко единство в националното си съзнание. Това племе лесно можело да стане българи или сърби в зависимост от това, чия пропаганда е проявила по-голяма активност в неговата среда, и затова едни македонци се казвали българи, други — сърби, а трети се казвали само македонци, като не искали да се наричат нито сърби, нито българи. Това е една хитро сплетена сръбска лъжа за чужденците, пред които сърбите искаха да създават равни права с българите върху Македония.“

Сръбският митрополит **Фирмилиан** (1852—1903) е заел поста скопски митрополит през 1902 г. предимно с помощта на Гръцката патриаршия и турското благоволение и станал неволен свидетел на българския възход в Македония. В Скопие митрополитът изпаднал в положението на пастир без стадо и побързал да се оплаче на сръбското правителство от жалкото си положение пред триумфа на българщината в този град. В доклада си от 6 януари (стар стил) 1903 г. до министъра на външните работи в Белград Сима Лозанич Фирмилиан пише: „Гърците в Скопие не ми позволяват да служа в черквата „Св. Спас“ нито на Коледа, нито на Нова година, а особено на деня на св. Богоявление, когато българите, със своето огромно множество народ („бугари са својим силним народом“) нарочно и напук извършваха богоявленския водосвет на самия Вардар в средата на града и с това подчертаха сръбското нищожество въпреки наличието на сръбски митрополит („и тиме испољили српско ништавило и поред српског Митрополита“). Ние в Скопската епархия имаме над 30 къщи. . . , а всичко останало е на бугарашката страна и в схизмата. . . “⁹³

**ИЗ ДОКЛАДИТЕ НА СРЪБСКИТЕ КОНСУЛИ, МИТРОПОЛИТИ
И УЧИЛИЩНИ ИНСПЕКТОРИ В МАКЕДОНИЯ ЗА МАКЕДОНСКОТО
ОСВОБОДИТЕЛНО ДВИЖЕНИЕ ПРЕЗ 1903 Г.**

Сръбските консули, училищни инспектори и митрополит Фирмилиан са следели най-ревностно всички народностни прояви на македонските българи. Те са били доста добре осведомени за всичко и техните поверителни донесения и доклади до Белградското правителство представляват твърде ценни свидетелства за българите в Македония. Известна част от донесенията и докладите им са обнародвани в две книги, издание на Института за национална история в Скопие през 1953 и 1954 г. под редакцията на Любен Лапе. Те са озаглавени: „Илинденски зборник, 1903—1953“ (Скопје, 1953) и „Извештаи од 1903 година на сръпските консули, митрополити и училищни инспектори во Македонија“ (Скопје, 1954). Материалът е огромен. Документите са взети предимно от сръбските държавни архиви. В тях е събрана най-широка информация както за възхода на македонското революционно движение преди Илинденско въстание, така и през самото въстание. Особено важни са докладите на Битолското сръбско консулство, понеже Битоля е била център на въстанишката област — или на така наречения Битолски вилает. Ще цитираме само малки извадки първо от втората книга, а след това от първата, за да се запази хронологията на събитията. Тези извадки, колкото и кратки, са красноречиви свидетелства за българското народностно съзнание на най-борческата част на Македония. Не трябва да шокира често употребяваният от докладчиците термин „бугараши“, с който се именуват българите в Македония, за да се подчертава, че те са „побългарени“, а не „прави бугари“. Често обаче докладчиците се изтърват, като забравят да изкълчват езика си и направо говорят за „бугари“.

Ето извадки от втората книга:⁹⁴

Михаил Г. Ристич, генерален сръбски консул в Битоля, прави редица доклади до министъра на външните работи в Белград Сима Лозанич:

„25. I. 1903, № 66: До преди една година дейността на комитетите имаше чисто български характер, те носеха българското знаме на освободението, те намираха свои привърженици само сред ония, които са възприели българската народна идея... Напоследък те издигнаха знамето на християните изобщо... Работейки за „общото де-

ло“, комитетите безспорно ще се радват на открити симпатии от страна на цялото тукашно население, обаче не трябва да се забравя, че те винаги си остават български комитети... Освободителното дело... досега е... напълно български ръце... Ето как работят те по техните българските села...” (стр. 26—27).

„26 януари 1903. № 69: Нуждите на нашата държавна политика отхвърлят мисълта за автономия на Македония, защото тя при днешните обстоятелства ще носи български характер...” (стр. 47).

Мил. П. Куртович, сръбски генерален консул в Скопие, докладва:

„Всички бугараши са весели и се хвалят, че е дошъл часът да се отърсят от веригите на робството и че ще ги огрее слънцето на свободата откъм изток, т. е. откъм техните братя българи... На всички страни се чуват тяхната любима песен: „Що ми е мило и драго български комита да бидам...” (стр. 154).

Михайло Р. Ристич, Битоля, 12 март 1903. № 194: Консулт препраща доклада на сръбския учител Лазар Куюнджич, родом от Призренско, настанен като орган на сръбската пропаганда в Поречията. В доклада съобщава за революционна чета от 70 души, агитираща за въстание. Учителят изказва възторга си от техния дух и подчертава големия им български патриотизъм по следния начин:

„В техните редове има такива пламенни българи, щото с право бихме могли да завидим на техния патриотизъм. Сред тях има войници, търговци, учители, та дори и свещеници, които с кръст и пушка в ръка са забегнали в гората... Аз... живеейки сред самия народ, проверявах неговите чувства към този комитет и навсякъде виждах големи симпатии към него... И мене самия, когато селяните ми разказваха за техните походи и снаряженост, при все че съм сръбски учител, все пак това толкова ме възхити и запали, че бях готов да оставя всичко, що имам, и да тръгна с тях...” (стр. 164).

Мил. П. Куртович, Скопие, 18 април 1903 г., № 617: Като дава данни за извършените в Солун атентати на младите герои от Велес и др., консулт завършва: „Хилми паша по повод на това събитие каза: „Виждате ли, че в същност българите нас убиват, а не ние тях!“ — След това дава данни за положението в Скопие: „Вчера бяха арестувани в Скопие повече бугараши, и то: Тома Тополов, обушар... У

Тополов са намерени и някакви книжа във връзка със събирането на пари за сметка на българските комитети...“ (следват имената на другите арестувани — стр. 184).

Иван Иванович, вицеконсул в Скопие, 20 април 1903 г., № 637: „Когато тази вечер бях при Хилми паша, той поведе разговор за обиските и арестуванията на тукашните бугарашии... над 20... Обиските при съмнителните бугарашии постоянно продължават... На 14 т. м. тук бил дошъл от Солун бугарашът Георги Минасов от комитетското общество... Той тук се срещаше с по-видните бугарашии... Турските граждани възнамеряват да предприемат нещо в случай че бугарашите предизвикат някакъв метеж...“ (стр. 185—187).

Мил. Куртович, Скопие, 24 април 1903, № 654: „В Битоля българите на няколко места са стреляли срещу турците... Войската... уби 11, а рани 9 бугарашии. В с. Цапари край Битоля двама бугарашии са ранени и 12 убити...“ (стр. 200). (Тук консулт има пред вид клането в Битоля на Гергьовден, извършено от турците без повод, б. а.).

„Между бугарашите в Малеш завладя голям страх поради поражението на комитетски чети и турските енергични мерки срещу комитите“ (стр. 201).

М. Ристич, Битоля, 26 април 1903, № 284:

„Този момент се върнах от посещение при валията... По отношение на събитията валията ми каза, че българите са ги предизвикали, като нападнали в града неколцина мюсюлмани... Вчера били убити 11 християни, 19 ранени и 3 мюсюлмани ранени... В Цапари... 11 убити, 2 ранени и 74 заловени и затворени тук... Общо е убеждението, че българският комитет не е дал непосредствен повод за събитията, а турските войчици... Поводът не е била при този случай никаква акция на българските комитети, а просто турският фанатизъм“ (стр. 204—205).

Куртович, Скопие, 2 май 1903, 687: „Нашият драгоманин г. Спира Ристич узна от шефа на полицията, че от тукашните бугарашии 14 души ще бъдат изпратени на заточение в Азия, между тях и Пенчев, секретар на българската митрополия“ (стр. 125).

„Скопие, 3 май 1903, № 701: Управителят на нашите училища в Кратово съобщава на Св. Митрополия на 27 м. м. за арестуванията на бугарашите, които се извършват в Кратово, Злетово и Лесново. Досега са арестувани двамата български учители в Злетово, тамошният кмет Дане

Хаджийски. . . Славко А. Абазов и баща му Атанас Абазов. . . В Кратово е арестуван бакалинът и първенец бугарашки Йован П. Шатев, чийто брат Павле е обвинен за атентата в Солун. . . Мнозина бугарашаи от Лесново са избягали на 27 м. м.“ (стр. 217).

„Скопие, 8 май 1903, № 741: Към края на миналия месец турските власти са арестували в Тетово много бугарашаи“ (стр. 229).

„На 7 т. м. докарани са от Солун 9 души бугарашаи от Косовския вилает, над които се върши разследване“ (стр. 230).

Милойко В. Веселинович, заместник на генералния консул в Скопие: „Скопие, 10 май 1903, № 762: След Солунските безредици станаха нови арести на бугарашаи и от Косовския вилает в Скопския санджак. Някои бугарашаи, арестувани по-рано във Велес и Щип, докарани са във вериги с вчерашния влак в Скопие и хвърлени в затвора. Техните имена са: Петър Попарсов, родом от Богомила, по-рано директор на българските училища в Щип, след това осъден на вечно заточение и помилван на 19 август м. г. . . Бане Кушев, директор на велешките училища, Ванчо Котев, бивш учител, сега търговец във Велес, Раде Ращанец. . . Миле Дерменджиев, най-богатият търговец във Велес. . . Щипяните: Томе Панайот, кмет на Щип, Коце Годжев, Михаил ефендия. . . Арсо Лазов. . . Хаджи Йован, коджабашия в Ново село. . . На 8 т. м. е арестуван в Куманово тамошният най-виден бугараш Зафир Новоселски със своя зет Ефрем Паланчански“ (стр. 231).

„Скопие, 13 май, 1903, № 779: „Вчера са освободени от тукашния затвор 19 бугарашаи“ (стр. 232).

„Скопие, 16 май 1903: У арестуваните бугарашаи са намерени много компрометиращи книжа, между които и шифровани писма, които показват движението на комитските чети“ (стр. 233).

„Вчера са пуснати на свобода 13 бугарашаи, докарани преди някой ден от Солун. Това са велешани и кратовчани“ (стр. 234).

Д-р Дж. Николич, генерален сръбски консул в Солун:

„Солун, 25 май 1903, № 523: На 10 т. м. узнах, че миналата неделя в Серез бил арестуван един търговец бугараш, под съмнение, че е съучастник в комитетските работи.“

На 11 т. м. докарани са с влак от вътрешността в ту-

кашния затвор 32 бугараши от Кукушката каза. . . На 13 т. м. около 50 жени на тукашните арестувани български комисионери и учители чакаха валията пред конака. . . и му предодоха арзохал“ (стр. 239).

„На 13 т. м. дойдоха при мене две жени на тукашните арестувани български комисионери Дерменджиев и Анастасов да молят да се застъпи за тях и нашият консулат. . . На 15 т. м. са докарани тук от Кукуш 16 вързани бугараши, от които един поп. . . Всичко в затворите на 17 т. м. има — според думите на валията — 220 бугараши от Солун и вътрешността. 12 от тях са от Велес, докарани преди една седмица заедно с 12 оки динамит. Те се намират в Беазкуле, където вчера имаше общо 160 обвинени бугараши, над които днес прекият съд започна съдене (стр. 240). На 18 т. м. узнах, че преди три дена са доведени от Неврокоп и Разложко 44 бугараши заедно с 22 оки динамит. . . На 20 т. м. узнах, че руският консулат раздавал помощ в малки суми. . . на жените на арестуваните българи от Кукушката махала“ (стр. 241).

Фирмилиан, скопският сръбски митрополит: „Скопие, 26 юни 1903, № 1280: Турската войска. . . се трупя на българската граница и тази изостреност в отношенията между Турция и България и последните български бунтовнически действия в Солун в голяма степен увеличават опасността да не избухне война между Турция и България. . . Какво въобще са направили българите в Солун с техните бомби [думата е за Солунските атентатори, б. а.], достатъчно е известно на всички и навред и турците съвсем уместно са арестували поради това мнозина българи. . .“ (стр. 255).

Данило Драгашевич, писар в сръбския консулат в Скопие: „Скопие, 21 юли 1903, № 1059: Преди няколко дена една чета от български комити над Градско, на 177 км, успяла през нощта да разруши телеграфната линия. . . На 19 т. м. пуснати са на свобода известните тук видни бугараши и членове на комитета Тома Тополов, Кратовалия и други трима. . . Освобождаването на тези видни комитаджии предизвика сред тукашните бугараши голяма радост и увереност, че турските власти не смеят нищо да им направят (стр. 277). . . Бугарашите имат убеждението, че техният комитет все пак струва нещо. . .“ (стр. 278).

„Скопие, 23 юли 1903, № 1060: Мнозина от бугарашките комитаджии, които тези дни, пък и по-рано, пуснати от затвора, отново са се запретнали на работа. Започнаха да съ-

бират усилено помощи в Скопие и в цялата епархия, без да принуждават хората, а само изискват от всекиго да даде колкото може. Говори се, че днес в Скопие са събрани около 400 лири (стр. 278). . . От самия Велес и околните села са се вдигнали бугарашите в голямо множество, за да постъпят в четите, които се намират в околията на Прилеп и Битоля“ (стр. 279).

М. Маркович, заместник на генералния сръбски консул в Скопие:

„Скопие, 4 август 1903, № 1128 — лично поверително: „Вчера към 10 часа преди обед в Консулството погрешно дойдоха две селянки от с. Пуста Брезница и донесоха три листчета хартия, написани с шифър, молейки да им се даде упътване съобразно с онова, което се казва в тези листчета. Понеже тези шифровани редове не можах да дешифрирам с речника на българските комитетски шифри, който притежавам, върнах им листчетата и им казах, че са сбъркали и дошли в сръбското консулство и че трябва да вървят в българската агенция. Това те и направиха“ (стр. 323).

„Скопие, 5 август 1903, № 1141. Из доклада на сръбския учител от с. Дуф до Сръбската митрополия в Скопие: „На Илинден миналия месец българските въстаници — според разказите на някои — на брой 3000 души, са обсадили Кичево и започнали борба с турската войска. . . Обсадили града и пленили много бойни припаси от войската“ (стр. 324).

Св. Ч. Станоевич, генерален консул в Битоля.

„Битоля, 22 декември 1903, № 493: Бугарашите в Кичево. . . поддържат в народа надеждата, че свободата ще се спечели само ако още малко се потърпи. . .“

*

Следват извадки от документите, обнародвани в първата книга на Любен Лапе „Илинденски зборник— 1903—1953“: „В един влашки часовникарски дюкян тук полицията вчера намерила едно сандъче с бомби, един патрондаш с куршуми и един чифт еполети с комитетски знаци. Арестувани са 4 бугараш и при следствието се разбрало, че тези работи е донесъл синът на Яне Жежов от Драчево, който е още в затвора“ (стр. 35).

М. Маркович, заместник-генерален консул в Скопие, донеся на 14 август 1903 г.: „Пребити били от турските редифи в Куманово бугарашите Стамен Фурнаджията и бака-

линият Данаил. Всички те са видни хора от Куманово“ (стр. 49).

Любомир Михайлович, писар в консулството в Битоля, в донесение до министъра на външните работи с дата 15 август 1903 година от Битоля описва въстаническите действия в Крушово, превземането на града от въстаниците и други моменти: „Самият опит на комитите да сторят нещо сериозно не излязъл, както трябва. . . Тукашните бугараши обаче се оправдават с това, че с превземането на Крушово искали само да съберат доста пари“ (стр. 51).

Обявяването на въстанието в Крушово станало при следните обстоятелства: „Когато удари 7 часът, от всички страни се гърмеше и се слушаше: ура!, а след това: „Да живее българската манлихерка!“. . . В същия момент започнаха да бият камбаните на българската черква, а след пет минути и на гръцката. Пушките непрекъснато гърмяха, а когато удари 8 часът, пак един четник около пощата викна. . . : „Излезте, бре мъже крушовчани, и почна да пее някаква българска. . . песен“ (стр. 54).

„Тук на „Гуменя“ [командно място, б .а.] и селяните носеха брашното. Първия и втория ден много бугарашки къщи даваха храна на четите. . . По заповед на коменданта е създадена комисия от 6 души: 2 гърци, 2 власи и 2 бугарашки. . . По заповед на коменданта е назначен шеф на полицията, полицейски подначалник и 36 стражари за пазене на реда и спокойствието в града. Шефът и подначалникът бяха от Крушово, търговци, но истински бугарашки, които са отдавна членове на комитета, а стражари бяха и гърци, и власи, и българи“ (стр. 56).

„Със заповед на прекия съд е установена и друга комисия от трима крушовчани-търговци, чисти бугарашки и пораншни членове на комитета. . . Прекият съд изпрати на тази комисия и списък с имената на видни крушовчани бугарашки и гърци с определение кой колко пари да даде. . .“

„В четвъртък — на 24 юли — един екзархийски свещеник е един бугараш от Крушово. . . събираха безплатно съдове от олово. . .“ (стр. 57).

„Пълненето на куршумите беше поверено само на бугарашите в българската махала. . .“

„От една част на българската махала излязоха жени и деца и побягнаха зад корията. . . , не се знае колко

български семейства са избити, които аскерът заварил зад гората“ (стр. 58).

„Тогава започна обискирането на къщите: за два дена са обискирани само българските къщи и всичко мъжко бе изкарано на „Гуменя“ под стража“ (стр. 59).

Марко Церич е бил агент на сръбската пропаганда в планинската област „Порече“, по долината на р. Треска. Той и колегите му забелязали, че поречани са наклонни да се вдигнат на въстание заедно с кичевчани, непосредствени техни съседи. За да не стане това, Марко Церич прави следното предложение: „От всичко това се вижда, че българските комити с помощта на своите досегашни привърженици ще вземат надмощие в спечелването на поречките села на своя страна. Затова мисля, че би било добре, ако се определи една или две чети за Поречието, които биха могли да се представят като български и които биха били в известно отношение в състояние да попречат на влизането на българските комити, да отклонят турските зулуми и с това да задоволят, от една страна, народа, а, от друга страна, да предпазят преминаването на селата на бугарашка страна“ (стр. 65).

За Битоля споменатият Михайлович докладва: „Тази сутрин българският край на града „Йенимаале“ се събуди обсаден от войска. Носи се слух, че е намерена някаква обява на пощенската сграда, в която обява тукашните бугарашки се заканват на турците, че утре ще им върнат [отмъстят, б. а.] за онова, което те са направили на християните на Гюргьовден [думата е за клането на 6 май 1903 г., извършено от турците посред бял ден в Битоля, б. а.]. Същевременно полицията повела със себе си тримата най-видни бугарашки — между тях и Данаил Ризов“ (стр. 66).

*

Както ще се види в следващите свидетелства, дори и най-големите сръбски шовинисти са били единодушни в твърдението си, че македонските революционери — създатели, водачи и дейци на Вътрешната македоно-одринска революционна организация, както и многобройните ѝ сподвижници и герои било в турско време, било след това — са българи. Затова във всички документи единствено се среща названието „бугари“, „бугарска организация“, „бугарски комитет“, „бугарске комите“. Ето примери:

През 1902 г. в Белград е било взето решение да се премине към засилени организирани въоръжени действия срещу българщината в Македония. Начело на акцията, наречена „Четническа акция“, са застанали д-р Милован Годжевац, вишият офицер Жика Рафайлович и редица други. Задачата е била ясно формулирана — борба срещу ВМОРО (Вътрешна македоно-одринска революционна организация) — защитника на българите в Македония. Акцията се е засилила особено много след Илинденското въстание, когато населението е било съсипано и разорено от погрома.

В устава на сръбската **Четническа организация** се прави следното признание: „Макар че Организацията [сръбската, б. а.] си поставя за цел освобождението на сърбите от турското робство, тя вменява в дълг на революционерите:

да избягват сблъсквания с турската войска;

да воюват срещу българските чети — враговете на сръбските исторически права в Македония;

да покровителствуват ония славяни, които по независещи от тях причини се казват българи;

да спечелят за сръбската кауза всички увлечени от българската пропаганда села, като им посочват величието на сръбската нация. . .

В случай че четите бъдат преследвани било от войска, било от властите или от населението, те са длъжни да си послужат с оръжие.

Притеснителите на народа ще бъдат изстребени. На същото наказание ще се подлагат и българите, които се отнасят неприязнено към сръбската кауза. . .“⁹⁵

Четническият активист **Миомир Миленович** в специална статия „Четничка акция“, обнародвана в Енциклопедията на Станоевич, т. IV, 1929, стр. 946, е направил твърде показателни изказвания в същия дух. Миленович е основател на шовинистичното списание „Отаджбина“, което е излизало през есента на 1904 и пролетта на 1905 г. След това списанието е престанало да съществува, понеже целият редакционен персонал с главния си редактор Миленович е заминал като четници в Македония и при различни условия са действували до 1907 година.

В посочената статия Миленович пише, че в разговор с нежолцина членове на ВМОРО, които са презимували в Белград, „доктор Годжевац узнал много подробности от дейността на българските комитетски чети и българската

комитетска организация [в Македония, б. а.]. Целокупната наша национална борба в тези краища дотогава [1902 г., б. а.] се свеждаше до пропаганда чрез училища и консулства. Но тъй като почвата за такава дейност все повече намаляваше, то и броят на училищата и учениците ставаше все по-малък. . . Поради това нашето население почна да мисли за освобождението, което София му предлагаше, и да се поставя под защитата на. . . българския комитет. . . — Тогава именно (1902) в Белград бил основан главният комитет на Четническата акция. . . , който набирал по сръбските земи доброволци срещу българите.

Алекса Йованович — Коджа, един от активните участници в сръбската четническа организация, в статията си „Четнички покрет у Јужно Србији под Турцима“ изтъква солунските атентати през април 1903 и Илинденското въстание като български: „Българите. . . — пише той — през тази година [1903, б. а.], организираха известните терористични акции върху чуждестранни учреждения в Солун и едно въстание в нашите области. . . Целта на българите беше кланетата [от страна на турците, б. а.] да предизвикат намеса на Великите сили, в резултат на което би дошла една автономия с изключително българско съдържание.“⁹⁶

„Българите ясно виждаха значението на още една въоръжена организация в Македония. . . Начело на похода [срещу сръбската пропаганда, б. а.] застана Дамјан Груев, тогава прочут апостол на българската организация.“⁹⁷

ТАЙНОТО ПРИЛОЖЕНИЕ КЪМ ДОГОВОРА ЗА ПРИЯТЕЛСТВО И СЪЮЗ МЕЖДУ ЦАРСТВО БЪЛГАРИЯ И КРАЛСТВО СЪРБИЯ

В навечерието на Балканската война (1912) България и Сърбия сключиха договор за приятелство и съюз в името на главната цел — освобождението на Македония и Тракия от османско иго. В тайното приложение към договора Сърбия изрично признава най-голямата част от Македония като безспорно българска земя. Само една малка част от Северозападна Македония с градовете Крива Паланка, Куманово, Скопие, Тетово, Кичево, Дебър до Охридското езеро е останала като спорна зона, чиято съдба щяла да бъде определена от арбитража на руския цар.

Ето и съответния текст, който се е отнасял до Македония (с малки съкращения): „Сърбия се задължава да не дири ни-

що отвъд линията. . . , която почва от турско-българската граница от върха Голем (северно от Крива Паланка), следва въобще югозападно направление до Охридското езеро, като минава през върха Китка. . . по водораздела до върха 1000, северно от с. Башево. . . през върха Острич (Лисец планина). . . между селата Драч и Опила, през селата Талишманци и Живалево. . . , през селата Къшали, по главния водораздел Градище планина до върха Горище. . . , по водораздела между селата Иванковци и Логинци, през Ветерско и Сопот на Вардар и през Вардар по планинските гребени. . . между селата Крапа и Барбарос до върха 1200, между селата Еренково и Дреново, до върха Чесма. . . , по водораздела на Баба планина и Крушка Тепеси, между селата Сърп и Церско. . . , източно от с. Белица, през Брежани до върха 1200 (Илинска планина). . . , между селата Ливоница и Горенци до Охридското езеро и при манастира Гъбовци. А България се задължава да приеме тази граница, ако Негово императорско величество руският цар, който ще бъде помолен да бъде върховен арбитър по тоя въпрос, се произнесе в полза на тая линия.“⁹⁸

Следователно цяла останала Македония с Велес, Прилеп, Битоля, Ресен, Охрид и Шип, Кочани, Струмица, Дойран, Гевгели. . . чак до морето и до р. Места е била призната като безспорно българска. Като се има пред вид, че този договор носи подписите на сръбския държавен глава и на съответните най-висши правителствени и военни органи на Сърбия, става несъмнено, че той е един от важните документи, които установяват българския характер на Македония.

СВИДЕТЕЛСТВА НА СРЪБСКИ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ СРЕДИ

Светозар Маркович (1846—1875) е основоположникът на социализма в Сърбия. Бил е другар на Любен Каравелов и като него отначало е повлиян от идеите на Чернишевски. Той е първият сърбин, който открито е издигнал глас срещу насочените погледи към Македония. Живял и страдал за тези си разбирания, той скъпо е платил за свободомислието си, като е завършил младия си живот (едва 29-годишен) с туберкулоза, получена от двегодишния му затвор в Пожареван.

Светозар Маркович е оставил на поколенията забележи-

телното си съчинение „Сърбия на Истоку“, издадено в Нови Сад през 1872 г. В него, като говори за българите, той включва и македонските славяни⁹⁹: „Балканският полуостров е мозайка от различни народи. По численост на й-м н о г о б р о й-ни с а б ъ л г а р и т е, след това идват сърбите и гърците, почти равни по численост, а след тях — турците, албанците и цинцарите. Кой от тези народи ще се съгласи да се „анексира“ към сръбската монархия?“¹⁰⁰

В. „Радничке новине“, орган на Сръбската социалистическа партия, през април 1914 г. е описал едно рядко по своята самоотверженост проявление на българите в Македония. То е отказът на новобранците от град Щип, Радовиш, Свети Николе през април 1914 година в шумаджийския град Крагуевац да дадат клетва за вяност на сръбския крал.

Както е известно, след Междусъюзническата война вардарската част на Македония бе приобщена към сръбската държава. Организацията „Църна рука“ бе започнала да преследва мнозина българи и с това бе внесла ужас в току-що освободената от османското иго Македония.

Българският дух обаче бе останал непреклонен и намери ярък израз в постъпката на младежите новобранци. Ето описанието на това събитие: „Радостни през великденските празници — пише в. „Радничке новине“, — новобранците тоя ден бяха променили настроението си. Те бяха печални и мрачни. Най-после очакваният час настъпи. Новобранците бяха наредени пред казармите. Скоро дойдоха командирът и свещеникът и церемонията почна. Свещеникът напомни на синовете на „Нова Сърбия“, че трябва да бъдат верни на отечеството, и припомни, че Сърбия трябва да се готви за нови жертви за освобождението на техните поробени братя оттатък Сава и Дунава.

„Новоосвободените“ слушаха тази патриотична реч неми и с наведени очи. Изведнъж отдалече се разнесе вик: „Не искаме да се кълнем!“ Цялата дружина като един човек отказва да положи клетвата. Смятаме за безполезно да описваме по-нататъшните събития. Ще прибавим само, че две отделения от 1-вия полк обградиха с ножове на пушките своите „новоосвободени“ братя.

Между туй настана нощта. Дали тези нещастници са доживели утрото след своята спонтанна манифестация, това никой не би могъл да каже.“¹⁰¹

Вестникът не е посмял обаче да съобщи и една друга подробност. За нея разказва един от преживелите ужаса ново-

бранци: „При четене клетвата от свещеника ние, щипските новобранци, заявихме, че не ще положим клетва. В същото време един слаб вик „ура“ се чу от следната група. Веднага тоя вик бе подхванат от всички страни и надалече се разнесе: „Да живее българският народ!“ Всичко се обърка. Офицерите с извадени саби се нахвърлиха върху нас. Ние се захищавахме, както можехме.“¹⁰²

СВИДЕТЕЛСТВА НА ТРЕТАТА КОНФЕРЕНЦИЯ НА ЮГОСЛАВСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ, 1924 г., и др.

Националните движения, които са се развили в новосъздадената през 1918 година държава на сърби, хървати и словенци, са поставили на предна линия националния въпрос, който поотделно е вълнувал Хърватско, Черна гора, Вардарска Македония и др. С него се е занимала и Югославската комунистическа партия на две партийни конференции — през май 1923 г. във Виена и през януари 1924 г. в Белград. В резолюцията на Третата (Белградската) конференция от януари 1924 г. е отбелязано, че в резултат от сръбската хегемония в новосъздадената държава се явява единното движение на хървати и словенци за равнопоставяне, движението за автономия на Черна гора, Босна и Войводина, а в Македония — движението за независимост. По отношение на Македония Третата конференция констатира, че „Сръбската буржоазия е установила в Македония свиреп терористичен режим, унищожава или принуждава към изселване сръбските частна част на българското, турското и албанското население, а на негово място докарва преселници от други области на Югославия. Тя угнетява всички несръбски народности, закрива техните черкви и училища, забранява техния печат и преследва езика им. На всеки акт на възмущение и протест на доведеното до отчаяние население сръбските власти отговарят с кървави репресии.“¹⁰³

Правото становище на сръбските комунисти е привлякло симпатиите на българите в Македония и те още при изборите за Конституантата (Скупщината за изработване на конституцията) на 28 ноември 1920 г. по препоръка на възобновената Революционна организация са гласували за комунистите. Въпреки големия терор в Македония са били избрани 15 комунистически представители срещу 58 в цяла Югославия. Това е удивило самите сръбски комунисти и е показало, че в Македония фактически е бил извършен плебисцит в полза на българщината.

Буржоазното правителство на новата държава също се е смутило от изборните резултати в Македония. При това гласувалите за Комунистическата партия са били главно от селата, където общините в повечето случаи са се ръководели от комунистически пълномощници. Първата мярка на правителството е била да организира усилена колонизация на най-активните в съпротивата български области. Заселени са били 4000 сръбски семейства върху най-плодната земя — на всяко семейство са били дадени по 150 дка средно. В по-голямата си част колонистите са били бивши сръбски четници, доброволци, освободени жандарми и други със задача — според думите на върховния аграрен „повереник“ в Скопие Кръстич — „да проведат национализация и асимилация на тамошните краища“.¹⁰⁴

„В отговор на тази великодържавна политика на сръбската буржоазия през 1923 година националното движение във Вардарска Македония са засили“ — се констатира и в „История Югославии“, т. I (Москва, 1963, стр. 76).

А Кирил Мильовски, сегашен функционер на СЮК в Македония и дипломат, допълва: „Четите на Т. Александров навлязоха през януари 1923 година в колонисткото село Кадрифаково, близо до Щип, и избиха 25 колонисти. Наскоро след това по заповед на щипския велик жупан Маткович наказателните отреди на подполковник Радич извършиха кървава отплата в македонското село Гарван, като избиха с картечница 50 невинни селяни.“¹⁰⁵

В същото време държавната власт е организираща „Удружение против бугарских бандита“ с ръководител прочутия сръбски войвода и джелатин Коста Пекянац. С това властта също е признала, че населението, над което тя излива злобата си, е българско. По този повод Кирил Мильовски констатира следната страшна истина: „Коста Пекянац имаше неограничено право [заедно с органите си, б. а.] на насилие и беззаконие. Освен това в Македония бяха стационарни около 12 000 жандарми от всичко 17 000 в цялата държава. Повече от 70 на сто от всичките ефективни на жандармерията сновяха из Македония. Към това трябва да се прибави и цивилната полиция, пограничните части и войската, която беше много често използвана за борба против терористическите чети. Македония беше натъпкана („начичкана“) с жандармерийски станции и превърната в истинско бойно поле. . .

Преценява се, че целокупните сили на държавното насилие във Вардарска Македония са възлизали на около 35 000 души.¹⁰⁶

„След убийството на ген. Ковачевич в Щип през 1927 г. бяха затворени около 4000 граждани и селяни, изгорени бяха за отмъщение много села, без съд бяха избити 200 души, осъдени бяха около 39 души на 458 години затвор. . . Сумирайки резултатите от терора. . . , Л. Колишевски в своя „Политически доклад на ЦК на Първия конгрес на КПМ“ казва, че до 1926 година бяха убити 1600 македонци и мюсюлмани, че през затворите минаха 30 000 души и че през 1927 г. в затворите на Югославия още се намираха 7500 македонци. . .“¹⁰⁷

Това положение е било отразено и в сръбския печат. Вестник „Политика“ (Белград) пише: „Сега движението на комитаджии в Македония взе небивал размах. . . Особено тежко стана положението на нашата войска в Струмишкия район. Там действуват добре въоръжени и дисциплинирани отреди комитаджии, борбата с които е твърде мъчна.“¹⁰⁸

С описаните жестокости, вършени по заповед на сръбските буржоазни власти, също е било направено признание на българския дух в Македония. Посочените свидетелства на ЮКП са в пълна хармония с тази констатация.

ДОКУМЕНТИ ЗА ЧАСТНИ СЛУЧАИ

Покрай свидетелствата, отнасящи се до българщината в Македония в нейната цялост, съществуват най-различен род други, от частен характер, заягащи единична личност или отразяващи впечатления на непреднамерен наблюдател от всекидневната българска действителност в Македония.

Колкото за пример ще цитираме малки извадки от документи с подобно съдържание:

Едно училищно свидетелство от 1877 година. Издадено е от висшето училище в Белград, известно под името Велика школа.¹⁰⁹ То гласи:

Извлечение от бележките.

Г. Никола Панов, родом от Велес, в България, през учебната 1874 — 1875 и 1875—1876 година като редовен ученик на висшето училище е слушал през I и II година право и след издържаните изпити показал в науките следния успех: I година: по история (. . . не се чете), по френски език

отличен, по психология и логика — мн. добър; II година: по народна икономия — отличен. По останалите науки през тая година не е държал изпити поради Сръбско-турската война. Поведение — добро. Училището посещавал прилежно.

№ 52

с март 1877

Княжевско српска Велика школа
Академия

Ректор на Велика школа:

Печат:

Посимович

С други думи, най-висшата просветна институция в Сърбия — белградската Велика школа, правилно поставя град Велес в пределите на българската земя.

Из ръкописните мемоари на един сръбски офицер. Младият сръбски офицер Александар Н. Стоичевич, участник в Балканската и Междусъюзническата война (1912—1913), е написал спомените си от тия войни във вид на писма до свои приятели под заглавие „Мемоари из III српско-турског и II српско-бугарског рата у 1912—13 год. Октобра 10, године 1913, у Београду“. В тях той като сърбин предава с болка истинските си впечатления от населението в Македония, което навред е изиявявало българското си народностно съзнание в дните, когато още не бяха почнали вражеските настроения между балканските съюзници. На 22 октомври, т. е. 17 дена след обявяването на Балканската война, току-що стъпил в освобождения от турско робство град Щип, той пише:

„Питам един гражданин: „Бре братко, чия е тази крепост?“ [думата е за Хисара в Щип, б. а.]. „На Крали Марко“ — отговори той. „Какъв е бил тоя Марко?“ — запитах го, като знаех, че те [щипяни, б. а.] твърдят, че той е бил българин. „Бил е най-големият български юнак“ — отговори той, а аз само продължих да го измервам два-три пъти с поглед. Постоянно размишлявам за тия фанатици. . .“

На 20 май 1913 г., т. е. три дена след подписването на Лондонския мирен договор между Турция и балканските съюзници — победители, Стоичевич пише от Кратово: „Тук се чувства български дух. Бугарашите съставяват по-голямата част от населението. Аз нося фуражка [такава носят само сръбските офицери, б. а.] и те мислят, че съм български войник, та постоянно ме питат и заговорват. Има доста тур-

ци. Те са твърде приятни в държанието си с нашите войници. Българите мразят ужасно.¹¹⁰

Из военния дневник на сръбския VII полк през 1913 г. Това е ръкописен военен сръбски документ, пазен в Народната библиотека в София и носещ заглавие „Препис Операционскoг Дневника VII пука II позива. . .“ В него е намерена следната дневна записка на полковия командир:

„Моралното състояние на полка — добро. Командирът на Дивизията с предписание 103 насочи вниманието ни върху двама бугарашки от Скопие Гьошо Цветанов и Цане Търнак, които пропагандират, че тези краища ще принадлежат на България; та когато бъдат заловени, да бъдат предадени на полицията или избити. № 5182. 27 април 1913 година. Времето е хубаво. Бивак при Кършина край Куманово. Зам.-командир — подполковник Др. Тод. Љ. Павлович с. р.“¹¹¹

За отбелязване е датата 27 април 1913 година. Тя говори, че записката е направена 20 дена преди подписването на Лондонския договор с Турция, когато отношенията между балканските съюзници все още бяха привидно лоялни и населението все още се осмеляваше да говори това, което знае и мисли.

Михайло Ненадович, „ордонанс-офицер Н. В. Краля, артилериски майор“ и „Командант места града Прилепа“, т. е. военен комендант на Прилеп през 1913 г. Това е човекът, който се бе опитал с много любезни усмивки и фамилиарност към всички видни прилепчани през първите месеци след навлизането на сърбите в Македония (1912—1913) да убеди всички граждани, че много ги обича като кръвни братя и стари сърби. Видял обаче, че прилепчани копнеят за България и с нетърпение чакат пристигането на български войски и българска власт, Ненадович си оваля маската и отправя писмена закана към тях, разлепена по улиците на града. В нея обаче неволно потвърждава българския дух в Македония. Ето съответните откъси от нея:

Командант места града Прилепа. Бр. 501.

Прилепчани,

През последната седмица вие, моите примерни прилепчани, с които с възхищение се гордеех и пред най-висшите върхове на сръбската държава, сте станали други хора, които аз вече не познавам. . . Нима моята любов и пожертвователност за вас се възнаграждават с това, че днес в Прилеп се

действува срещу моя живот? . . . Моето търпение има граници. Българската войска, която вие толкова жадно очаквате всеки ден, за ваша голяма жалост няма никога, запомнете добре — никога няма да дойде. Аз това ви гарантирам със своя чест и своето име. . . ¹¹²

6 март 1913 година — Прилеп

Командант на града, ордонанс-офицер на
Н. В. Краля, артилер. майор Мих. Ненадович

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Завършваме изложението си, без да смятаме, че сме открили и изчерпали всички сръбски и хърватски източници на данни, които потвърждават и многократно повтарят истината за българската народностна принадлежност на славянското население в Македония. Убедени сме, че броят на документите от рода на представените от нас е далеч по-голям. Но той се таи в сръбските държавни архиви, библиотеки и музеи, а немалко са документите и в чуждестранните подобни институции, които навярно тепърва и постепенно ще разкриват своето пълно съдържание. Обаче за непредубедения читател, който честно дири истината, и това, което представихме в нашето изложение, ще е достатъчно. Защото изнесените материали — както явно личи — са най-разнообразни по характер, време, вид и произход. Чрез тях ни говорят стари сръбски хронисти, биографи на крале и светци, пътешественици, историци, географи, етнографи, езиковеди, поети, драматурзи, журналисти, публицисти, общественици, отговорни държавни дейци и служители, водачи на политически организации, партийни документи, както и отделни частни лица чиито писания стават също документи. И всички те са еднородни в онова, което изразява заглавието на тази книжка. Ни помен за някаква отделна македонска народност.

Убедителността на всички цитирани материали става още по-голяма, като се има пред вид, че те напълно се съгласуват както с данните от другите чуждестранни исторически извори от стари и по-нови времена, така и с изследванията на именити световни учени — историци, езиковеди, етнографи.

Към тях нека прибавим и докладите на дипломатическите представители на Великите сили в Турция, пряко или косвено заинтересовани относно положението в Македония. Успоредно с тях вървят и донесенията на разните религиозни мисии и анкетни комисии в Македония от рода на Карнегиевата.

У всички тях признанието на изтъкнатата от нас теза е толкова ясно и категорично, че не оставя място за колебание у оногова, който се запознае с тяхното съдържание. Но и без това тази пълна яснота се постига и само с посочените от нас сръбски и хърватски свидетелства.

Като изтъкваме всичко това, ние сме далеч от мисълта да служим на някаква великобългарска кауза. Единствената ни цел е да защитим българската народност от несъстоятелни теории и вредни посегателства. За да бъдем напълно обективни, ние повикахме на помощ сръбски и хърватски извори. И те извършиха нужното.

БИБЛИОГРАФСКИ БЕЛЕЖКИ КЪМ ТЕКСТА

- ¹ Станојевић, Станоје, Историја српског народа, II изд., 1910, с. 32, 36, 37.
- ² Станојевић, Станоје, Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка (1925—1929). Статията „СРБИ“, т. IV, с. 306.
- ³ Споменица 25-годишњице ослобођења Јужне Србије, Скопље, 1947, с. 202.
- ⁴ Станојевић, Ст., цит. Народна енциклопедија, т. II, с. 304.
- ⁵ Пак там., т. II, с. 642.
- ⁶ Пак там.
- ⁷ Пак там.
- ⁸ Stjepan Radić, Obnovljena Bugarska, Zagreb, 1818, с. 11 и 12.
- ⁹ Дуклянският летопис (латински оригинал и превод на български) в „Извори за българската история“, т. XII, БАН, София, 1965, с. 173.
- ¹⁰ Пак там.
- ¹¹ Пак там, с. 178.
- ¹² Пак там, с. 179.
- ¹³ Книга Историографија початія имене славы и разширенія народа славенского и ихъ царей и владетелей подъ многими именами и со многими царствіями, королевствами и провинціями. Собрана изъ многихъ книгъ историческихъ чрезъ господина Мавроурбина архимандрита рагускаго . . . , 1722.
- ¹⁴ Kačić - Miošić, Andrija, Razgovor ugodni naroda slavinskoga Zatreb, 1896, V izdanje.
- ¹⁵ Станојевић, цит. Народна енциклопедија, т. III, статията за Рачки, с. 723.
- ¹⁶ Вж. предговора на белградското издание на „Borba južnih Slovena“, издание 1931.
- ¹⁷ Kački, Fr., Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost, Beograd, 1931, с. 15.
- ¹⁸ Пак там, с. 16.
- ¹⁹ Пак там, с. 13.
- ²⁰ Šišić, Ferdinand von. Geschichte der Croaten, Erster Teil (bis 1102), Zagreb, 1917, с. 185—188.
- ²¹ Пак там, с. 201.
- ²² Пак там, с. 202.
- ²³ Станојевић, Нар. енциклопедија, т. IV, с. 31.
- ²⁴ Пак там, т. II, с. 643.
- ²⁵ Пак там, т. IV, с. 33.
- ²⁶ Пак там.
- ²⁷ Вж. цитираните „Извори за българската история“, с. 179.
- ²⁸ Пак там.
- ²⁹ Вж. цитираната „Книга Историографија и пр.“, с. 316.
- ³⁰ Rački, цит. съч., с. 118—119.

- ³¹ Пак там, с. 120.
- ³² Пак там, с. 183.
- ³³ Шишић, Фердо, Повијест Хрвата, Загреб, 1925, с. 592.
- ³⁴ Šišić цит. съч., „Geschichte der Croaten“, с. 262—263.
- ³⁵ Škulj, Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, Zagreb, 1921, с. 48—49.
- ³⁶ Златарски, В., История на България през оредните векове, София, 1927 т. II, с. 141. Също К. Иречек. История на българите, София, 1929, с. 148.
- ³⁷ Станојевић, цит. Нар. енциклопедија т. II, с. 643 и т. IV, с. 34.
- ³⁸ Ристовски, Бл., Македонскиот народ и македонската национална свест, Скопје, 1968, с. 14.
- ³⁹ Башић, М., Старе српске биографије. СКЗ. Београд, 1924, с. 161, 162, 164.
- ⁴⁰ Станојевић, цит. Нар. енциклопедија, т. IV, с. 307.
- ⁴¹ Пак там, с. 309.
- ⁴² Станојевић, Ст., Историја српског народа, 1910, с. 142.
- ⁴³ Цитирано от „Споменица 25-годишњине ослобођења и пр.“, с. 206.
- ⁴⁴ Цитирано от Миодраг Пуркович в „Споменица...“, с. 206.
- ⁴⁵ Вж. статијата му „Душан“ в цит. Нар. енциклопедија на Станојевић, т. I.
- ⁴⁶ Новаковић, Ст., Законски споменици, Београд, 1912, с. 618.
- ⁴⁷ Цит. по Иордан Иванов, Българите в Македонија, 1915, с. 36.
- ⁴⁸ Новаковић, Ст., Законик Стефана Душана цара српског, у Београду, 1898, с. 3.
- ⁴⁹ Monumenta slav. meridionalium, II. Zagrabiae, 1870, с. 278.
- ⁵⁰ Општи лист из Патријаршије Пејске. Гласник српског ученог друштва, XXXIV, Београд, 1872, с. 87.
- ⁵¹ Иванов, И., цит. съч. с. 42.
- ⁵² Kerczelich, A. B., Historiarum cathedralis ecclesiae Zagradiensis partis primae, tomus I, 1770.
- ⁵³ Стојановић, Јб., Стари српски записи и натписи. Српска Краљ. Академија, Београд, 1903, књ. II.
- ⁵⁴ Руварац, Димитрије, Митрополија Београдска око 1735. По архивским списима приопштито. Споменик Срп. Краљ. Академије, књ. XII, у Београду, 1905, с. 104 и 118.
- ⁵⁵ Пак там, с. 114.
- ⁵⁶ Руварац, Д., Опис српских Фрушкогорских манастира од 1753 год., Ср. Карловци, с. 42, 98, 99, 321, 322.
- ⁵⁷ Пак там, с. 22.
- ⁵⁸ Софийска НБКМ, ръкописно отделение, № 402.
- ⁵⁹ Поповић, Д. Г., Срби у Срему до 1736/7 и пр., Београд, 1950, с. 32.
- ⁶⁰ Новаковић, Стојан, Прилози к историји српске књижевности. Јеротеја Рачанина пут у Јерусалим 1704. Гласник срп. уч. два, књ. XXXI, у Београду, 1871.
- ⁶¹ Вж. цит. „Споменик Срп. Краљ. Академије, II, с. 120—121.
- ⁶² Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога. „Споменик“..., кн. X, у Београду, 1891, с. 45. 50 и 54.
- ⁶³ Иванов, И., цит. съч., с. 68 и 69.
- ⁶⁴ Рајић, Ј., цит. съч. част III, с. 206 (История разних славянских народов, най-паче Болгар, Хорватов и Сербов, II изд., Будим. 1823).
- ⁶⁵ Вукова преписка, Београд, 1909, т. III, с. 91.

- ⁶⁶ Пак там, Вуково писмо от Земун от 28. XII. 1822.
- ⁶⁷ Караџић, В., Додатак к Санктпетербургским сравнителним рјечницима, свију језика и нарјечја, с особитим огледима бугарског језика, У Бечу, 1822. (Обнародван е в „Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића, књига друга, свеска I, Београд, 1894.)
- ⁶⁸ Цитирано по българското издание от 1966: Стефан И. Веркович, Народни песни на македонските българи, София.
- ⁶⁹ „Српске Новине“, бр. 54, 1860, стр. 255.
- ⁷⁰ Райкова, А., Документи за националноосвободителното движење в Македонија през 70-те години на XIX в. Сп. „Исторически преглед“, кн. I, 1968, с. 130—131.
- ⁷¹ Пак там, с. 134—135.
- ⁷² Цитирано по И. Иванов, цит. съч., с. 218—219.
- ⁷³ Цитирано по И. Иванов, цит. съч., с. 126.
- ⁷⁴ Скерлић, Ј., Историја нове српске књижевности. Београд, 1967, с. 131/2.
- ⁷⁵ Пак там, с. 159—160.
- ⁷⁶ Пак там, с. 197—198.
- ⁷⁷ Сп. „Вила“, II, бр. 19 от май 1866, с. 302.
- ⁷⁸ Цамбазовски, д-р Климент, Културно-општествените врски на македонците со Србија во текот на XIX в., Скопје, 1960, с. 178.
- ⁷⁹ Ристовски, Блаже, Крсте Мисирков, Скопје, 1966, с. 225.
- ⁸⁰ Цамбазовски, цит. съч. с. 159.
- ⁸¹ Станојевић, цит. Народна енциклопедија, т. I, с. 355.
- ⁸² Скерлић, Ј., цит. съч., с. 205; също „Омладина и њена књижевност“, Београд, 1925, с. 53.
- ⁸³ Пенушлиски, д-р Кирил, Почетните акции на српската политичка пропаганда во Македонија, Скопје, 1959. — Отпечатък от „Гласник на Институтот за национална историја“, год. III, бр. 1, Ташковски, Раѓањето на македонската нација, Скопје, 1966, с. 117.
- ⁸⁴ Степановић, М., Срби и Бугари. 1913, с. 21—22. Също: И. С. Пироћанац, Кнез Михаил и заједничка „радња Белканских народа. Београд, 1895, с. 37-38. Също: Ив. Ев. Гешов, Черти из живота на Е. Гешов, Псп., XI, 1900, с. 8—9.
- ⁸⁵ Братя Миладинови, Преписка, БАН, София, 1964, с. 241 и 257—258.
- ⁸⁶ Юришич, С., Йосип Юрай Шросмайер, СБНУ, кн. XXII — XXIII, 1907, с. 17—18.
- ⁸⁷ Цитирано от Петър Хр. Петров, Кореспонденция на българи с Шросмайер, Рачки и Шишич, в „Известия на Института за история“, т. 18, София, 1967, с. 259—261.
- ⁸⁸ Милетиц, Л., Професор Ягич за Македонија (по неиздадени негови писма). Сп. „Македонски преглед“, год. II, кн. 3., София, 1926.
- ⁸⁹ Хаџивасилевић Јован, Просветне и политичке прилике у јужним српским областима у XIX веку, Београд, 1928, с. 324—325.
- ⁹⁰ Мишев, Д., Србско-българската етнографска препирня.
- ⁹¹ Новаковић Стојан, Кујунџић Милан, Реферат о збирци „Седм стотина четрдесет разних обредних песама са 2450 речи из Праве (Старе) Србије Милоша Милојевића. Гласник српског ученог друштва, кн. XXXVIII, у Београду, 1873, с. 329—348.

- ⁹² Cvijić, J., Remarques sur l'ethnographie de la Macedoine, Extrait des Annales de geographie, 1906.
- ⁹³ Вж. Извештаи од 1903 на српските консули, митрополити и училиштни инспектори во Македонија. Редакција и коментар Љубен Лапе, Скопје, 1954 г. Изд. „Институт за национална историја“, с. 11.
- ⁹⁴ Пак там, от стр. 26 нататък.
- ⁹⁵ Силянов, Хр., Освободителните борби на Македонија, София, 1943, т. II, с. 306—307.
- ⁹⁶ Вж. цитираната „Споменица 25-годишњице и пр.“, с. 274—275.
- ⁹⁷ Пак там, с. 284.
- ⁹⁸ Стефанова, Слава. Международни актове и договори (1648—1918). София, 1958, с. 319.
- ⁹⁹ Ташковски, Др., Раѓањето на македонската нација, с. 66: „Светозар Марковиќ како и многу други Срби од тоа време за „бугарски“ го сметаа и македонскиот народ“.
- ¹⁰⁰ Марковић, Светозар, Србија на Истоку, Београд, 1946, с. 180.
- ¹⁰¹ Цит. по А. Тошев, Бугарија и нејните съседи, София, 1943, с. 58—59.
- ¹⁰² Пак там.
- ¹⁰³ Цит. по „Историја Југославији“, т. I, Москва, 1963, с. 73.
- ¹⁰⁴ Миљовски, Кирил, Македонското прашање во националната програма на КП (1919—1937), Скопје, 1962, с. 14—16.
- ¹⁰⁵ Пак там, с. 20.
- ¹⁰⁶ Пак там, с. 18—19.
- ¹⁰⁷ Пак там, с. 20.
- ¹⁰⁸ Цит. по „Историја Југославији“, стр. 76.
- ¹⁰⁹ Документът е частно притежание. Авторът притежава фотокопии.
- ¹¹⁰ Мемоари из III српско-турског и II српско-бугарског рата у 1912—13 год. Александра Н. Стојичевића... Цитатът е взет от книгата на Христо Герчев „Србски признанија за Македонија“, София, 1918, факсимиле на стр. 52—54.
- ¹¹¹ Пак там, с. 45, факсимиле № 19.
- ¹¹² Милетић, Л., Документи за противобугарските действия на србските и на грцките власти в Македонија през 1912—1913 г., София, 1929, с. 119, документ 26.

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

Уводни думи	3
-----------------------	---

Свидетелства за българската древност в Македония

Славянските групи на Балканския полуостров	9
Климент Охридски и изграждането на единната българска народност	12
Цар Самуил и неговите наследници	15
Въстания на българите в долината на река Вардар	28
Севастократор Стрез — владетел на долината на р. Вардар	32
Свидетелства от сръбски владетели	33
Феодалните владетели в Македония Вълкашин, Углеша и крале Марко	35

Свидетелства от XVIII век

Бежанци от Македония в сръбски среди	39
Свидетелства на сръбски пътеписци	41
Свидетелства на сръбски патриарси от Печ	42

Свидетелства през периода от освобождението на Сърбия до освобождението на България

Свидетелства за Петър Ичко	45
Сръбски и хърватски учени и общественици за Македония и за нейните жители	45
Свидетелства на сръбския и хърватския периодичен печат	62
Официални изказвания на Илия Гарашанин	69

Свидетелства след освобождението на България

Изказвания на хърватски учени	72
Преки и косвени свидетелства на сръбски националисти	77
Из докладите на сръбските консули, митрополити и училищни инспектори в Македония за македонското освободително движение през 1903 г.	84
Тайното положение към Договора за приятелство и съюз между царство България и кралство Сърбия	93
Свидетелства на сръбски социалистически среди	94
Свидетелства на Третата конференция на Югославската комунистическа партия, 1924 г. и др.	96
Документи за частни случаи	98

Заклучение

Библиографски бележки към текста	103
--	-----

СРЪБСКИ И ХЪРВАТСКИ СВИДЕТЕЛСТВА ЗА БЪЛГАРСКАТА
НАРОДНОСТ В МАКЕДОНИЯ

Коста Църнушанов

ОКРЪЖЕН МУЗЕЙ — БЛАГОЕВГРАД

Цена 0,28 лв.

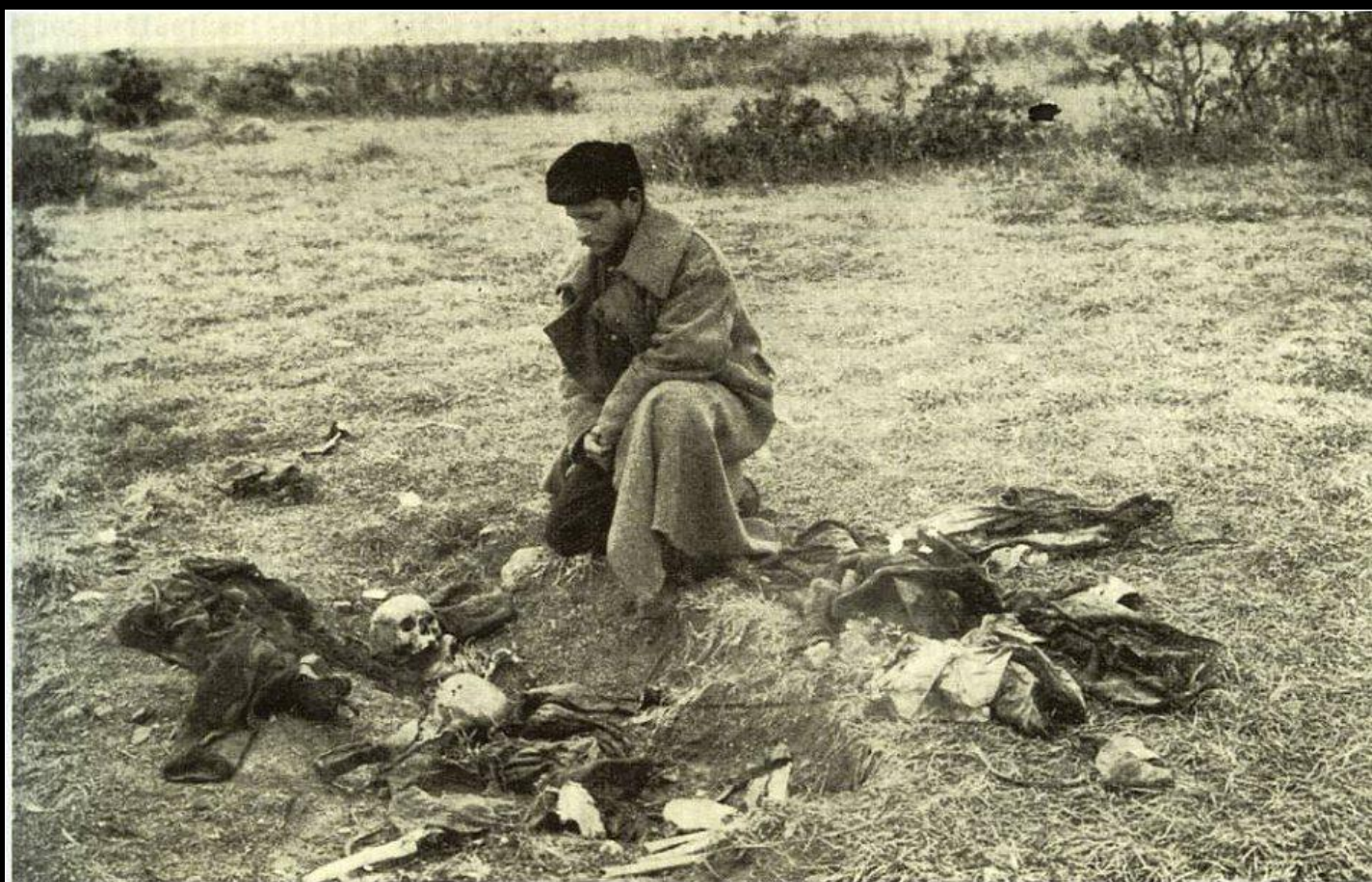
Държавна печатница „Никола Калъчичев“ — Благоевград

Още стотици книги на дейци родени
в географска област Македония
може да намерите на:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски“
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres